

TC.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

147462

KUR'AN ÂYETLERİNDE İKRÂH VE İZTİRÂR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
PROF. DR. DURMUŞ ALİ KAYAPINAR

Hazırlayan
FATİMA KEZİBAN UÇAR

147462

KONYA
2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ.....I

GİRİŞ.....1

I- Çalışmanın Amacı ve Metodu.....1

II- Çalışmanın kaynakları ve Sınırları.....2

III- İkrâh ve Iztırâr.....3

A – İkrâhın Semantik Tahlili.....3

B- İkrâhın Kur'an Âyetlerindeki Anlamları.....6

C- Iztırâr Kelimesinin Semantik Tahlili.....12

D- Iztırârın Kur'an Âyetlerindeki Anlamları.....13

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKÛKÎ BİR KAVRAM OLARAK KUR'AN'DA İKRÂH ve IZTİRÂR

I- İkrâh20

A- Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Hükmü.....20

B- İkrâh Karşısında Kur'an'ın Mü'minlere Tavsiye Ettiği Yol.....27

C- İkrâh Altında Küfür Kelimesini Telaffuz ve İrtidat Arasındaki Fark.....35

II- Iztırâr.....43

A- Kur'an'a Göre Iztırâr ve Hükümleri.....43

B- Dinde Takiye ve Hükmü.....53

C- Kur'an'da Hicret Emri ve Bununla Mükellef Olanların Durumu.....61

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE İKRÂH ve IZTİRÂR

I- Hadislerde İkrâh.....	68
A- Kelime-i Küfre İkrâh ve Allah'ın Mükrehi Affı ve Mükrehe Dâimî Yardımı.....	68
B- Mükrehin Satış Yapması.....	72
C- Mükrehin Nikâhı, Talâkı, Köleyi Hibesi ve Satışı.....	74
D- Mükrehin Zinaya Zorlanması.....	77
E- Mükrehin Savaşa Zorlanması.....	81
F- Mükrehin Yemini.....	83
G- Esirin İslam'ı kabule zorlanması.....	85
H- Allah için Zorlayıcı Olmaması.....	85
II- Hdislerde Iztırar.....	86
A- İbadetle İlgili Hususlarda Muztara Kolaylık Tanınması.....	87
B- Haram Kılınan İşlerde Muztara Müsaade Edilmesi.....	89
C- Muamelat hususunda Muztarın Durumu.....	92
D- Yiyecek ve İçecekler Hususunda Iztırâr.....	94
E- Muztar İfadesinin Geçtiği Diğer Hadisler.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKÛKÎ ALANDA İKRÂH ve IZTİRÂR

I-İkrâh ve Hükümleri.....	100
A- İkrâh Nedir?.....	100
B- İkrâhın Çeşitleri.....	102
C- İkrâhın Şartları	103
D- İkrâhın Şer'i Tasarruflara Etkisi ve Hükümleri.....	107
1)İnşâî Yolla Gerçekleşen Tasarruflara İkrâhın Etkisi.....	107
2)İkrar Yoluyla Gerçekleşen Tasarruflara İkrâhın Etkisi.....	111
E-İkrâhın Hissi Tasarruflara Etkisi ve Hükümleri.....	112
1)İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülen Hissi Tasarruflar.....	113

2)İkrâh Dolayısıyla Kendisine Ruhsat verilen Hissi Tasarruflar.....	113
3)İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülmeyen ve Ruhsat da Verilmeyen Haram Olan Hissi Tasarruflar.....	114
F-Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri.....	115
1)İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülen Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri.....	115
2)İkrâh Dolayısıyla Kendisine Ruhsat verilen Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri	116
3)İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülmeyen ve Ruhsat da Verilmeyen Haram Olan Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri.....	118
II-Iztırâr ve Hükümleri.....	121
A-Iztırar Nedir?.....	121
B- Zarûretin Şartları.....	122
C- Zarûret Halinde İşlenen Fiilin Şartları.....	125
D- Iztırar Halinin Hükümleri.....	127
1- Muztar ve Mukim-Seferi Olmak.....	127
2- Muztar ve Mubah Olan Yiyecekler.....	129
3- Zarûret Hali ve Yenilecek Miktar.....	131
4- Zarûret Sebebiyle Başkasının Malını Zorla Alma.....	132
5- Muztarın Yiyecekler Arasında Tercih Sıralaması.....	133
6- Şarap ile Tedavi, Susuzluk ve Muztar.....	134
7- Muztar ve Bahçelerdeki Meyvelerden yahut Ekinlerden Yemenin Hükümü.....	136
SONUÇ.....	138
BİBLİYOGRAFYA.....	140

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
DİA.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
hşy.	: Hâşiyeye
hızr.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
sdl.	: Sadeleştiren
şrh.	: Şerh
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
tsn.	: Tasnif
vb.	: Ve benzeri

ÖZET

Geçmişten günümüze şöyle bir baktığımızda hiç şüphesiz tarihin her safhasında belli bir dînî inancı veya farklı bir düşünceyi savunan insanların, toplumları veya çok kez dönemin otoritesi olan kurumlar veya hakim güç olan sınıflar tarafından dışlandıklarını, ezilmeye ve susturulmaya çalışıldıklarını, bu pasifize edilme, hatta yok edilme çalışmalarında önce iknâya, daha sonra kaba kuvvet ve işkenceye mâruz kaldıklarını görmekteyiz.

Bu iknâ ya da pasifize etme işleminin korkutucu tehdit ya da işkence ile yapılması Kur'an'da "zorlama, mecbur etme, zor kullanma" anlamlarına gelen ikrâh kelimesi ile karşılık bulur. Kur'an bu kelimeyi kimi yerde direkt kullanarak, kimi yerde kullanmadan, kendisine tâbî olanların din ve dünyaları hususunda böyle bir durumla karşılaştıklarında nasıl bir tavır sergilemeleri gerektiğine işaretlerde bulunur. Ayetlerde Müslümanlara dinleri konusunda yapılan eziyetlere ve baskılara karşı sabretmeleri, dinlerinden dönmeye karşı eğer güçleri yetiyorsa hicret etmeleri (yurtlarını değiştirmelerini) tavsiye edilir. Şayet bunlara güç yetirilemezse kalbin imanla mutmain olması(imanın kalpte sağlam olması) şartıyla dil ile küfür kelimesinin kullanımına ruhsat verilir, kâfirlerle dostluk kurmak zorunda kaldığında ise yine bir ruhsat olan takiyeye başvurulmasına müsaade edilir.

İman ve ikrâhtan bahsederken kullandığımız ruhsat Müslümanların kendilerine haram kılınan yiyeceklerden yemek zorunda kaldıklarında da gündeme gelmektedir. Buna göre Kur'an helal bir yiyecek bulamadığı için açlıktan ölmekten korkan bir kimsenin haram kılınan yiyeceklerden kendisini ölümden kurtaracak kadar yemesine izin verir. Bu konunun izah edildiği ayetlerde ıztırâr lafzı geçmektedir ki bunun anlamı "mecbur etme, ihtiyaç, zorunluluk hali" dir. Kim yeme içme konusunda haram olan yiyeceklere kaçınılmaz ihtiyaç duyarsa ona bu konuda ruhsat tanınır.

Böylece gördük ki Allah kullarının kolaylığını dilemiş ve onlara ruhsat yolunu açmıştır. Ancak ayetlerde de belirtildiği gibi ruhsatlardan asgarî ölçüde yararlanmak gerekir.

ABSTRACT

When we look from past to the future, we see that in every stage of history, people who defend a specific religion or a different thought are excluded, tried to be oppressed and silenced by their nations or associations having great authority in that period or classes having dominant potentials. In these pacification and even termination studies, people are subjected to force and torture after not being persuaded.

The execution of this persuasion or pacification operating with terrifying treat or torture is in contrary with the word in Quran “loathing” that has the meanings of “compulsion, forcing someone to do something, usage of force”. Quran presents signals by using this word directly or indirectly for its contingents how to behave when they met this kind of situation about their religion and world. In the verses of Quran, it is advised to Muslims to be patient against tortures and constraints but migrate to other places if they cannot resist against this cruelty. If the power of oppressed people is not enough to resist against these tyrants, there is given permission to oppressed people to say impiety words without losing their beliefs in their hearts. In addition, making takiyye that is also a permission, is allowed when it is needed to make friendship with unbelievers.

The permission used while mentioning about belief and loathing comes into consideration when Muslims are obliged to eat foods not allowed by Islam. Therefore, Quran lets a person eat from food forbidden in Islam until he will not die when he cannot find any food allowed by Islam. This subject is explained in the verses of Quran in which the word “iztirar” takes place and has the means of “compulsion, necessity, and obligation”. In the subject of eating and drinking, the same permission is given to the person who inevitably needs foods not allowed by Islam.

In this manner we have seen that Allah wished the easiness of the human beings and opened the permission way. However, as stated in the verses of Quran, the permissions should be used with minimum amount.

ÖNSÖZ

Kur'an vahiy geleneğinde, inancın hür iradeyle, inançsızlığın ise baskı ve zorlama ile özdeşleştirildiği bilinmektedir. Gerçekten de Kur'an'ın peygamberleri ya da inanan insan modellerinden hiçbiri, muhataplarına inanmaları konusunda baskı uygulayan, tehditler savuran bir tebliğ siyasetine sahip olmamışlardır. Onlar kendi imanlarını ilan etmiş, inanmanın güzel, inkârın üzücü sonuçlarını bildirmiş, kendi yaşadıkları güzellikleri paylaşmaya dayanan bir dil kullanarak karşılındakileri ikna etmeye çalışmışlardır. Öte yandan Kur'an'da inançsızlığın sembolü olarak tanımlanan insan modelleri ise, kendi inkârları yanında başkalarının imanlarına mâni olmaları ve bu uğurda verdikleri mücadele ile tanıtılmaktadırlar. “ Ben söylediklerinize inanmadım, ama siz özgürsünüz, dileyen bu yolda yürümek konusunda serbesttir” diyen hiçbir inançsız insan modelinin bulunmayışı, inkâr-baskı birlikteliğinin ürünü sayılmalıdır. Çeşitli yöntemler deneyerek, iman yoluna sed çekmek isteyenler, alay, hakaret, dışlamadan başlayarak işkence ve cinayetlere uzanan bir yelpazede emellerini gerçekleştirme çabası içinde olmuşlardır. Bu noktada iman safını temsil edenlerin, doğruluğuna inandıkları değerleri yayma noktasında akıllarına gelmeyen baskının kendilerine uygulanmasına hayret ettikleri, “ zorla mı? ” diye sordukları burada hatırlanmalıdır.

Adı özgürlük, bağımsızlık, demokrasi, iletişim, paylaşım kavramları ile birlikte anılan 1900'lü, 2000'li yıllar, modern çağ olarak tanımlanmaktadır. İsimlerdeki yaldıza inananlar için, artık insanlar arası iletişimde zorbalığa, şiddete yer yoktur, bu yolda duyulanlar ise, münferid örneklerdir. Oysa vâkıanın böyle olmadığı, gerçeğin hayalden ayrı bir yolda yürüdüğü rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Farklı coğrafyalarda, farklı dinden insanlara yapılan soykırımlar, devlet politikaları şeklinde sürdürülen şiddet, asimile etme çabaları, işgaller, modern kölelik sistemleri kulaklara yabancı kavramlar değildir. İnsanların sadece dinleri ya da ırkları farklı olduğu için düçâr oldukları zorbalıklar, zihinlerde silinmez izler bırakmaktadır. Barışı, paylaşımı ve tatlı bir rekabeti temsil etmesi gereken din kavramının söz konusu acıları tevlid etmesi, insanlık için ciddi kayıptır ve yanlış algılamaların, yorumların had safhada olduğunu bildirmektedir.

İçinde yaşanan konjonktür, dünyada şu an Müslümanların hedefte olduğunu göstermektedir. Sun'i bir kamplaşma, yeni yeni şiddet alanları doğurmaktadır. Müslüman kimliğinden dolayı engellemeler, tahkir, ibadetlere mani olma vs. baskı çeşitleri, bazı ülkeler

için hem devletin iç politikası, hem de devletlerarası siyaset olarak yürütülmekte ve somut girişimler olmazsa bu bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir.

Diğer yandan çoğu kez insan kaynaklı zorlamaların neticesi gelişen şartların zorlaması da, tarihin anıları arasında kalmış gibi gözükse de, hâlâ güncelliğini koruyan ayrı bir sorundur. Daha birkaç yıl önce, Bosna'da, yaşamak için ölülerinin etini yemek, tecavüze uğramamak adına intihar etmek için fetva isteyen insanların çaresizliği hâlâ zihinlerde ve gönüllerdedir.

Biz bu çeşit bir baskı ile karşılaşırca inanan bir insanın tavrını belirlemede Kur'an'ın nasıl bir yaklaşımı olduğu sorununa cevap aramak üzere müstakil bir çalışma yapmayı uygun gördük. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki konu başlığını birleştiren ayrı bir çalışma yapılmamıştır. Meselenin fikhî boyutunun bir hayli geniş olmasından dolayı, adı "Kur'an Âyetlerinde İkrâh ve İztırâr" olsa da, çalışmamızda geniş oranda fikhî kaynaklarına da başvurulmuştur. Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İkrâh ve ıztırâr lafızlarının semantik tahlili üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise konuyla ilgili Kur'an âyetleri, tefsirleriyle beraber incelenmiş, üçüncü bölümde aynı konu hadisler üzerinden ele alınmış ve sünnetin bakış açısı belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise, İkrâh ve İztırârın bazı hukûkî sonuçları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamın bütün safhalarında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof.Dr. Sayın Durmuş Ali Kayapınar ile Tefsir bölümünün bütün hocalarına, ayrıca Dr. F. Asiye Şenat Kazancı ve Araştırma Görevlisi Huriye Martı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Fatıma Keziban Uçar

Konya-2004

GİRİŞ

I- Çalışmanın Amacı ve Metodu

Günümüzde bir çok meselede ikrâh ve ıztırâr vukû bulmaktadır. Ancak vukû bulan bu ikrâh ve ıztırâr tarihî kaynaklarda ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerde ifade edilen ikrâh ve ıztırâr şekillerinden farklıdır. Zîrâ çağın ve şartların değişmesiyle insanlara zulmetme, onları darda koyma ve zora koşma yöntemleri de değişmiştir.

Küffâr küfür hareketini hala bir çok üçüncü dünya devleti üzerinde savaş dediğimiz yolla gerçekleştirmekte ve maddî çıkarlarla birlikte manevî değerleri yok etme düşüncesini de gütmektedir. Zamanın emperyalist devleriye insanları adeta kendilerine esir etmekte ve bunu bir çok kez işçi ve memur tabakasını yönetimlerine alarak gerçekleştirmektedir. Gittikçe materyalistleşen insan zihniyeti ise bu gidişât içinde manevi sorumluluklarını unutmakta ve ulvi değerlerini yavaş yavaş yitirmektedir. Gerek çalışma alanlarıyla, gerek medya yoluyla ve gerekse savaşla kendine esirler edinen gizli güçler artık bir çok kez ikrâh ve ıztırârı insanlara hissettirmeden uygulamakta ya da bir çok kez ellerini kollarını bağlayarak onları muhtar durumda bırakmaktadır. Günümüzde bir çok kimsenin gerekli gereksiz, doğru yanlış bir çok yerde kulaktan dolma bilgilerle kendi aklınca hükümler verdiğini ve tasarruflarını mükrehmiş ya da muztarmış gibi kabul ettiğini esfle görmekte, mükreh ve muztar kalmanın çağımızda çehre değiştirdiğini ve ikrâh ve ıztırâr alanlarının güncel tespitinin yapılması gerektiğini iddia etmekteyiz. Bu konuyu enine boyuna izah edebilmek için henüz yeterli ilmi birikimimiz ve deneyimimiz olmadığından dolayı pek faydalı bir veri sunamayacağımızın bilincinde olmakla beraber en azından ikrâh ve ıztırârın dini literatürdeki yerini tespit edebileceğimizi ve bu konuda hüküm çıkarılan ayetleri de inceleyerek Allah ve Rasûlü'nün bu meseledeki tavırlarını görmek suretiyle onların temenni ettiği yolu tutabileceğimizi umarak bu çalışmayı yapmış bulunuyoruz.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Konumuz *Bâzı Kur'an Âyetlerinde İkrâh ve İztırâr* olduğu için giriş bölümümüzde ikrâh ve ıztırârın semantik tahlilini yapmayı uygun gördük. Daha sonra ikrâh ve ıztırâr hakkında Kur'an'ın bakış açısını görmemizi sağlayacak ayetler ışığında birinci bölümümüzü

oluşturduk. Bu bölümümüzde ele aldığımız ayetleri Buruç Suresinin tamamı, Nahl yüz altıncı, Bakara yüz yetmiş üçüncü, Al-i İmran yirmi sekizinci ve Nisa doksan yedi, doksan sekiz ve doksan dokuzuncu ayetleri oluşturmaktadır. Ayetlerimiz ahkam ayetleri olduğu için bu kısımda gereken yerlerde hükümler ifade ettik. Tefsirleri, müfessirlerin görüşlerini ayrı ayrı zikrederek verdikten sonra çalışmamızı güçlendirecek olan hadis çalışmasını ikinci bölüm içerisinde gerçekleştirdik. Bu bölümde kullandığımız hadisleri Concordance'dan bularak metinlerine erişip manalarını ve yer yer izahlarını verdik.

Üçüncü bölümümüzde ise hukukî bir terim olarak ikrah ve ıztırarın lügavî ve ıstılâhî anlamlarını, şartlarını ve ikinci bölümümüzde yeri geldikçe kısmen ifade ettiğimiz ayetlerden çıkarılan hükümleri ayrı ayrı başlıklar halinde zikrettik. İkrâh için ayrı bir kısım, ıztırâr içinse ayrı bir kısım oluşturduk. Çalışmamızda yeri geldikçe şahsî fikirlerimizi beyan edip sonuç kısmında ayetler arasında bağlantı kurarak araştırmamızdan edindiğimiz kanaatimizi ve vardığımız sonucu ifade ettik.

II- Çalışmanın Kaynakları ve Sınırları

Bütün İlâhiyat çalışmalarında ana kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Zîrâ çalışmalar İlâhiyat alanında yapılmaktadır ve Tefsir alanında çalışan bizlerin de başvuracağı temel kaynak Kur'an'dır. Bu paralelde çalışmamızın can damarını Kur'an ayetleri ve açıklamaları oluşturmaktadır.

Çalışmamıza, seçmiş olduğumuz konu hakkında bilgi toplayabilmek için tefsirleri araştırmakla başladık. Bu alanda tercih ettiğimiz tefsir sıralaması ise, Taberî, Kurtubî, Râzî, Keşşaf, Âlûsî, Ebu's-Suûd, İbn Aşûr, Neseî, Esed ve Sâbûnî tefsirleri şeklinde idi. Bu tefsirleri büyük bir titizlikle inceleyerek dağınık halde bulunan hükümleri toparlamaya çalıştık. Çalışmamızda verdiğimiz meallerde merhum Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Meal*'ini kullandık. Araştırmamızın sağlamlığı açısından üzerine hassasiyetle eğildiğimiz hadisleri ise Concordance aracılığıyla tespit ederek kaynakları tek tek inceledik. Giriş kısmında oluşturmaya çalıştığımız semantik tahlil için İsfehânî, İbn Manzur, Ezherî, Cevherî, Fîrûzabâdî, İbn Fâris, Zebîdî gibi şahsiyetlerin lügatlerinden faydalandık. Son bölümde hukukî sonuçların tespiti için Serahsî, Sehnun, Nevevî, İbn Kudâme, İbn Rüşd, İbn Hazm, Cassâs ve Desûgî gibi alimlerin eserleri üzerinde çalıştık.

Çalışmamız ikrâh ve ıztırârın tanımlanması, şartlarının genel bir izahı, sınırlı ayetin tefsiri ve bu ayetlerden çıkarılan hükümlerin ifadesi ile sınırlı olup bu konunun, bu iki terimin birbirleriyle ve hukuk meselelerinin farklı şubeleriyle ilişkilendirilerek izah edilmesi ve günümüz ikrâh ve ıztırâr meselelerinin tespit edilmesi yoluyla geliştirilebileceği kanaatindeyiz.

III- İkrâh ve İztırâr

A – İkrâhın Semantik Tahlili

Zamanın hızlı değişimiyle beraber, çevre, ekolojik düzen, hayvan ve insanların evrimi gibi hiç şüphesiz insanın duygularını anlatmaya çalıştığı kelimeler de doğal bir değişime uğramış ve hatta bir takım kelimeler ilk kullanıldıkları anlam çerçevesinin çok dışına çıkmışlardır. İnsanoğlu düşlerini, düşüncelerini anlatırken bugün edebî sanatlar diye adlandırdığımız dil kullanımının, sözcük oyunlarının inceliklerini de keşfederek âdeta kelimelerle hokkabazlık yapmıştır. Yaratılışı gereği ilk iletişim yolu konuşmak olan insanoğlu bu gidişle kelimelere daha çok mânâlar giydirecek gibi görünmektedir.

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerîm inzâl buyurulduğu dönem insanları tarafından kolayca anlaşılabilir bir dile sahipti. Zîrâ onu gönderen yüce Allah kullarının durumunu her zaman gözetmiş ve onların anlaması ve uyması gerektiğini bildirdiği kitabını da bu doğrultuda düzenlemiştir. Allah Teâlâ kitabını Peygamber ashabının durumunu gözeterek göndermiştir derken burada demek istediğimiz o dönem insanların dil ve kullanımı bakımından câhil olduğu ve Allah'ın kitabını en basit düzeyde inzâl buyurduğu demek değildir. Zîrâ tarihçilerden bize intikal eden bilgilere ve edebiyat eserlerinden günümüze aktarılan çalışmalara, özellikle de Arap şiirine baktığımızda o günün dil akışkanlığı ve kullanımı açısından çok zengin olduğunu görmekteyiz. Muhakkak ki Yaratıcı, kitabını muhataplarının anlayacağı düzeyde ve yeterli zenginlikte göndermiştir. Bununla beraber yaşayan Kur'an olan Rasûlullah da insanların Kur'an'ı anlama konusundaki oluşabilecek sıkıntılarını gerek dili ile gidermiş ve gerekse hâcet kalmadan olaylara müdahale ederek Kur'an'da denmek isteneni onlara bildirmiştir.

Bugün bizler bir âyeti incelerken günümüze aktarılan tefsirleri incelemenin yanında araştırdığımız kelimenin geçirdiği safhaları da göz önünde bulundurmak

durumundayız. Zira bugün bir mânâ yüklemiş olduğumuz herhangi bir kelimenin dünkü, yani Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki anlamıyla örtüşüp örtüşmediğini görmek Kur'an âyetlerini günümüz açısından değerlendirmek cihetiyle çok önemlidir. Eğer gerekli sözlük araştırmasını yapmaz isek belki de kelimelerin bu günkü anlamlarına aldanıp yeni bir şey tespit ettim zannederek kendimizi ve insanları yanlış bir yöne sevk ederiz.

Uzunca bir girişle çalışmamızın bu kısmını hangi düşüncelerle hazırlamış olduğumuzu izah ettikten sonra ilk olarak İkrâhın bu günkü anlamını kısaca görmenin ve daha sonra klâsik Arapça lügatlerdeki anlamlarına geçmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Bugün T. C. hukukunda da zikredilen 'İkrâh'ı M. Nihat Özön'ün "Zorla bir iş yaptırma, iğrenme, tikslenme" olarak tarif ettiğini ve İkrâhın 'kirh'ten geldiğini söylediğini görmekteyiz.

"Gez nice benimle hemrâh

İnsan deyip etme benden İkrâh" ve

"Nicesi râzı değil câhından

İnler, ağlar çoğu İkrâhından." diyerek İkrâhın kullanımına örnekle beraber 'ikrâhen' kelimesine: "Kendisi istemediği halde, zorla"¹ mânâsı veren Özön, 'kerihe'yi: "İğrenç, nefret edilecek şey"² olarak izah etmektedir.

Ferit Develioğlu ise 'kerh'i: "İğrenme, tikslenme, hoşlanmama ve zorlama"³ olarak tarif ederken, 'İkrâh'ı: "Birine zorla iş yaptırma, iğrenme, tikslenme"⁴ şeklinde ifade edip giriş kısmında ele aldığımız İkrâh çeşitlerini: İkrâh-ı mülci' ve gayri mülci'yi, ayrıca bizim eş anlamlısı olarak verdiğimiz İkrâh-ı tam ve İkrâh-ı nâkıs'ı birbirlerinden farklı telakkî edermiş gibi ayrı ayrı tarif etmiştir.

¹ Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979, s. 368.

² Özön, age. , s. 435.

³ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1970, s. 610.

⁴ Develioğlu, age. , s. 507.

Yukarıda verdiğimiz iki Osmanlıca-Türkçe sözlükten sonra Mehmet Doğan'ın hazırladığı Türkçe sözlük çalışmasında da 'İkrâh'ı; "İğrenme, tiksınme", 'ikrâhen'i de: "İkrâh ederek, tiksınerek, zor kullanarak"⁵ şeklinde tarif ettiğini görmekteyiz.

Bu tanımlardan sonra Türkçe'mizde genel olarak aynı cümlelerle ifade edilen İkrâhta insanın bir şeyden hoşlanmaması ve hoşlanmadığı bir şeyin kendisine zorla yaptırılması anlamının olduğunu ve İkrâh kelimesinin mânâsı üzerinde ittifak edildiğini açıkça görmüş olmalıyız. Şimdi klâsik Arapça lügatlere bakalım:

İkrâh, İbn Zekeriyâ'nın tarifine göre ك ر ه harfleriyle tek bir asla sahip olan 'كْرَه' kökünden gelir ve 'كْرَه': "Rızâ ve muhabbetin tersine delâlet eder."⁶ ve "İsteksizlik ve meşakkat"⁷ mânâlarına gelir.

Kimileri 'كْرَه' ve 'كْرَه' 'ün aynı manaya geldiğini söylerken kimileri bu ikisi arasında fark görmüşlerdir. Bu bağlamda Ferrâ 'كْرَه' ün zam ile meşakkat anlamına gelip كْرَه inse feth ile birinin zorla yaptırması mânâsına geldiğini söylemektedir. Buna göre 'كْرَه' bir insanın bir şeyden hoşlanmadığı halde kendisinin isteğiyle yaptığı iş, 'كْرَه' ise insanın hoşlanmadığı bir iş için zorla mükellef kılınması, meşakkat ve onu isteksiz olarak yapmasıdır. Mastarı كراهية ve كراهة , كْرَه' şekillerinde gelir.⁸ Bu bağlamda dînî bir terim olan mekrûhun 'كْرَه' kökünden, İkrâhın da 'كْرَه' kökünden geldiği söylenmektedir.

Kur'an'da iki ayrı kullanım şekli de geçen 'كْرَه' ve 'كْرَه' kelimelerinin kıraatleri hakkında kurrâ ihtilâf etmiştir. Gördüğümüz kadarıyla kurrânın ekserîsi özellikle Bakara sûresinin 216. âyetinde 'كْرَه' şeklinde zam ile okumayı Kur'an'ın

⁵ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990, s. 516.

⁶ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Makâyisi'l-Lüğa*, VI, thk. ve zbt. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ceyyid, Beyrut, ts. , c. 3, s. 172.

⁷ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub eş-Şirâzî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, I-IV, Dâru'l-İlm li'l-Cemîf, Beyrut, ts. , c. 4, s. 291; Zebîdî, age. , c. 9, s. 408.

⁸ İsfehânî, Râgıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. ve zbt: Muhammed Seyyid Keylânî, Şirket-i Matbaati'l-Mustafâ el-Bâbi'l-Halebî ve Evlâdihî, Mısır, 1961, s. 429; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XIV, Dâru Sadr, Beyrut, ts. , c. 13, s. 534; İbn Fâris, age. , c. 3, s. 172; ez-Zebîdî, age. , c. 9, s. 408; Ezherî, Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Lüğa*, I-XV, thk. Muhammed Abdü'l-Mün'im Hifâcî, Mahmûd Ferrâcu'l-Ukde, el-Metâibu Sebîlü'l-Arab, Kahire, ts. , c. 6, s. 12; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu'l-Lüğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, I-VI, thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attar, Dâru İktibâbî'l-Ğazâlî, Kâhire, 1956, c. 2, s. 2247; Fîrûzâbâdî, age. , c. 4, s. 291.

sâirini de feth ile ‘كْره’ şeklinde okumayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda Ahmed b. Yahyâ'nın şöyle bir açıklaması mevcuttur: “Ben ne Arapça’da ne de tâbî olunan sünnette onların zamme ve fetha ile okudukları harfler arasında bir fark bilmiyorum. Ve bu kelimenin Bakara sûresinde isim olarak, diğer yerlerde mastar olarak kullanılmış olması dışında bir şey üzerinde ittifak edildiğini bilmiyorum.”⁹ Zebîdî ise A’meş, Hamza ve Kisâî'nin Nisâ sûresi 19. âyetteki bu kelimeyi de zamme ile okuduklarını aktarırken, Sa’leb’in, Nâfi’ ve Medine ehlinin Bakara sûresinde özellikle zam ile okuduklarını, Kur’an’ın sâir âyetlerinde fetha ile okuduklarını ancak Âsım’ın bu harfi Ahkâf sûresinin 15. âyetinde zamme ile okuyup diğerlerini fetha ile okuduğunu aktardığını söyler.¹⁰

كْره fiili ve müştaklarından bizim konumuz içinde sıkça geçen mükrih bir işe zorlayan anlamında bu fiilin ism-i fâili, mükreh ise zorlanan kimse anlamında ism-i mef’ûlüdür. Yine sıkça geçen müstekreh lâfzı ise kerihe fiilinin istif’âl bâbından ism-i mef’ûlüdür ki “zulmedilen, mecbur edilen, zorla yaptırılan”¹¹ mânâlarına gelir. Kerihe fiili Kur’anda sülâsî olarak kullanımının yanında if’âl ve tef’îl bâblarında ve ism-i fâil ya da mef’ûl ve mastar olarak da karşımıza çıkar ki bunları *İkrâhın Kur’an Âyetlerindeki Anlamları* başlığımız altında izah edeceğiz. Ancak özet olarak şunu söylemeliyiz ki Arapça lügatlerde tarif edilen *kerihe* kökü ve müştaklarının dilimizdeki kullanımları (en azından sözlüklerdeki tarifleriyle) örtüşmektedir. Ancak Kur’an’da konuldukları mânâlar ve kastedilenler ile örtüşmekte midir bunu görmek için *İkrâhın Kur’an Âyetlerindeki Anlamları*’na geçelim.

B- İkrâhın Kur’an Âyetlerindeki Anlamları

Bir konuyu kavramak için yapılması gerektiğini söylediğimiz sözlük çalışmasını tamamladıktan sonra كْره nin Kur’an âyetlerinde geçtiği yerleri ve anlamları görebiliriz. كْره kökü ve müştakları Kur’an’da otuz dokuz ayrı âyette

⁹ Ezherî, age. , c. 6, s. 12.

¹⁰ Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-X, Dâru’l-Fikr, Lübnan, ts. , c. 9, s. 408.

¹¹ ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Esâs ve’l-Belâğa*, Dâru Sadr, Beyrut, 1965, s. 542.

kullanılmıştır. Ve bu kullanımlar daha önce de ifade ettiğimiz gibi sülâsî olarak gelmenin yanında if'âl ve tef'îl bâblarında ve ism-i fâil ya da mef'ûl ve mastar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Bunları kullandıkları anlamlara göre gruplayarak ifade etmenin konunun anlaşılması açısından kolaylık sağlayacağı ancak burada bütün âyetleri ifade etmenin yer ve zaman işgal edeceği ve bu âyetlerden konu başlıklarına göre numûne teşkil edecek olanları birer ikişer tane olmak üzere mealleri ve izahlarıyla beraber ifade etmenin yeterli olacağı düşüncesiyle bunlara benzer diğer kullanımların âyet numaralarını vermekle yetineceğiz. Bununla beraber çalışmamızın ismini teşkil eden ikrâh kelimesi ve kullanımlarının geçtiği âyetler üzerinde daha fazla duracağız. Şimdi sırasıyla yaptığımız gruplamaları görelim:

1- İstememek, Hoşnut Olmamak ve Tiksinişmek

Âyette şöyle buyrulmaktadır:

“Eğer cihada çıkmayı isteselerdi, mutlaka onun için hazırlık görürlerdi, fakat Allah davranmalarını istemedi de onları alıkoydu ve “Oturun, oturanlarla beraber” dendi.”¹²

Merhum Elmalılı'nın “istemedi” şeklinde tercüme ettiği fiil كره 'dir. Savaş emri geldiğinde bir takım insanlar Peygamber'den savaşa katılmamak için izin istemiş, bunlardan çok azı geçerli sebeplerle izin isterken çoğunluğu dünya tamahı ve malına verdiği önem dolayısıyla bahaneler öne sürmüştür. Allah Teâlâ cihada çıkmak istemeyenlerin kalbini bildiği için bir sonraki âyette de açıkladığı gibi onların mü'minler arasına fitne sokmalarını istememiş, onların savaşa katılmalarından hoşlanmamış ve onlara engel olmak için kendilerini savaştan alıkoymuştur.

Bu âyetteki mânânın bir benzeri de şöyledir:

“Bütün bu yasaklanmış kötülükler, Rabbin katında tiksinişmiş bulunuyor.”¹³

Âyette geçen مكروه lâfzı dilimize tiksinişmiş olarak çevrilmiştir. مكروه mekrûh fiilinin ism-i mef'ûlüdür ve tiksinişmiş, hoşlanılmayan anlamlarına gelir. Burada hoşlanmamak mânâsıyla ifade edebileceğimiz diğer âyet de şöyledir:

¹² 9/Tevbe, 46.

¹³ 17/İsrâ, 38.

“Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Allah ise kâfirler hoşlanmasalar da yalnızca kendi nurunu tamamlamaktan başkasına râzı olmuyor. O, Peygamberini doğru yol kanunu ve hak dini ile gönderendir, onu bütün dinlerden üstün kılmak için; isterse müşrikler hoşlanmasınlar.”¹⁴

Âyette bizzat كره fiili kullanılmış ve bir şeyin istenmemesi ve onun yapılmasından hoşlanılmaması anlamında kullanılmıştır. Bir önceki âyette Allah Teâlâ’nın hoşlanmaması mânâsında kullanılan كره fiili burada kâfirlerin hoşlanmaması ve isteksiz olmaları anlamında getirilmiştir. Diğer bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Sonra göğe doğruldu da o bir duman iken ona ve yere: “İkiniz de ister istemez gelin!” dedi. İki de: “İsteye isteye geldik.” dediler.”¹⁵

Bu âyet-i kerîmeye dikkat edilmesi gerekmektedir. Zîrâ hoşlanmamak, istememek, meşakkat mânâları etrafında açıkladığımız كره fiilini burada zıddıyla beraber görüyoruz. Bu da bize “Eşyalar zıtlarıyla bilinir ve tarif edilir” kaidesi uyarınca كره nin karşısına bir şeyi isteyerek, gönül rızâsıyla yapmak anlamına gelen itaat kelimesinin getirilmesi dolayısıyla كره nin istememe ve gönül rızâsının olmaması manalarını kendinde tam olarak taşıdığını gösterir. Bununla beraber bir kısım dâlimlerin söyledikleri gibi itaat “verilen emre uyma”¹⁶ ve “emredilen şeyi yerine getirme gerekliliği”¹⁷ anlamını da içerir. Her ne kadar gök ve yere: “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dendiğinde onlar: “İsteyerek, gönül rızâsı ile geldik” deseler de zaten yer ve gök sünnetullah çerçevesinde yaratılmış yani verilen emri ister istemez yerine getirmeye programlanmışlardır. Yani gönül rızâsının olması ve isteyerek yapmak olarak anlam verdiğimiz itaat kavramında otorite durumunda olana zorunlu tâbî olma anlamı da vardır. Buna göre كره fiilinde boyun eğmeme, otoriteye itaat etmeme mânâsı da mevcuttur. Nitekim dik başlı, söz geçirilemeyen deveye Arapça’da الكره¹⁸ isminin verilmesi de bunu teyit etmektedir. Sanki o deve itaate zorlanmakta ancak o, itaat etmemektedir.

¹⁴ 9/Tevbe, 32-33.

¹⁵ 41/Fussilet, 11.

¹⁶ Fîrûzâbâdî, age. , c. 3, s. 519.

¹⁷ Zebîdî, age. , c. 7, s. 444.

¹⁸ İbn Fâris, age. , c. 5, s. 173.

Bu konuyla ilgili diğer âyetlerde de كرها mastarını görmek mümkündür.¹⁹

Tiksinmek anlamıyla ikrahın diğer bir kullanımı da şu şekildedir:

“Hem biliniz ki içinizde Allah’ın Peygamberi vardır. Şayet O, bir çok işlerde size itaat etseydi haliniz yaman olurdu. Fakat size Allah imanı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi; küfrü, yoldan çıkmayı ve isyanı size çirkin gösterdi.”²⁰

Âyette كره fiili tef’îl babında كره şeklinde kullanılmıştır. Sözlükte كره “bir şeyi çirkin göstermek ve ondan soğutmak anlamına gelir ve ‘Ona bir şeyi çirkin göstermek sûretiyle onu soğuttum’ demek: ‘Ona, onu sevdirdim’ demenin zıddıdır.”²¹

Burada Allah’ın çirkin göstermesi ile kastedilen Allah’ın basiretini açmak sûretiyle insana hidayet vermesi ve küfrün, yoldan çıkma ve isyanın çirkinliklerini âyetleriyle göstermesi suretiyle insanın ondan tiksinmesini sağlamasıdır.

2- Zorluk ve Meşakkat

“Savaş hoşunuza gitmese de üzerinize yazıldı. Gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız; oysa o, hakkınızda hayırlıdır. Olur ki siz bir şeyi seversiniz ama o, sizin hakkınızda bir fenalıktır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”²²

Âyette insanın savaştan hoşlanmadığına değinilmiştir. Burada kullanılan kerih fiilinin anlamlarından biri de bu hoşlanmamanın sebebini açıklamaktadır. İnsan savaştan hoşlanmaz zîrâ savaş meşakkat ve sıkıntıdır. Yani burada kelimenin isim haline verilen anlam ile bağlantısını kurmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda şu âyet-i kerîme de bu başlık altında verilebilmesi ve demek istediğimizi daha iyi izah edebilmemiz açısından önemlidir:

“Biz o insana anne babasına güzel davranmayı tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle karnında taşıdı ve zahmetle doğurdu...”²³

¹⁹ 3/Âl-i İmrân, 83; 7/A’râf, 88; 8/Enfâl, 15; 9/Tevbe, 53; 13/Ra’d, 15; 8/Enfâl, 8; 11/Hûd, 28; 16/Nahl, 62; 23/Mü’minûn, 70; 43/Zuhruf, 78; 47/Muhammed, 9; 40/Ġâfir, 14; 61/Saff, 8-9.

²⁰ 49/Hucurât, 7.

²¹ Cevherî, age., c. 6, s. 2247.

²² 2/Bakara, 216.

²³ 46/Ahkâf, 5.

Bu anlamdaki diğer âyetlerde **كأ رهون** ve **كأ رهوا** kavilleri kullanılmıştır.²⁴

3- Zorlama ve Baskı

Âyette:

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırt edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.”²⁵ buyrulmaktadır.

Âyette geçen **أكره** kelimesi **كره** fiilinin if'âl babında kullanılmış halidir ve örnek olarak verdiğimiz bu âyet araştırma konularımızdan birini oluşturmaktadır. İkrâh daha önce de tarif ettiğimiz gibi: “Başkasını istemediği bir işe ilzâm etmektir ve dört (ana) şartı vardır.”²⁶ Bu şartları giriş kısmımızda ifade ettiğimiz için burada tekrarından kaçınıyoruz. Allah Teâlâ kullarına hakkı ve hakikati bildirmiş, onları zorlamak yerine kapısına gönül rızâsı ile gelmelerini dilemiştir. Gönül rızâsı olmadan, baskı ve zorlama ile kalple tasdik etmeden yapılan amellerin hiçbir değeri yoktur. Allah iman konusunda da bunu dilemektedir. Bu meyandaki diğer âyet ise şöyledir:

“Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?”²⁷

Araştırma konumuz içinde yer alan âyetlerden bir diğeri de şöyledir:

“Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır.”²⁸

Bir önceki âyette geçtiği gibi bu âyette de kerih fiili if'âl bâbında zorlama anlamında kullanılmıştır. Âyetin içeriği ile ilgili açıklamamız ikinci bölümümüzde gelecektir.

كره fiilinin kadınların fuhşa zorlanmalarını yasaklayan âyetlerde de if'âl babında geldiğini görmekteyiz ki burada da kadınların maddî-mânevî baskılarla

²⁴ 9/Tevbe, 54, 81; 49/Hucurât, 12.

²⁵ 2/Bakara, 256.

²⁶ Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, I-II, thk. Yûsuf Ali Berfivî, Dâru İbn Kesîr, 1995, Beyrut, c. 12, s. 277.

²⁷ 10/Yûnus, 99.

²⁸ 16/Nahl, 106.

fuhşa zorlanmaları, mecbur edilmeleri söz konusudur. Âyette tam olarak şöyle buyrulmaktadır:

“Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde (hürriyete kavuşmalarında kendileri için) bir iyilik görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki, zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”²⁹

İstemediği halde bir işe zorlama anlamının kastedildiği ve if'âl bâbının kullanıldığı son âyet-i kerîmemiz şöyledir:

“Doğrusu biz hem günahlarımıza, hem bizi zorladığın sihre karşı, bizi bağışlasın diye, Rabbimize iman ettik. Allah (sevapça senden) daha hayırlı ve (azap verme bakımından da) daha devamlıdır.”³⁰

Bu âyetin öncesinden ve sonrasında öğrendiğimiz kadarıyla Firavun, kendisine iman etmeleri ve Hz. Musa'nın getirdiği dinden yüz çevirmeleri için halkına zor kullanmış, onları çeşitli azap şekilleriyle tehdit etmiştir. Gösterdiği mûcizeler karşısında Hz. Musa'ya iman eden sihirbazlar ise Firavun'un bu tehditlerine ve zorbalıklarına aldırmamış, kendilerine yapılan işkencelere mukavemet etmiş ve onun hak dinden dönmeleri için yaptığı zorlamalara karşı, **“Doğrusu biz hem günahlarımıza, hem bizi zorladığın sihre karşı, bizi bağışlasın diye, Rabbimize iman ettik. Allah (sevapça senden) daha hayırlı ve (azap verme bakımından da) daha devamlıdır.”³¹** şeklinde cevap vermişlerdir.

Verdiğimiz son âyetle ikrâhın Kur'an âyetlerindeki anlamlarını vermeyi tamamlamış bulunuyoruz. Bu konuyla ilgili yaptığımız araştırmadan yola çıkarak özetle كره fiili ve müştaklarının Kur'an'daki kullanımları arasında bir bağlantı olduğunu ve Türkçe'mize çevrilmiş ve hatta geçmiş bu kelimelerin asıl mânâlarının

²⁹ 24/Nûr, 33.

³⁰ 20/Tâhâ, 73.

³¹ 20/Tâhâ, 73.

dışına çıkmamış olduklarını söyleyebiliriz ki bu mânâlar da istememek, gönül rızâsının olmaması, zorlanmak, boyun eğmek zorunda kalmak şeklinde sıralanabilir. İkrâhla ilgili çalışmamızı tamamladıktan sonra konunun girişinde ifade ettiğimiz gibi şimdi de çalışmamızın ikinci anahtar kelimesi olan 'Iztırâr' a geçebiliriz.

C- Iztırâr Kelimesinin Semantik Tahlili

Türkçe sözlüklerden edindiğimiz bilgilere göre Iztırâr, ضَرر köküne dayanmaktadır ve zarar: “Bir menfaatin bozulması veya kaybolması, ziyan, eksiklik, kayıp³², “satış fiyatının maliyet fiyatının altına düşmesi”³³ gibi mânâlara gelmektedir. Bu kelimedenden türeyen ‘ızrar’: “Zarar vermek, ziyana sokmak”, ‘Iztırâr’ ise çaresizlik, zorla olan hal, yasak olan bir şeyi işlemek zorunda kalma, mecbûriyet” anlamlarında kullanılır.

Bu kelimeyle beraber duymaya alıştığımız zarûret ise sözlüklere “çaresizlik, yoksulluk, muhtaçlık, yasak olan bir fiilin geçici olarak işlenmesini mübah kılan özür”³⁴ olarak geçmiştir. Türkçe’imize ziyan, eksiklik, kayıp gibi mânâlarla giren zarar kelimesi ve onun türevleri arasında sıkı bir anlam birliği mevcuttur.

Iztırârın Arap dilindeki yerine baktığımızda ise bu kelimenin ضَرر köküne dayandırıldığını, ancak ضَرر ve ضَرر nın iki farklı lügat olduğunu, ضَرر şeklinde okunduğunda mastarın, ضَرر şeklinde okunduğunda ise ismin kastedildiğini ve bu kelimelere verilen anlamlar hususunda ayrıma giden Ebu'd-Dugeyş'in şöyle dediğini görmekteyiz: “Bütün kötü haller ve eksiklikler, zayıflıklar ضَرر ile faydanın zıddı ise ضَرر ile ifade edilir.”³⁵

İbn Fâris ضَرر nın üç aslı olduğunu, bunlardan ilkinin faydanın zıddı, ikincisinin bir şeyin bir araya toplanması, birikmesi, üçüncüsününse kuvvet olduğunu söyler. Bunları özetle örnekleyecek olursak: Bir kadının üzerine kuma gelmesine *zırratü*, süt kendisinde toplandığı için hayvanın memesine ve vücudun etini (yükünü) üzerinde taşıdığı için ayak başparmağına ضَررة , sıkıntılar karşısında sabır sahibi kimseye ise

³² Develioğlu, age. , s. 1405; Özön, age. , s. 348.

³³ Doğan, age. , s. 1186.

³⁴ Develioğlu, age. , s. 1406; Özön, age. , s. 910; Doğan, age. , s. 1187.

³⁵ Zebîdî, age. , c. 3, s. 348; Ezherî, age. , c. 11, s. 456.

ضرير³⁶ denir. Burada dikkatimizi çeken husus birbiri ile alâkası yokmuş gibi görünen bu üç anlamın aslında birbirine ince bir bağla bağlı olduğu, hepsinde zarar, sıkıntı ve bunlara mukavemet anlamı içerdiğiidir.

ضرّ fiilinin ismi ضرّ dır ve bir şeye giren (bulunan) noksanlığa verilen addır.³⁷ Konumuz olan إضرار ise iftiâl babındandır ve “bir şeye ihtiyaç duyma, mecbur olma”³⁸ anlamına gelir. مضطر ise zorda kalan, mecbur olan ve ihtiyaç duyan anlamında kullanılır.

Sıkça duyduğumuz ve günlük hayatta “zarûrî ihtiyaçlar” vs. şeklinde kullandığımız zarûret ise Ebu'l-Leys'ten öğrendiğimize göre ıztırâr mastarının ismidir. İhtiyaç demektir ve kişi bir şeye muhtaç olduğunda: “Zarûret beni şuna sürükledi” der.³⁹

İlmî istilahta ise zarûret: “İnsanın yemeği terk etmekten dolayı nefesine ya da bazı âzâlarına bir zarar gelmesinden korkmasıdır.”⁴⁰

Görüldüğü üzere Arapça lügatlerde zikredilen zarar ve müştakları ile Türkçe'mize geçmiş olan zarar ve müştakları arasında anlam birliği vardır ve kelimemiz hep aynı eksende anlam bulmuştur. İztırârı lügatler içinde değerlendirdikten sonra şimdi Kur'an'daki kullanımları görmeye geçebiliriz.

D- İztırârın Kur'an Âyetlerindeki Anlamları

Konumuz olan ikrâh ve ıztırârı en güzel şekilde anlayabilmek için yola çıktığımız semantik tahlil ve âyetlerin genel muhtevalarını örneklemek üzere yaptığımız çalışmamızın son kısmı olan ıztırâr lâfzının Kur'an âyetlerindeki anlamlarına gelmiş bulunmaktayız. Bu kısımda ıztırâr kelimesinin kökü olan ضرّ fiili ve müştaklarını birer ikişer örnekle ifade etmeye çalışacak ve böylece birinci bölümümüzü noktalayacağız. Burada hatırlatmamız gerekir ki daha önce ikrâhı izah

³⁶ İbn Fâris, age. , c. 3, s. 360.

³⁷ Zebidî, age. , c. 3, s. 348.

³⁸ İbn Manzûr, age. , c. 4, s. 483; İsfahânî, age. , s. 2934.

³⁹ Zebidî, age. , c. 3, s. 349; Ezherî, age. , c. 11, s. 458; İbn Manzûr, age. , c. 4, s. 483.

⁴⁰ Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râbizî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-III, İltizam: Abdurrahmân Muhammed, Matbaatü'l-Behiyyeti'l-Mısriyye, İdâretü'l-Mısriyye, Beyrut, 1347, c. 1, s. 151.

etmeye çalışırken yaptığımız gibi oluşturduğumuz gruplar anlam bütünlüğü açısından tertiplenmiştir. Verdiğimiz gruplardaki anlamlar birbirine yakın, hatta birbirinin aynı gibi görünebilir. Ancak tekrar hatırlatmak gerekirse, biz konu bütünlüğüne bakarak bir gruplamaya gittik ki çalışmamız buna göre değerlendirilmelidir.

1- Zarar, Zarar Vermek

Bu grupta örnek verebileceğimiz pek çok âyet vardır ve bunlarda genel olarak “Ne faydası ne zararı...” şeklinde cümleler kullanılmıştır. Ekseriyetle ضَرَّ fiili ve çekimlerinin kullanıldığı bu âyetlerde zarar, faydanın zıddı olarak ifade edilmiştir. Örnek verecek olursak:

“De ki, biz hiç Allah’ı bırakıp da bize ne fayda, ne de zarar vermeyecek nesnelere yalvarır mıyız? Ve Allah hidayetini kavuşturmuşken ardımıza (şirke) döner miyiz? ...”⁴¹

“O inkârda yarışanlar seni kederlendirmesinler; çünkü onlara asla Allah’a bir zarar veremeyeceklerdir. Allah onlara ahirette bir pay vermek istiyor. Onlara büyük bir azap vardır.”⁴²

Bakara sûresi 233. âyette ضَرَّ fiili ضَرَّ şeklinde kullanılmıştır ki Cevherî ضَرَّ fiilinin ضَرَّ fiili ile aynı anlama geldiğini söyler.⁴³ Âyetin meali şu şekildedir:

“Anneler çocuklarını emziğini tamamlamasını isteyenler için iki tam yıl emzirirler. Çocuk kendisinin olana da emzirenlerin yiyecekleri ve giyecekleri imkânları nispetinde bir borçtur. Bununla birlikte her kes ancak gücü nispetinde yükümlü olur. Ne yavrusu yüzünden bir ana ne de yavrusu yüzünden bir baba zarara uğratılmasın.”⁴⁴

Kur’an’da zarar anlamında gelen bir kullanım da ضَرَّ dır ki bu ضَرَّ fiilinin ismidir. Faydanın zıddı anlamında kullanılmıştır ve bu âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır:

⁴¹ 6/En’âm, 71.

⁴² 3/Âl-i İmrân, 176.

⁴³ Cevherî, age. , c. 2, s. 719.

⁴⁴ 2/Bakara, 233.

“De ki: “Siz Allah’ı bırakıp da size kendiliklerinden ne zarar ne de yarar verme gücü bulunmayan şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa her şeyi işiten ve bilen yalnız Allah’tır.”⁴⁵

Bu başlık altında zikredebileceğimiz diğer âyetlerdeki kullanımlar **ضَرَّ** , **ضَرَّ** ve **ضَرَّ** şekillerinde gelmektedir.⁴⁶

2- Sıkıntı, Dara Düşmek, Mecbur Kalmak

Bir önceki kısımda ıztırânın semantik tahlilini yaparken **ضَرَّ** fiilinin **ضَرَّ** şeklinde kullanıldığında bedende ve malda meydana gelebilecek bütün kötü halleri ve sıkıntıları içerdiğini söylemiştik. İşte bu açıklamamıza şu âyet-i kerîme açık bir örnek teşkil etmektedir:

“Bunun üzerine Yusuf’un huzuruna girdikleri vakit dediler ki: “- Ey şanlı Aziz! Bize ve ailemize darlık ve sıkıntı bastırırverdi, önemsiz bir sermaye ile de geldik. Yine bize erzakımızı tam ölçü ver ve bize biraz da sadaka ver; çünkü Allah sadaka verenlere mükâfatını verir.”⁴⁷

Âyette kastedilen darlık âyetin siyâk ve sibâkından da anlaşılacağı üzere maddî sıkıntı ve darlıktır. Zîrâ o sene kıtlık senesidir ve ülkenin dört bir yanından insanlar erzak yardımı için Hz. Yusuf’a başvurumaktadırlar. Dert, sıkıntı, darlık mânâsı taşıyan diğer âyetlerde de benzer kullanımlar mevcuttur.⁴⁸

Diğer bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

“(Onlar mı hayırlı) yoksa, darda kalan kendisine dua ettiği zaman onun duasını kabul edip kötü durumdan kurtaran ve sizleri yer yüzünün yöneticileri kılan mı? Siz pek az düşünüyorsunuz.”⁴⁹

⁴⁵ 5/Mâide, 76.

⁴⁶ 2/Bakara, 102, 231, 233, 282; 3/Âl-i İmrân, 111, 144, 176, 177; 4/Nisâ, 12, 113; 5/Mâide, 42, 76, 105; 6/En’âm 17, 7/A’râf, 188; 9/Tevbe, 39, 107; 10/Yûnus, 12, 18, 21, 49, 106-107; 11/Hûd, 10, 57; 13/Ra’d, 16; 16/Nahl, 53; 17/İsrâ, 56; 20/Tâhâ, 89; 21/Enbiyâ, 66, 84; 71; 22/Hac 12-13, 54; 25/Furkân, 3, 55; 30/Rum, 33; 34/Sebe 42; 36/Yâsîn, 23; 39/Zümer, 8, 38, 49; 41/Fussilet, 50; 42/Şuarâ, 73; 47/Muhammed, 32; 48/Fetih, 11; 58/Mücâdele, 10; 65/Talak, 6; 72/Cin, 21.

⁴⁷ 12/Yûsuf, 88.

⁴⁸ 2/Bakara 177, 214; 3/Âl-i İmrân, 134, 6/En’âm, 42; 7/A’râf, 94-95; 17/İsrâ, 67; 21/Enbiyâ, 83; 23/Mü’minûn, 75.

⁴⁹ 27/Neml, 62.

Bilindiği üzere Arap müşrikler en büyük ilah olarak Allah'ı kabul ettiklerini, diğer putları kendilerini ona yaklaştırması için edindiklerini söylüyorlardı. Başları sıkıştığında yalnız Allah'tan dilerken rahata erince diğer putlarına sarılıyorlardı. Burada Allah Teâlâ kendisinden başka tapındıklarının mı yoksa başları sıkıştığında kendilerine yardımcı olan zâtının mı hayırlı olduğunu sorar tarzda kendisinin yüceliğine ve onların, kendisinden başka taptıklarının aczine dikkat çekmiştir. Âyette kullanılan muztar ifadesi her türlü darda kalmayı ve sıkıntı içinde bulunmayı içermektedir. İnsanoğlu bazen en basit işler karşısında bile eli kolu bağlı kalabilmektedir. Bütün mahlûkâtı yaratan ve onları sıkıntıdan kurtaran, yeryüzüne halife kılan O'dur. Ondan başka ilâh yoktur.

Muztar kalmak deyince genellikle ilk akla gelen yeme içme konusunda darda kalmaktır. Muztar ifadesinin kullanıldığı ve ekseriyetle akla gelen bu âyet şu şekildedir:

“Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen; boğulmuş, vurulmuş, yukardan düşmüş, boynuzlanmış, canavar yırtmış olup da canlı iken kesmedikleriniz; dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet (şans) aramanız size haram kılındı. Bunların hepsi doğru yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, dininize karşı ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm'ı beğendim. Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir.”⁵⁰

Âyet-i kerîme ahkâm âyetlerinden olup üç ayrı alanda hüküm ifade etmiştir. Bunların ilki, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen ve şartlarına uygun boğazlanmayan hayvanların yenilmesinin haramlığı, ikincisi fala inanma ve onun arkasına takılmanın yasaklığı, üçüncüsü ise şans oyunlarının haramlığıdır. Allah'ın bütün bunları haram kılmasında dikkati çeken husus haram kılınan şeylerde tıbbi ve mantıksal olan nedenler olmakla beraber asıl olanın Allah Teâlâ'nın insanı manevî ve ahlâkî yönden bir temizlenmeye, yükselişe ulaştırmak istemesidir. Nitekim âyetin sonunda muztar kalan kimse için “darda kalıp da günaha istekli olmaksızın bunlardan yerse ona bir vebal yoktur” buyurulmaktadır. **إِضْطَرَّ** zorda kalmak, mecbur olmak

⁵⁰ 3/Mâide, 3.

anlamına gelmektedir. Zorda kalmanın sınırı hakkında farklı rivayetler ve görüşler mevcuttur. Elmalılı, bunun sınırını "Yemediği takdirde öleceği muhakkak bulunursa"⁵¹ şeklinde belirlemiştir. Burada asıl olan insanın canını korumaktır. Nefsin muhafazasına yetecek kadar bir miktar ittifakla haram değildir. Dikkat edilmesi gereken husus günaha eğilim göstermemek, belirlenen sınırı aşmamak ve zevk almamaktır. O, bağışlayıcı ve merhamet edicidir.

Bu âyetteki kullanıma ve mânâya eş diğer âyet de şöyledir:

"De ki: "Bana vahyolunanda, (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, veya akıtılmış kan, yahut domuz eti - ki bu gerçekten pistir- yahut Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvan olursa, bunlar haramdır. Ama kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve zarûret sınırını aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir)" Çünkü Rabbin çok bağışlayandır, merhamet edendir. "⁵²

Âyet-i kerîmenin söylemi bir önceki âyetle pek farklı değildir. Bir önceki âyette kan herhangi bir vasıf kullanılmadan mutlak olarak zikredilmiş, bu âyette ise akıtılmış olmakla kayıtlanmıştır. Yani haram kılınan kan akar (sıvı) halde bulunan kandır. Ciğer de kan içerikli olmasına rağmen âlimler ciğerin yenebileceği üzerinde ittifak halindedirler. Zîrâ ciğerin içerdiği kan, akan haldeki kan değildir. Burada dört ana muharremât ifade edilmiş, Mâide sûresinin 3. âyetinde zikredilen bir kısım muharremât tekrar kaydedilmemiştir. Âlimlerden bir kısmı haram kılınan yiyeceklerin bu dördü ile sınırlı olduğunu söylerken bir kısmı da Kur'an'da ifade edilmeyen ancak Peygamber Efendimiz'in uzak durulmasını söylediği veya tiksinti ile ifade ettiği bir kısım haram kılınan hayvanlar daha olduğunu söylemişlerdir. Burada dikkat çeken husus yenilip içilmesi haram kılınan hayvanlar hakkında ihtilâf olduğu ve bu konuya hassasiyet gösterilmesi gerektiğidir.

Tecavüz etmemek ve zarûret sınırını aşmamak kaydı başkasının hakkına girmemek ve zarûret durumunu savuşturacak miktardan fazlasına el uzatmamak anlamında kullanılmıştır. Bu sınırlara Bakara sûresinin 173. âyetini incelerken

⁵¹Elmalılı, Yazır, M. Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, ts, c. 1, s. 486.

⁵² 6/En'âm, 145.

değineceğiz. Bu âyetin bir benzeri de Nahl sûresinin 115. âyeti ile En'âm sûresinin 119. âyetidir ve mealleri şu şekildedir:

“O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah’tan başkası adına kesileni yasakladı. Her kim de çaresiz kalırsa başkasına saldırmaksızın ve sınırı aşmaksızın yiyebilir; artık şüphe yok ki çok bağışlayıcıdır, merhamet sahibidir.”⁵³

“O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zarûret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”⁵⁴

“Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanızın dışında haram olan şeyleri genişçe açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilmeden keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Muhakkak ki, Rabbin, sınırı aşanları çok iyi bilir.”⁵⁵

Müslümanlar Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri yer, haram kıldıklarından sakınırlar. Bunun dışında hevâlarına uyup yalan hükümler çıkaranlara tâbî olmak sapıklığa tabi olmaktır. Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl saymak O'nun otoritesini hiçe saymak ve onun makamına geçip kendini hüküm koymaya değer görmektir. Haddi aşmaktır.

3- Sürüklemek, Zorlamak

Âyette meâlen şöyle buyrulmaktadır:

“Ve o vakit İbrahim "Ey Rabbim, burasını güvenli bir belde kıl, halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır" diye yalvardı. Allah buyurdu ki: "Küfredeni dahi rızıklandırır da hayattan biraz nasip aldırırım, sonra da onu ateş azabına zorlarım ki, orası ne yaman bir duraktır!”⁵⁶

⁵³ 16/Nahl, 115.

⁵⁴ 2/Bakara, 173.

⁵⁵ 6/En'âm, 119.

⁵⁶ 2/Bakara, 126.

Hız İbrahim kendi soyundan gelecekler için Allah'a dua ederken nimet ve önderliğin inananlara verilmesini dilemiş, küffârı bundan hariç tutmuştur. Allah Teâlâ ise önderliğin ve zaferin inananlara ait olduğunu ancak mal ve mülkün küffâra da verileceğini bildirmiştir. Gerçek galibiyet inananlarıdır. Dünyadaki mal-mülk aldaticıdır. Bol maddî kazanca, servete sahip olan kimseler kendilerini Allah'ın sevgili kulu zannetmemelidirler. Zira Allah Teâlâ maddiyatın küffâra da verileceğini ancak manevî kazancın mü'minlere verileceğini bu âyet-i kerîmede ifade etmiştir. Allah'ın küffârı rızıklandırmasının onların imtihanın boyutlarını artırmak için olması muhtemeldir. Zira daha fazla nimet daha fazla sorumluluk demektir. Allah Teâlâ nimetlerini verdiği halde Hakkı görmeyen bu kimseleri azabına duçar edecektir ki bu azaptan ne kaçış, ne de kurtuluş vardır. Yani Allah Teâlâ azap etmeyi dilediği vakit azap edilecek olan bu azabı çekmeye muztar bırakılır. Bu azap da ateş azabıdır ki o çok yaman bir sondur.

Yukarıdaki âyette اضطرَّ fiili Allah'ın onları zorda koyması ve onlara çıkış yolu bırakmaması anlamında kullanılmıştır. Aynı kullanım Lokmân sûresinin 24. âyetinde de mevcuttur.

“Biz onlara biraz zevk ettiririz de sonra kendilerini ağır bir azaba zorlarız.”⁵⁷

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e görevini yerine getirmesini, insanlar küfürde ısrar ediyorlar diye kahrolmamasını tembih etmektedir. Sırf cehaleti ve inadı yüzünden küfür üzere kalanlar için Rasûl'ün ya da tebliğcilerin yapabileceği hiçbir şey yoktur. Allah Teâlâ onları hesaba çekebilmek için er-Rezzâk ismine lâayık olarak onları yeryüzünde biraz nimetlendirecek, eyleyecek ve onları el-Âdil ismine lâayık olarak da hiç bir kurtarıcının kurtaramayacağı bir azaba muztar edecektir.

Son âyetimizi de burada ifade ederek giriş bölümümüzü tamamlamış bulunuyoruz. Bu kısmın sonunda edindiğimiz ıztırâr lâfzının Kur'an'daki kök ve müştakları arasında bir uyumun ve ahengin olduğu, Türkçe'mize çevirilen mânâsı ile ıstılâhî mânâsı arasında bir farkın bulunmadığıdır.

⁵⁷ 31/Lokmân, 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKÛKÎ BİR KAVRAM OLARAK

KUR'AN'DA İKRÂH ve İZTİRÂR

I- İkrâh

Birinci bölümümüz bizce çalışmamızın ana bölümünü, tabiri caizse bel kemiğini teşkil etmektedir. Bu bölümde konu içerisinde kendilerine değindiğimiz âyetleri incelerken önce onların metin ve meallerini verecek daha sonra tefsirlerini beyan etmeye çalışacağız. Mevzuun daha iyi anlaşılması ve akılda kalıcı olması için ana başlıkların yanı sıra yer yer alt başlıklar sunacağız. Çalışmamızın akışını Allah Teâlâ'nın bir hikmete mebnî olarak ve mü'minlerin geçirdikleri safhaları dikkate alarak tenzîl buyurduğu âyet-i kerîmelerin iniş sıralarını gözeterek düzenleyeceğiz. Hedeflemiş olduğumuz çalışma Müslüman olmayan bir kimseyi İslam'a girmeye zorlamayı ve bunun sonuçlarını içermediği halde, başlığımızın umum ifade etmesi sebebiyle akıllarda bu konuda da soru işareti kalmasın diye çalışmamız içerisinde ilkin bir kimsenin Müslüman olmaya zorlanmasının hükmü üzerinde duracağız. İkrâh lâfzı bu bölümde üzerinde duracağımız âyetlerden yalnızca Bakara sûresi 256. âyet ile Nahl sûresi 106. âyette, ıztırâr ise sadece Bakara sûresi 173. âyette geçmektedir. Diğer âyetlerde bu lâfızlar direk olarak kullanılmadığı halde, bunları ikrâh ve ıztırâr başlığı altında incelememizin sebebi muhtevalarının ikrâh ve ıztırârdan bahsetmesi ve alimlerimizin bu âyetlere dayanarak ikrâh ve ıztırâr hakkında hükümlere varmış olmalarıdır.

A- Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Hükmü

Bölümümüzün girişinde de ifade ettiğimiz gibi aslında bizim çalışmamız Müslüman olan kimselerin dinlerinden çıkmaya zorlanmaları ve bu durumda almaları gereken tavrın tespit edilmesini içermektedir. Böyle olunca Bakara sûresinin 256. âyet-i kerîmesi bizim içeriğimizle farklı düşmektedir. Hedeflediğimiz içerikle söz konusu âyetin muhtevası örtüşmediği halde bu âyeti de çalışmamıza dahil etmemizin sebebi çalışmamızın "*Kur'an Âyetlerinde İkrâh ve İztirâr*" şeklinde genel bir isim taşıması ve ikrâh dendiğinde son dönemlerde tartışma konusu olan bu âyetin de akla gelmesidir. Bu sebeple bu âyetin değerlendirilmesinin konumuz olan diğer âyetlerden ayrı olarak yapılması gerekmektedir diyerek durumumuzu izah ettikten sonra âyetin incelemesine geçmek istiyoruz. Ayettin metin ve meali şöyledir:

لا اكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها والله سميع عليم*

“Dinde zorlama yoktur. Doğru yolda bulunmak azgınlıktan; doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Her kim tağuta, azgınlara veya azgınlıklara küfredip (inkar edip), Allah’a iman ederse O mutlaka en sağlam kulpa yapışmıştır ki, kopmak onun için değil. Allah her şeyi işiten ve bilendir.”¹

Söz konusu âyet ikrâh teriminin dînî literatürdeki yerini tespit etmekte ve bir sonuca bağlamaktadır. Nüzûl sebebi ve zamanı hakkında farklı görüşler mevcuttur ancak kendisinden elde edilen ana sonuç hakkında hemen hemen bir fikir birliği olduğunu söyleyebiliriz.

1- Âyetin Kapsamı ve Nesh İddiası

İçerisinde ikrah lafzının direk olarak kullanıldığı bu âyet-i kerimede kullanılan zorlama, Müslüman olmayan bir kimseye İslam’a girmesi için baskı yapmak anlamında kullanılmıştır. Ayetin kapsamı ve nüzul sebebi hakkında farklı görüşler ve zayıf bir görüş de olsa nesh iddiası vardır. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

a- Âyet, Ensardan bir takım kimseler hakkında nâzil olmuştur. Taberî ve Kurtubî buna İbn Abbâs’tan ve Süddî’den gelen şu iki ayrı rivâyeti delil göstermişlerdir:

İbn Abbâs (r.a)’den demiştir ki: (İslam’dan önce) çocuğu yaşamayan bir kadın çocuğu yaşadığı takdirde onu Yahûdî olarak yetiştireceğine dair adakta bulunurdu. İçlerinde Ensar çocukları da bulunan (Yahûdîlerden) Nâdiroğulları (Medine’den) sürgün edilince (Ensar);

“Biz çocuklarımızı bırakmayız.” dediler. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah;

“Dinde zorlama yoktur. Gerçek hak bâtıldan iyice ayrılmıştır” âyet-i (kerimesi)ni indirdi.

Ebû Dâvûd dedi ki; Miklât, çocuğu yaşamayan kadın demektir.²

İkinci rivâyet ise şöyledir:

Süddî der ki: “Bu âyet-i kerîme Ensardan iki oğlu bulunan Ebû Husayn hakkında nâzil olmuştur. Şam’dan Medine’ye zeytinyağı getiren tacirler geldi. Bu tacirler Ebû Husayn’ın iki oğlunu Hıristiyanlığa davet etiler. Onlar da Hıristiyanlığı kabul edip tacirlerle beraber Şam’a gittiler. Babaları Rasûlullah’ın yanına gelerek şikâyetçi oldu. Rasûlullah’ın onları geri

¹ 1/Bakara, 256.

² Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’âs, Sünen, I-IV, İstanbul, ts. , Cihad 15/116.

getirecek kimseler göndermesini arzu etti. Bunun üzerine “Dinde zorlama yoktur” âyeti nâzil oldu. O güne kadar henüz kitap ehli ile savaşma emri verilmemiş ve şöyle buyurmuştu:

“Allah onları uzaklaştırsın. Onlar ilk küfre girenlerdir.”

Ebû Husayn onları getirmek üzere birini göndermedi diye Peygamber’e karşı içinde bir şeyler duydu. Bunun üzerine şanı yüce Allah: “Hayır, Rabbine and olsun ki onlar aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tâbî olmadıkça (gerçekten) inanmış olmazlar.”³ âyetini indirdi. Daha sonra da “Dinde zorlama yoktur” âyetini Tevbe sûresinde⁴ kitap ehli ile savaşma emri ile neshetti.⁵

b- Bu âyet ehli kitabın cizye vermeyi kabul ettikleri takdirde İslam’a ikrâh olunamayacaklarını tespit için nâzil olmuştur. Taberî, Kurtubî, Râzî ve Elmalılı’da bu yönde rivâyetler mevcuttur.⁶

Yaptığımız araştırmada gördük ki, Ehl-i kitabın cizye vermeyi kabul ettiği takdirde İslam’a girmeye zorlanamayacağı ve öldürülemeyeceği hakkında ittifak olmakla beraber müşrikler gibi Ehl-i kitap dışında kalan kimselerin zorlanıp zorlanamayacağı veya öldürülüp öldürülemeyeceği âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Âyetin muhtevasının müşrikleri vs. kapsamadığını söyleyenlere karşın Elmalılı eserinde bizim de onayladığımız şöyle bir itirazda bulunmuştur: “... Sonra bu hüküm yalnız kitap ehline mahsus olsaydı dâr-ı İslam’da kitap ehlinde başkasına taahhüt ve güvence verilmemesi gerekirdi. Halbuki Arap yarımadası müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet mutlak olarak neshedilmiş olmadığı gibi genel hükmü kitap ehline de mahsus olmamalıdır...”⁷

İsmail Hakkı Bursavî ise Elmalılı’nın hilâfına şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bu âyet kitap ehli olan Yahûdî ve Hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü cizye ancak bunlardan kabul edilip alınır. Bunlar zor kullanılarak İslam’a sokulmazlar. Onlar Arap müşrikleriyle aynı düzeyde tutulmazlar. Çünkü cizye müşriklerden kabul edilmez. Bunlar ya İslam’a girerler ya da kendileriyle savaşılır. Zîrâ bunlar için Allah şöyle buyuruyor: “Onlarla ya savaşırınız, yahut onlar Müslüman olurlar.”⁸”⁹

³ 4/Nisâ, 65.

⁴ 9/Tevbe, 29.

⁵ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XXX, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, c. 3, s. 14; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmil'l-Kur'an*, I-XX, Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, Kâhire, 1967, c. 3, s. 280; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I-IX, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Mısır, 1310, c. 1, s. 469.

⁶ Taberî, age., c. 3, s. 14; Kurtubî, age., c. 3, s. 280; Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, I-XXX, el-Matbaatü'l-Behiyyetü'l-Misriyye, Mısır, ts., c. 7, s. 15; Elmalılı, age., c. 2, s. 168.

⁷ Elmalılı, age., c. 2, s. 168.

⁸ 48/Fetih, 16.

⁹ Bursavî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, ts., c. 1, s. 444.

c- Âyet önce genel ifade ile gelmiş daha sonra savaş ve cihad âyetleriyle neshedilmiştir. Elmalılı eserinde bu görüşün varlığından söz ettikten hemen sonra “Fakat bu görüş genel olarak doğru görülmemiştir.”¹⁰ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

d- Râzî ve Kurtubî bu âyetten çıkarılacak diğer bir mânânın da savaştan sonra İslam’a giren kimseye “Zorla (kılıç zoruyla) dine girdi demeyin”¹¹ şeklinde olacağını söylemişlerdir.

e- Kurtubî, âyetin Ehl-i kitaptan esir alınan çocuklar ve kadınlar hakkında olabileceğini de aktarmıştır. Kurtubî bunların yaşça büyük oldukları takdirde İslam’a girmeye mecbur edilemeyeceklerini ancak çocukların dini olmayacağı için bâtil bir dine girmelerine engel olmak amacıyla İslam’a girmeye zorlanabileceklerini eğer Mecûsî iseler küçük-büyük hepsinin zorlanabileceğini söylemiştir. Bunun sebebinin de bunları esir alan kimselerin bu esirlerden onların kestiklerinin yenememesi ve kadınlarıyla birlikte olunamaması, meyte yemeyi vs. dinlerinin icaplarından saymaları cihetiyle kendilerinden faydalanılamaması olduğunu ifade etmiştir.¹²

Taberî eserinde “Bu kavillerin doğrulukça en evlası bu âyetin insanlardan bir kısmı hakkında hâss olduğudur. Yani Yahûdî, Hıristiyan ve Mecûsîler cizye verirlerse ikrâh olunmazlar diyen kimselerin kavlidir... Nitekim onu “*el-Latâifu mine'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm*” isimli kitabımızda delillendirdik. Nâsîh mensûhun hükmünü nefyetmedikçe nâsîh olmaz ve ikisinin birleştirilmesi (arasının bulunması) mümkün olmaz...”¹³ şeklinde devam eden cümleleriyle fikrini ifade etmiştir.

Elmalılı ise bu konuda ifade edilebilecek açıklamaları üç madde halinde ifade ettikten sonra “...O halde **‘Dinde zorlama yoktur’** âyetinin bütün kapsamıyla mânâsı, “İslam dininin hüküm dairesinde zorlama yoktur” demek olur. Savaş ve savaş halinde bulunan düşman meselesi, bu hükümden esas itibariyle hariç olduğu gibi zorlamaya karşılık vermek ve suç ceza da bunun dışındadır. Ancak bunu, **“Fitne ortadan kalkıncaya ve din de yalnız Allah’ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın”**¹⁴ âyetiyle beraber düşünmek lazımdır. Buna göre âyetin sonunun da delâlet edeceği üzere İslam dininin hüküm dairesinde zorlama bulunmaması tahsis yoluyla iki kayıt ile bağlanmıştır ki; biri fitne bulunmaması, biri de İslam yurdunda diğer dinlere mensup olanların tebaalığı bozmamasıdır. ...Demek ki mânâ şu olur:

¹⁰ Elmalılı, age. , c. 2, s. 167.

¹¹ Râzî, age. , c. 7, s. 16; Kurtubî, age. , c. 3, s. 281.

¹² Kurtubî, age. , c. 3, s. 281.

¹³ Taberî, age. , c. 3, s. 17.

¹⁴ 2/Bakara, 193.

Fitne yoksa dinde zorlama yoktur, çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrıldı. Bunları karıştıranlar belâlarını bulurlar.”¹⁵

f- Âyetten çıkarılacak ana hüküm bir dinin kabulünün zorlama ile değil ihtiyar ile olacaktır. Taberî bu konudaki görüşünü “Kendisinden cizye alınan kişi için dinde zorlama yoktur”¹⁶ şeklinde ifade ederken, Âlûsî “Bu âyetin خالدون kavline kadar âyete’l-kürsînin devamı olduğu söylenmiştir. Doğrusu o, ondan değildir. Bilâkis o, dinde ikrâhın olmasının tasavvur edilemeyeceğini iz’an için tevhidin delillerinin beyanının kendisiyle getirildiği cümle-i müste’nefedir. Çünkü hakikatte başkasının zorlanması onu (zorlanan kişiyi) hayra taşıdığı görülmeyen bir fiildir. Ve din tamamen hayırdır.”¹⁷ cümleleri ile ifade etmiştir.

Keşşâf sahibi Zemahşerî ise bu yöndeki fikrini “Allah (c.c.) iman meselesinde icbar ve zorlamaya izin vermedi. Fakat temkin ve ihtiyara izin verdi. Onun şu kavli bu yöndedir:

“İşte (bunun gibi) Rabbin eğer öyle olmasını dileyseydi, yeryüzünde yaşayan herkes top yekûn imana erişirdi. Hal böyleyken insanları inanıncaya kadar zorlayabileceğini mi sanıyorsun?”¹⁸ Yani dileyseydi onları iman etmeye zorlardı. Fakat O, bunu yapmadı. Ve işi ihtiyar üzerine bina etti.”¹⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Âyetin devamında “**İman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır**” buyrulmaktadır. Böylece bu buyrukla “**Dinde zorlama yoktur.**” emrinin gerekçesi açıklanmış olmaktadır. Dinde zorlama geçerli değildir. Zîrâ Kur’an apaçık âyetleriyle gelerek hakka ve bâtıla işaret etmiş, sonunda seçimi insana bırakmıştır. Taberî âyette zikri geçen رشد kelimesinin mânâsı hakkında “Hakka isabet ederek onu elde etmektir.” derken الغي kelimesinin mânâsı hakkında ise “Hakka engel olmak, hakka tecavüz etmek ve bu suretle sapmaktır” demiş ve devamında kelamın te’vîlini şu şekilde yapmıştır: “Bâtil haktan ayrıldı. (Ayan beyan oldu, kapalı bir taraf kalmadı) Hakkın ve batılın talibi belli oldu. İki kitap ehlinde olanları ve kendisinden cizye alınması mübah kılınanları *Hak din olan sizin dininize ikrâh etmeyiniz.*”²⁰ Burada Taberî’nin “sizin dininiz hak dine” diyerek hak dinin İslam olduğuna ve hak din olmasının bilinmesine rağmen hiç kimsenin dine girmeye zorlanamayacağına dikkat çekmek istediği kanaatindeyiz. Yani siz İslam dinini tercih ederek kendinizin Allah’ın azabından ‘O’nun dinini tercih etmiş olma’ bakımından kurtulacağımı düşünerek başkalarını da bu azaptan illâ kurtaracağım ve

¹⁵ Elmalılı, age. , c. 2, s. 169.

¹⁶ Taberî, age. , c. 3, s. 17.

¹⁷ Âlûsî, age. , c. 1, s. 468.

¹⁸ 10/Yunus, 99.

¹⁹ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Eğâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, I-IV, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995. , c. 1, s. 299.

²⁰ Taberî, age. , c. 3, s. 18.

iman lezzetini tatmasını sağlayacağım diye insanları dininize girmeye zorlayamazsınız. Zîrâ din (İslam) dillerdedir ancak Hucurât sûresi 14. ayette buyrulduğu gibi²¹ iman ise kalplerdedir ve esah olan imandır. Sizin bu zorlamanız insanları sizin dininize karşı bayrak açmaya, küfretmeye ve hatta dilleri ile iman ettiklerini söyleyen münafıklardan olmaya itebilir. Bu ise asla ve asla dinde temenni edilmez.

Taberî'ye paralel olarak Râzî de bu yönde: "...Âyetten kastedilen mânâ naklî delillerin kuvveti ve aklî delillerin desteği sayesinde 'rüşd ile ğayy' arasında tam bir ayrılık meydana gelmiştir şeklindedir."²² demiştir.

Hak ve bâtil belli olmuş ve dinde zorlamaya mahal bırakılmamışken bunun üzerine **"Kim tâğûta, azgınlara ve azgınlıklara küfredip (inkâr edip) Allah'a iman ederse"**, "Yani samimi bir kalp ile 'Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur' diyerek önce o tâğutları kökünden siler sonra da bütün varlığıyla Allah'a iman eder ve dolayısıyla Allah'ın gönderdiği peygamberleri, Hakk'ın indirdiklerini tasdik ederse", **"o mutlaka sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, kopmak onun için değil."**²³

Bu açıklamamızdan sonra "-Peki tâğüt nedir?" denecek olursa alimlerimizin tâğüt hakkındaki düşüncelerini şu şekilde sıralayabiliriz: Tâğüt:

- a- Şeytanlar,
- b- Putlar,
- c- Kâhinler,
- d- Sihirbazlar,
- e- İnsanlardır.

Bizce verilen mânâlardan yola çıkarak burada yapılabilecek te'villerin evlâsı Taberî, Kurtubî, Âlûsî ve Elmalılı'nın da dedikleri gibi "Allah'tan başka tapılanların hepsinin kastedildiğidir."²⁴

Bütün bu açıklamalarımızdan sonra kim yukarıda saydığımız şartları yerine getirirse işte o kimse kopması mümkün olmayan, kendisinden emin olunan bir ipe tutunmuş demektir. Burada iman meselesi kopması mümkün olmayan sağlam bir ipe benzetilmiştir. Eğer uzanılacak ve kendisine tutunulacak bir ip varsa -ki bu imandır- o halde bu ipi sarkıtan da vardır ve ipin ucuna tutunmak asıl gaye olan zirveye, ipin sahibine uzanmaya giden yoldur. Bu ip, bu yol öyle bir yoldur ki insan kendisi ellerini bırakmadıkça o ip kendiliğinden kopup

²¹ Âyetin meali şu şekildedir: " Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "Siz henüz iman etmediniz, fakat henüz iman kalplerinizin içine girmemiş olduğunuz halde "İslam'a girdik" deyin..."

²² Râzî, age. , c. 7, s. 16.

²³ Elmalılı, age. , c. 2, s. 170.

²⁴ Taberî, age. , c. 3, s. 19; Kurtubî, age. , c. 3, s. 282; Âlûsî, age. , c. 1, s. 469; Elmalılı, age. , c. 2, s. 170.

insanı düşürmez. Zîrâ bu ipi uzatan mercî kuluna verdiği sözden asla caymaz ve O'nun ipi de O'nun taahhüdünden sonra asla kopmaz.

Âyetin sonu “Çünkü Allah her şeyi işiten ve bilendir.” şeklinde büyük bir incelikle tamamlanmıştır. Zîrâ tâğutun ne olduğunu izah etmeye çalışırken de değindiğimiz gibi dinin bir dil yönü ve bir de kalp yönü vardır. Allah Teâlâ dil ile söylenenleri işitici olduğu gibi kalbin kesbettiğini de bilicidir. Buna paralel olarak inkârcı oldukları halde dilleri ile iman etmiş gibi görünen münafıklarla, kalbi ile iman etmiş olduğu halde Nahl sûresinin 106. âyetini açıklarken ifade edeceğimiz gibi ikrâh altında dili ile küfür kelimesini telâffuz edenleri de işiticidir ve onların içlerinde sakladıklarını bilendir. Kullarını âhîret günü bu bilgisi ile yargılayacak olan bizzat kendisidir.

Âyetin bildirdikleri hakkında bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Doğrusu bu âyet üzerinde çalışıp hakkında yapılan yorumları gördükten sonra âyeti incelemeyen önceki fikirlerimizde bir değişiklik olmadı. Zîrâ dünya görüşümüz ve olaylara bakış açımız zor kullanma ve bir takım ideolojileri insanlara despotlukla kabul ettirme üzerine kurulu değil ve söz konusu hak dinin kabul edilmesi de olsa inanç konusunda her zaman bireysel özgürlük olması gerektiği görüşündeyiz. Zîrâ Allah'a inananlar her zaman, tarihin her safhasında horlanmış, aşağılanmış ve çeşitli kısıtlamalar altında yaşamak zorunda kalmışlardır derken içimizde bu zalimlere karşı ister istemez bir kırgınlık ve insanlık adına bir kırgınlık hissederken nasıl olur da aynı duruma biz düşer ve onları, yani inanma konusunda farklı tercihlerde bulunanları zulüm ve işkence ile kendi dinimize girmeye zorlarız? Böyle bir yol, şikâyet ettiğimiz ve lânetle andığımız tavrın aynısını sergilemek olmaz mı? Ayrıca bizlerin görevi insanlara İslam'ı zorla kabul ettirmek değil, onların İslam'ı tanıyıp sevmelerini sağlamak üzere tebliğde bulunmak, elimizden geldiği kadar misyonumuzu en iyi şekilde temsil etmek ve bunun için eğitim, sanat, ahlâk, bilim, iletişim alanlarında kendimizi geliştirip bununla insanları kazanmaktır. Bugün büyük bir nefretle ve gözyaşıyla izlediğimiz Irak'taki Müslüman esirlere özellikle dînî hassasiyetleri ön plâna alınarak yapılan işkence ve utanç verici görüntüleri izlerken yarın üstün güç olduğunda biz Müslümanlar tarafından diğer din mensuplarına hak dini kabul ettirme adı altında farklı şekillerde uygulanır mı ki diye düşünmekten kendimizi alamıyor ve Müslüman'ın güzel ahlâk sahibi, anlayışlı ve müsâmahakâr olması gerektiğini, bunun da kendisi gibi düşünmeyen insanları olduğu gibi kabul edip tüm yaratılmışlara merhametle yaklaşması sonucu elde edilebileceğini savunuyoruz. Zîrâ eğer din zorlama ile olsaydı Allah Teâlâ bunu pekâlâ yapardı.

Burada inancın zorla kabul ettirilmesi ve bunun yanlışlığı üzerinde durmuşken sanırsanız hemen arkasından Bürûc sûresini ele almak ve orada gözümüzün önünde yaşanıyor muşçasına anlatılan Ashâb-ı Uhdûd kıssasını gözden geçirmek yerinde olacaktır.

B- İkraah Karşısında Kur'an'ın Mü'minlere Tavsiye Ettiği Yol

İnancın hür irade ile olması gerektiğine her fırsatta değinen Kur'an bizlere geçmiş milletlerin kıssalarından bahsederek tevhid inancını tercih etmiş insanların uğradıkları baskı ve zorlamaya değinmiş ve bu durumda takınılması gereken tavır hususunda bizlere ışık tutacak açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber ve beraberindekilerin karşılaştıkları sıkıntılara karşı İslam'ın ilk dönemlerinde tavsiye niteliğinde nazil olan Bürûc sûresi de bu açıklamaları içermektedir.

Şems sûresinden sonra nâzil olan Bürûc sûresi 22 âyettir. Şems sûresi Kadir sûresini, Kadir sûresi de Alâk sûresini müteakiben nazil olmuştur. Allah Teâlâ bu sûre-i celîlesinde Hz. Peygamber ve ashâbını tesellide bulunmuş, Ashâb-ı Uhdûd, Firavun ve Semûd kavimlerini, onların içinde buldukları isyanı ve peygamberlerine ve ona tâbî olanlara yaptıkları zulümleri, Allah'ın bu isyanları dolayısıyla onlara takdir ettiği âkıbeti haber vermiş ve teselli ile birlikte Mü'minlere sabrı işaret etmiştir. Her ne kadar sabredin **فاصبروا** şeklinde bir emir yoksa da Ashâb-ı Uhdûd'un hikayesinden bunu anlamaktayız.

Sûrenin metni ve meali şu şekildedir:

والسمااء ذات البروج* واليوم الموعود* و شاهد و مشهود* قتل اصاب الأحدود* النار ذات الوقود* إذ
هم عليها قعود* وهم على ما يفعلون بالمؤمنين شهود* و ما نقموا منهم الا أن يؤمنوا بالله العزيز
الحميد* الذى له ملك السماوات و الأرض و الله على كل شئ شهيد* إن الذين فتنوا المؤمنين و
المؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق* إن الذين آمنوا و عملوا الصالحات لهم
جنات تجرى من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير* إن بطش ربك لشديد* إنه هو يبدئ و يعيد* وهو
الغفور الودود* ذو العرش المجيد* فعال لما يريد* هل اتيك حديث الجنود* فرعون و ثمود* بل
الذين كفروا فى تكذيب* والله من وراءهم محيط* بل هو قرآن مجيد* فى لو محفوظ*

- 1) Yemin olsun o burçlar sahibi olan göğe,
- 2) Geleceği vaad olunan güne,
- 3) Şahitlik edene ve edilene,
- 4) Hendek sahipleri lanetlenmiştir.

- 5) O hendekler çıralı ateşle dolu idi.
- 6) O zaman onlar ateşin başında oturmuşlardı.
- 7) Mü'minlere yaptıklarına şahit oluyorlardı
- 8) Onlar Mü'minlerden sadece üstün ve güçlü olan, hamd edilen Allah'a iman ettikleri için intikam almışlardı
- 9) O Allah ki göklerin ve yerin hakimiyeti yalnızca O'na aittir. Allah her şeye şahittir.
- 10) Mü'min erkeklere ve Mü'min kadınlara işkence edip sonra da tövbe etmeyenlere cehennem azabı vardır. Onlar için yangın azabı da vardır.
- 11) İman edip salih amellerde bulunanlar için kesinlikle altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Büyük kurtuluş işte budur.
- 12) Rabbinin yakalaması gerçekten çok şiddetlidir.
- 13) İlk yaratan da O'dur, tekrar diriltecek olan da O'dur.
- 14) Çok bağışlayan, çok seven Odur.
- 15) O, Arş'ın sahibidir, çok yücedir.
- 16) O, istediğini hemen yapandır.
- 17) Resûlüm! Sana geldi mi orduların haberi?
- 18) Firavun ve Semûd ile ilgili haber?
- 19) Fakat o kâfirler hâlâ bir yalanlama içindedirler.
- 20) Allah ise onları arkalarından çepeçevre kuşatmıştır.
- 21) Hayır! O kitap, çok şerefli bir kitaptır.
- 22) Levh-i Mahfuz'dadır.”²⁵

1- Yevm-i Mev'ûd'a, Şahid ve Meşhûd'a Kasem ve Kasemin Cevabı

Burçların ardından üzerine yemin edilen ikinci şey Yevm-i mev'ûddur. Taberî, “Yevm-i mev'ûd müminlere vaad, kâfirlere, isyankârlara vaîd olan kıyamet günüdür.”²⁶ demektedir.

Kasem burçlar ve Yevm-i Mev'ûd'a yeminle bitmemiş, ardından “şâhid ve meşhûda da yemin olsun” buyrulmuştur.

Yemin edildikten sonra “Ashâb-ı Uhdûd gebersin” buyuruluyor. Arap dili kurallarına göre yeminin ardından cevabını görmek gerekmektedir. Ancak burada yeminin cevabın ne olduğu hususunda ihtilâflar vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

²⁵ 85/Bürûc, 1-22.

²⁶ Taberî, age. , c. 30, s. 129.

1- Kasemin cevabı âyetin “Ashâb-ı Uhdûd gebersin” kısmı olup başında bulunması gereken lââm mahzuftur. Burada **والشمس وضحاها** ‘nin cevabının **قد افلح من زكيتها** oluşu gibi bir durum söz konusudur. Bunların takdiri **لقد** ve **لقتل** dir.

2- Kasemin cevabı **إن بطش ربك لشديد** dir.

3- Burada taktim-te’hir vardır. Yani metnin aslı **البروج قتل أصحاب الأعداء ذات** ’tur.

4- Cevap **إن الذين فتنوا** dur.

5-Başka bir kavilde kasemin cevabı mahzuftur denmiştir. Zemahşerî *Keşşâf*’ında şöyle demektedir: “Kasemin cevabı mahzuftur. **قتل أصحاب الأعداء** buna delâlet eder. Sanki şöyle denmektedir: Bu eşyalara yemin ederim ki Kureyş kâfirleri Ashâb-ı Uhdûd’un lânetlendiği gibi lânetlenmişlerdir. Bu sûre Mü’minleri tespit etmek, Mekke ehlinin eziyetlerine sabretmelerini tavsiye etmek ve kendilerinden önce gelen inanan kavimlerin başına gelenleri zikrederek umutsuzluğa kapılmamalarını tembih için gelmiştir. Müslümanlar bilmelidirler ki kendi kavimleri (Mekke ehli) ateşle yakıp azap eden Ashâb-ı Uhdûd menzilesindedir.”²⁷ Taberî de bu görüştedir. Cevap verilecek olsa Arapların kasemin cevabının alâmetini hazfetmeyeceklerini söyler.²⁸

2- Ashâb-ı Uhdûdla Kastedilenler

Sûrede geçen **قتل** lâfzı Ashâb-ı Uhdûd için bir bedduadır. Allah’ın (c.c.) şu kavlinde bunu açıkça görmek mümkündür: **قتل الإنسان ما كفره** (Kahrolası kâfir insan ne nankör şeymiş.) Bu mânâ Ashâb-ı Uhdûd’un zulmeden kâfirler olduğu görüşüne göredir. Ancak Ashâb-ı Uhdûd’un zulme uğrayan mü’minler olduğunu ifade eden rivâyetler de mevcuttur. Ancak bu görüş cumhurun hilâfıdır. Bu rivâyetlere göre ise **قتل** haber bildiren bir cümle olur.

قتل yi **قتل** şeklinde şeddeli okuyanlar da olmuştur. Uhdûd çoğuldur. Müfredi hadd’dir. Yerde açılmış uzun hendek veya yarığa, bir de kamçı ile dövülen kimselerin bedenlerinde yol yol kan oturarak moraran kamçı yerlerine hadd denir.²⁹

²⁷ Zemahşerî, age. , c. 4, s. 717.

²⁸ Taberî, age. , c. 30, s. 135.

²⁹ Ebu’s-Suûd, Tefsîr-i Ebu’s-Suûd, (İrşâd-ü Akli’s-Selîm İlâ Mazâye’l- Kitâbi’l-Kerîm), I-V, Dârü’l-Fikr, Lübnan, ts. , c. 5, s. 854; Elmalılı, c. 4, s. 94.

Ashâb-ı Uhdûd'un kimler olduğunu öğrenebilmek için bu konuda bize ulaşan farklı rivâyetleri rivâyetlerin en meşhurunu anlatmaya başlayarak aktaralım:

a- Katâde'den rivâyetle Ali b. Ebî Tâlib "Ashâb-ı Uhdûd lânetlenmiştir" âyeti hakkında şöyle demiştir. "Onlar Yemen'in ziraatçılarındandır. Yemen Müslümanları ve kâfirleri savaştılar ve Mü'minler kâfirler üzerine galip geldiler... Geriye yaşlı aciz bir kadın kaldı. Neredeyse atlamaktan cayacaktı. Kundaktaki çocuğu ona şöyle dedi: "Anneciğim devam et, geri dönme."³⁰

b- Süheyb'den rivâyetle Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Sizden önceki yaşayanlardan bir melik vardı ve onun emrinde bir sihirbaz çalışırdı... Beraberinde çocuğu olan bir kadın geldi ve ateşe atılacağı zaman ateşin hârını hissetti ve tereddüt etti, durakladı. Çocuğu ona dedi ki: "Anneciğim devam et, sen hak yoldasın." Bunun üzerine kadın ateşe hızla atıldı (atladı).³¹

Âlûsî kendi katında rivâyetlerin en sahihinin bu rivâyet olduğunu bildirmiştir.³²

c- Mecusîlerin kalanlarından Ehl-i kitap olan bir kavimdir. Taberî buna delil olarak İbn Evzâ'dan gelen şu rivâyeti zikreder: "Muhacirler gazvelerinden birinden dönerken onlara Ömer b. el-Hattâb'ın ölüm haberi ulaştı... Allah onlar hakkında **قتل المؤمنات** 'a kadar âyeti indirdi. Onlar insanları yaktılar ve onlar için **"Onlar için cehennem azabı vardır. Onlar için bir de yangın azabı var."** buyuruldu. Bu insanlar o günden beri kız kardeşlerin, kız çocukların ve annelerin nikâhını mübah görmediler.³³

d- Necran'a Hz. İsa'nın (as.) dinini benimsemiş olan bir adam gelir. Derken bu adam onları bu dine davet eder. İnsanlar da onun bu davetine icâbet eder...³⁴

e- İbn Abbâs bu kişilerin İsrâiloğullarından olduğunu, yeryüzünde hendekler kazdıklarını sonra hendeklerin içine ateş yaktıklarını, kadınları ve erkekleri bu ateşe arz ettiklerini, bunu yapan kimselerin Danyal ve ashâbı olduğunun zannedildiğini söylemiştir.³⁵

İbn Âşûr Ashâb-ı Uhdûd hakkında gelen diğer rivâyetleri yalnızca zikretmekle yetinirken bu rivâyetten sonra günümüzdeki vâkıâyı da anlatan şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Şaşırtıcı olan, hendekleri kazan Zû Nuvâs ve Yemen halkının Yahûdî olması,

³⁰ Taberî, age. , c. 30, s. 132.

³¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I-VI, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, ts. , 6/17.

³² Âlûsî, age. , c. 9, s. 336.

³³ Taberî, age. , c. 30, s. 132.

³⁴ Râzî, age. , c. 31, s. 117.

³⁵ Taberî, age. , c. 30, s. 132.

müşrik olmaması ve Allah'a inanan bir kavmin başka bir kavme sırf Allah'a inandıkları için azap ediyor olmalarıdır.”³⁶

f- Bunların dışındaki bazı âlimler ise: “Bilâkis ateş Mü'minlere eziyet eden kâfirleri yakmıştır demişlerdir. Buna getirdikleri delilleri ise Rabi' b. Enes'ten gelen şu kavildir: “Ashâb-ı Uhdûd mü'minlerden bir kavim idi... Ateş hendeklerin kenarında duran kâfirlere sıçradı ve onları yaktı. Allah Teâlâ'nın âhirette “Onlara cehennem azabı vardır” ve dünyada “Onlara yangın azabı vardır” kavli bu yöndedir.”³⁷

Görüldüğü üzere Ashâb-ı Uhdûd hakkında pek çok değişik rivâyet vardır. Bu rivâyetlerin farklılıklarına rağmen buluştukları nokta Allah'a ve O'nun tebliğlerine iman eden kimselerin ezelden beri zulme uğradıkları, Ashâb-ı Uhdûd'un varlığı ve mü'minlerin takındığı tavrın azimetten yana olduğudur. Allah Teâlâ'nın Ashâb-ı Uhdûd'u örnek vermesinin sebebi Ashâb-ı Uhdûd hakkındaki rivâyetlerin insanlar tarafından malum olmasıdır. Bilinmeyen, hiç duyulmamış bir rivâyetin insanlar üzerindeki etkisi belki daha az olurdu. Yüce Allah Kureyş nezdinde meşhur olan bu hâdiseyi hatırlatarak inananlara sabretme ve sıkıntılara katlanma yolunu tercih etmelerini işaret ederken onlara zulmeden kâfirlerin âkıbetini de bildirmiş bulunmaktadır. Bizler her hangi bir dînî mesele hususunda bir uygulamada bulunacağımız ya da birilerine ön ayak olacağımız zaman -belki de işimize geldiği için- “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz” âyet-i kerîmesine tutunarak ayak sürür, falso verir ve sonucunda çok kez başarısız oluruz. Belki de başarısızlığımız söz konusu âyeti yanlış anlamış olarak daha baştan kolaya sarılmamızdan ve içimizdeki manevî gücün bizi ayakta tutacağına inanmamamızdan kaynaklanmaktadır. Zîrâ sayısı henüz onlarla ifade edilebilen ve çoğunluğunu özgürlüğü bile elinde olmayan insanların oluşturduğu bir topluma dinleri hususunda mukavemet göstermeleri için böyle bir örnek veriliyorsa ve onlara “Bakin azimeti seçenlere kurtuluş var” deniliyorsa ve biz hala bir tekerleme gibi “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız...” diyorsak hayata bakışımızda bir problem var demektir.

Tekrar Ashâb-ı Uhdûd'un kim olduğuna dönecek olursak özetle bütün bu rivâyetlerden şöyle bir sonuca varırız:

Ashâb-ı Uhdûd katillerdir dersek âyetin anlamı ya ‘Ashâb-ı Uhdûd'a lânet olsun’ şeklinde olur ya da ‘O zorbalara mü'minleri ateşle öldürmek isteyince ateş kendilerine dönmüş

³⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve 't-Tevzî*, I-XV, Dâru Suhnûn li'n-Neşr ve 't-Tevzî', Tunus, 1997, c. 15, s. 244.

³⁷ Taberî, *age.*, c. 30, s. 134.

ve kendilerini yakmıştır' şeklinde olur. Taberî,³⁸ Kurtubî,³⁹ Keşşâf,⁴⁰ Ebu's-Suûd,⁴¹ Derveze,⁴² Âlûsî⁴³ buradaki mânânın beddua olduğu görüşündedirler.

Eğer Ashâb-ı Uhdûd maktullerdir dersek âyetin mânâsı: 'O mü'minler ateşle yakılmak sûretiyle öldürüldüler' şeklinde olur. Bu durumda âyet bir lânet ifadesi değil haber cümlesi olur.

Kurtubî insanların dinleri için canlarını feda ettiğini, ateşe atılmak pahasına da olsa bu yoldan dönmediklerini, İbn A'rabî'nin bu yolu mensûh gördüğünü ve oysa kendi katında bu yolun takip edilmesinin evla olduğunu, bu tavrın mensûh kılındığını düşünmediğini söylemiş ve Allah'ın (c.c.) Lokman'ın oğluna tavsiyesini Kur'an'da şöyle hatırlattığını ifade etmiştir: **"Yavrucuğum namazını kıl, marufu emret, münkeri nehyet. Bir gün sana isabet eden musibete sabret. Muhakkak ki bu, işlerin en büyüklerindedir."**⁴⁴

Kurtubî görüşünü destekler mahiyette bundan sonra şu iki hadisi aktarmıştır: Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyetle Nebi (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Zalim hükümdarın yüzüne karşı söylenen adalet sözü şüphesiz en büyük cihattır."⁴⁵

Muhammed b. Sencar Nebi'nin (a.s) kölesi Ümeyye'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Nebi'ye (sav) abdest suyunu tutuyordum. Bir adam geldi ve ona: "Bana tavsiyede bulun" dedi. Rasûlullah (s.a.v.): "Kesilsen de atılsan da Allah'a hiç bir şeyi ortak koşma" dedi."

Biz yaptığımız araştırmada Kurtubî'nin verdiği metnin aynına ulaşamadık ancak Ümmü Eymen,⁴⁶ Ebu'd-Derdâ⁴⁷ ve Muâz b. Cebel⁴⁸ tarikleriyle gelen ve bu hadise oldukça yakın olan bir metni bulduk.

Taberî **قتل أصحاب الأهود** ifadesinin mü'min ve mü'mineleri hendeklere atan Ashâb-ı Uhdûd lânetlenmiştir anlamına geldiğini, bununla beraber te'villerin evlasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah Teâlâ cehennem ateşi ile beraber yangın ateşi olduğunu haber vermiştir.

³⁸ Taberî, age. , c. 30, s. 131.

³⁹ Kurtubî, age. , c. 19, s. 294.

⁴⁰ Zemahşerî, age. , c. 4, s. 717.

⁴¹ Ebu's-Suûd, age. , c. 5, s. 854.

⁴² Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-VII, Ekin Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 277.

⁴³ Âlûsî, age. , c. 9, s. 337.

⁴⁴ 31/Lokman, 17.

⁴⁵ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevde, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, trs. , Fiten 12.

⁴⁶ İbn Humeyd, Abdullah b. Nasr, *Müsned-i Abdullah b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî es-Sâmîrâî, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1988, s. 462, Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn, *Sünen-i Beyhakî*, I-X, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994, c.7, s. 304.

⁴⁷ Heysemî, Ali b. Ebû Bekir, *Mecmau'z-Zevâid*, I-X, Dâru'r-Reyyân bi't-Türâs, Kâhire, h. 1407, c. 4, s. 216.

⁴⁸ et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, c. 20, s. 82, Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, I-II, Mütessesetü'r-Risâle, Beyrut, h. 1405, c. 2, s. 312.

Eğer onlar dünyada yakılmış olmasalardı -helâk edilmeselerdi- onlara cehennem azabı ile beraber yangın azabının olduğunu haber veren **ولهم عذاب الحريق** kavli zikredilmezdi. Çünkü cehennem azabı âhirette ve sair azaplarla birlikte aynı zamanda harîk azabıdır da. Ve Uhdûd yerde kazılan çukura verilen isimdir.”⁴⁹

3- Zâlimlerin Zulüm ve Küfürlerindeki İnatlarının İfadesi

Âyette **وهم على مايفعلون بالمؤمنين شهود** (Onlar iman edenlere yapacakları (işkence) hususunda şâhidlik edeceklerdir) buyurularak iki ayrı mânâ kastedilmiş olabilir. Bunlar:

a- Onlar meliklerinin kendilerine verdiği emirde kusur etmediklerine, azabı ve zulmü hakkıyla yerine getirdiklerine dair birbirlerine şâhit idiler. Bu, hiç kimsenin melikin emrinin dışına çıkmadığını tespit için melik nezdinde şehâdettir. Ayrıca onlar ahirette de kendileri için mü'minlere yaptıkları işkencelere dair şahittirler. Zemahşerî, Ebu's-Suûd ve Râzî bu anlamın kastedilmiş olabileceğini söylemektedirler.⁵⁰

b- Onlar mü'minlere yaptıkları zulüm ve işkencelere şahittirler. Yani onlar, bu işkence ve zulümleri bile bile yapmaktadırlar. Yalnızca melikin zoruyla değil. Bu kullanımın sebebi onların küfür ve isyanda ne kadar kararlı ve inatçı olduklarını, kalplerinde hiçbir yumuşama ve acıma duygusunun oluşmadığını, mü'minlerin de imanlarına sarılarak onlara mukavemet ettiklerini tespit etmektir.

Ashâb-ı Uhdûd'un zulmettiği insanlar hırsızlık yapan, yol kesen, toplumun huzurunu bozan kimseler değillerdi. Onlar yalnızca Allah'a iman ettikleri için bu zulümlere duçar olmuşlardı. Bunu Allah Teâlâ'nın, **“Onlar, o mü'minlere sırf mutlak galip, her hamde lâyıy Allah'a iman etmeleri sebebiyle işkence etmişlerdi. (O Allah ki) göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah her şeye hakkıyla şâhiddir.”** âyetinde açıkça görüyoruz.

Âyette **إلا أن يؤمنوا** buyurularak sanki 'imanlarına devam etmeleri sebebiyle' denmek istenmiştir. Şu âyet de mü'minlere yalnızca iman etmeleri sebebiyle zulmedildiğine delâlet etmektedir: **“De ki: "Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmışlarsınız.”**⁵¹

Allah Teâlâ kendisine iman etmeleri sebebiyle zulme uğrayan mü'minleri haber verirken kendine imanı gerekli kılan vasıfları da beraberinde zikretmiştir. Bunlardan ilki el-Azîz ismidir. Bu isim O'nun kudretine delâlet eder. O, kâdirdir, muktedirdir, kâhirdir.

⁴⁹ Taberî, age. , c. 30, s. 135.

⁵⁰ Râzî, age. , c. 3, s. 120; Zemahşerî, age. , c. 4, s. 717; Ebu's-Suûd, age. , c. 5, s. 855.

⁵¹ 5/Mâide 59.

O'nun zikri geçen diğeri ismi ise el-Hamîd'dir. O, hamde lâyıktır, övgüye müstahaktır. İlmi tam ve mükemmeldir.

Onun vasıflarından üçüncüsü ise göğün ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan zât olmasıdır. Yer ve gök O'nun dilemesiyle ayakta durmakta, içindeki olaylar sünnetullah çerçevesinde akıp gitmektedir. Bu üçüncü vasfı el-Azîz ve el-Hamîd vasıflarından sonra zikretmiştir. Bunun sebebi tam bir hükümranlığın ve mülkün ancak kudret ve ilim yönüyle tam bir mükemmellik söz konusu olduğunda düşünülebilecek olmasıdır.

Allah Teâlâ Aziz olduğuna değinerek istese kâfirlerin planlarını ve zorbalıklarını ters yüz edebileceğine, onların mü'minlere yaptıkları azaplarına mani olabileceğine, ateşlerini hemencecik söndürüp onları orada anında öldürebileceğine, hamîd olduğuna değinerek de O'nun katında dikkate alınacak olanın işlerin neticeleri olduğuna işaret etmek istemiştir. Yani O, mühlet verir ancak ihmal etmez. Yaptıkları dolayısıyla kâfirlere azap edecek, mü'minlere de mükâfât verecek olan O'dur. O, mühlet verirken de, anında cezalandırırken de kullarının menfaatini gözetir ve Allah her şeye şâhiddir. Asıl olan O'nun noksansız ve fazlasız olan şâhidliğidir. Hiç bir şey O'nun dikkatinden kaçmaz. İşte bu cümle mü'minler için bir vaad, günahkârlar içinse bir vaiddir.

4- Firavun ve Semûd Kavmlerinin Zikrediliş Sebebi

“O orduların kıssası sana geldi mi? Yani Firavun ve Semûd'un? Fakat o inkarcılar hâlâ bir yalanlama içinde. Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Hayır o şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'dadır.”

Allah Teâlâ işkence gören Peygamber ve ashâbına Ashâbı Uhdûd'u hatırlatmış, onlardan öncekilerin de Ashâbı Uhdûd'dan farklı olmadıklarını söylemiştir. Ashâbı Uhdûd'dan önce gelen Firavun ve Semûd kavminin de yaptıkları yalanlamadır. Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Firavunla kastedilen Firavun ve onun ahalisidir. Kur'an'da başka bir yerde **“Firavun ve meleî”**⁵² ifadesi geçmektedir. Firavun'un kıssası yanında Semûd kavminin kıssası da Araplarca meşhurdur. Bu kıssaların zikredilmesinin sebebi mü'minlerin her zaman bu tepkilerle, zorbalık ve işkencelerle karşılaştıklarının haber verilmesidir. Burada orduların haberleri gelmedi mi şeklinde soru yollu bir beyan vardır.

Elmalılı, “ Hayır, o kâfirler bir yalanlama içindedirler ” âyetini açıklarken “Bu, çağdaş kâfirlerin halini beyana geçmek içindir”⁵³ demektedir.

⁵² 10/Yûnus, 83.

⁵³ Elmalılı, age. , c . 9, s. 94.

İbn Âşûr ise “ Firavun, Ebû Cehil için darb-ı mesel getirilmiştir. Nitekim Ebû Cehil Müslümanlar tarafından bu ümmetin Firavun’u olarak isimlendiriliyordu. Firavun’un kavmi de müşrikler için darb-ı mesel getirilmiştir. Zîrâ müşrikler Allah’ın Ben-i İsrâîl’e insanları Firavun’a kulluğun gölgesinden (alçaklığından) kurtarması için gönderdiği rasûllere karşı gelen topluluklardan daha büyük bir topluluk olarak Rasûlullah’a karşı güçlerini birleştirmişlerdi.”⁵⁴ demektedir.

Mekke Müslümanlarının boğazlarına kadar zulüm ve işkence içinde çırpındıkları bir dönemde inzal edilen ve muhakkak onlara yol göstermek ve tavsiye için nazil olmuş olan Bürûc sûresinden kendimizce şöyle bir çıkarımda bulduk: Yüce Allah daha yolun başında olan bu insanlara geçmiş kavimlerin yaşadıklarını canlıymış gibi hikaye ederek onlara hak dinin her zaman azgın insanlar ve onların tebaası tarafından horlandığını, insanların kendi dünya düzenlerine boyun eğmelerini istediklerini, ancak onlardan öncekilerin azimetten yana tavırlarını hatırlatıp âhîret nimetlerini hatırlatarak sabrın üstünlüğüne işaret etmiştir. Bu âyetlerde bildirilenler mûcibince bizlere düşen ise hak ve bâtılın ayırımında kaldığımız takdirde haktan yana yer almaktır. Bu gün yanan hendeklerin başına getirilmediğimiz için kendimizi şanslı hissedebiliriz. Oysa zamanın değişmesiyle hiç şüphesiz şeytanların ve insanların da oyunları ve bizi seçim yapmak zorunda bıraktıkları alanlar değişmiştir. Peygamber Efendimiz’in bir savaş dönüşü buyurdukları bir hadis-i şeriflerinde geldiği gibi hiç şüphesiz onların dün görünen alevler karşısında yaptıkları küçük cihad bugün farkında bile olmadığımız tâğutlara, misyonerlere, din istismarcılarına karşı büyük cihada dönüşmüştür. Ancak hangimiz her an bunun idrâkinde?... diyerek cümlelerimizi tamamlamak istiyor ve eğer dün Bosna’da, bu gün Irak’ta olduğu gibi kâfirlerin zulümlerine karşı mukâvemet göstermeye gücümüz yetmez ve küfür kelimesini söyler yahut haramları işlersek sabrı tavsiye eden Yüce Allah’ın bize karşı tavrı nasıl olur görmek için bu konuyla ilgili diğer âyete geçmek istiyoruz.

C- İkraah Altında Küfür Kelimesini Telaffuz ve İrtidat Arasındaki Fark

İnsanların yaratılışları ve bunun sonucu olarak kişisel özellikleri birbirinden çok farklıdır. Sevinçler, hüznler, kızgınlıklar, kırgınlıklar vb. duyguların tezahürleri ve dışa vurumları insandan insana değişmektedir. İslam’ın ilk dönemlerinde Müslüman olan kimselerden bir kısmının zulümlere mukavemet gösterebilirken bir kısmının zulme boyun eğmesi bu temel farklılıktan kaynaklanıyor olsa gerek. Bu farklılığa güzel bir şekilde değinen

⁵⁴ İbn Âşûr, age. , c. 15, s. 251.

ve dinden isteyerek irtidatla ikrah altında küfür kelimesini telaffuzun birbirinden farklı iki durum olduğunu ifade eden Nahl sûresi 106. ayette şöyle buyrulmaktadır:

من كفر بالله من بعد إيمانه إلا من أكره و قلبه مطمئن بالإيمان ولكن من شرح بالكفر صدرا
فعلهم

“Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır.”⁵⁵

Âyet-i kerîme Allah'a verdikleri söze tenâkuz göstermemeleri hususunda Mü'minlere tahzir içermektedir. Kim peygambere bey'atından döner, Allah'ın dininden irtidat ederse Allah'ın gazâbı onun üzerine yönelir. Bu, Yaradan'dan büyük ve korkutucu bir uyarıdır. Ancak Yüce Allah dininden dönmek için zorlanan ve kalbinde imanı sabit olduğu halde kelime-i küfrü yalnız dilleri ile söyleyenleri gazap hükmünden ayrı tutmuştur. Bu konuda Râzî'nin '**ancak icbar edilenler**' kavli üzerinde yaptığı açıklama oldukça dikkat çekicidir ve şu şekildedir: “Âyetteki '**ancak icbar edilenler**' kavli bir istisna değildir. Çünkü mükreh kâfir değildir. Binâenaleyh onun kâfirden istisna edilmesi doğru olmaz. Ancak ne var ki mükrehten iman ettikten sonra kâfirden kendi ihtiyarıyla sudûr eden şeyin aynısı zâhiren ondan çıktığı için bu istisna geçerli olmuştur.”⁵⁶

Âyet açıkça ikrâh halinin olmasını kelime-i küfür için bir zarûret sebebi olarak kabul etmiştir.

1- Baskı Altında Küfür Kelimesinin Telaffuzu

Bilindiği üzere Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in davetine icabet edenleri işkenceye maruz bırakmışlar, toplumdan tecrit etmişlerdir. Bu işkencelerin odağı ise çoğunlukla köleler, cariyeler ve fakirler gibi zayıf, sahipsiz ve korumasız müslümanlardır.

Bilindiği üzere her davetin icabet edenleri arasında imanı ve direnci kuvvetli insanlar olabildiği gibi zayıf ve cesaretsiz kimselerin olabilmesi de mümkündür. Zîrâ insanlar yaratılış olarak birbirlerinden farklıdır. İslam davetinin gönüllüleri arasında da aynı durum söz konusu olmuş ve o vakit bir takım provokasyonlara kanan veya işkencelere dayanamayan

⁵⁵ 16/Nahl,106.

⁵⁶ Râzî, age. , c. 20, s. 121.

Bazı kimseler dinlerinden yüz çevirerek tekrar putlara yönelmişlerdir. İbn Âşûr: Hâris b. Rabîa b. el-Esved, Ebu Kays b. Velîd b. Muğîre, Ali b. Ümeyye b. Halef, Âsi b. Mûnebbih b. el-Haccâc'ı bu kimselerdendir diye sayarken⁵⁷, Kurtubî bu konuda Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Mikyas b. Subâbe, Abdullah b. Hatal, Kays b. el-Velîd b. el-Muğîre'nin isimlerini saymış ve söz konusu âyetin bu kimseler hakkında nazil olduğunu söylemiştir.⁵⁸

Bu şekilde dinlerinden dönenler olduğu gibi dinlerinde sabit kalıp Allah'a verdikleri sözü tutan, her türlü işkenceye göğüs geren Müslümanlar vardır ki bunlardan Sümeyye, Yâsir, Ammâr, Bilâl-i Habeşî, Süheyb-i Rûmî ve Habbâb alabildiğine zulme uğramışlardır.

Bize ulaşan bilgilere göre bu kimselerden Bilâl-i Habeşî işkenceye sabrederken dili hep "Ahad, Ahad" demiştir. Nihâyet onun vazgeçemeyeceğini gören müşrikler ellerini arkasından bağlayıp, boynuna bir ip takıp ipi onunla oynasınlar diye çocukların eline vermişlerdir, derken çocuklar onunla oynamaktan usanıp onu bırakmışlardır.⁵⁹

Sümeyye ve Yâsir İslâm'ın ilk şehitleri olmuşlardır. Onlar da dinlerinden dönmeye zorlanmış fakat müşriklere karşı mukâvemet göstermişlerdir. Anlatıldığına göre Sümeyye kollarından ve bacaklarından iki deve arasına bağlanmış, Ebû Cehil ona söverek mızrağını, harbesini onun fercine dürtmüş ve ona: "Sen birtakım erkekler için Müslüman oldun" demiştir. Devamında Sümeyye mızrakla kalbinden vurularak öldürülmüş, eşi Yâsir de onunla aynı kaderi paylaşmış ve nihâyet İslâm'ın ilk şehitleri olma şerefine ulaşmışlardır.⁶⁰

Ammâr'a gelince, o kendisinden istenilen bir kısım şeyleri lisanı ile kerhen söylemiş, durum Rasûl'e anlatılıp "Ya Rasûlullah Ammâr kâfir oldu" denilmiştir. Rasûlse, "Hayır, Yâsir tepeden tırnağa iman doludur. İman onun etine-kanına sirâyet etmiştir" buyurmuştur. Ammâr Hz. Peygamber'e ağlayarak gelmiş, Rasûlullah onun gözyaşlarını silmiş ve "Senin için bir şey yok, eğer onlar aynı şeyi sana bir daha yaparlarsa, sen de onlara dediğin şeyi tekrar de" demiştir.⁶¹

Hadrâmi'nin kölesi Cebr de zulme uğrayan bu kıymetli kimselerdendir. Efendisi ona zor kullanmış, o da Ammâr'ın yaptığı gibi kerhen ve lisânen küfür kelimesini telâffuz etmiştir. Daha sonra efendisi İslâm'la müşerref olmuş ve kendisi de Müslümanlığını rahatça açıklamış ve nihâyet efendisiyle beraber hicret eden muhâcirûndan olmuşlardır.⁶²

Hasan Basrî'den rivâyet olunduğuna göre Müseylemetü'l-Kezzâb iki adam yakalamış ve onlardan birine: "Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ediyormusun" demiştir.

⁵⁷ İbn Âşûr, age. , c. 7, s. 292.

⁵⁸ Kurtubî, age. , c. 10, s. 180.

⁵⁹ Râzî, age. , c. 20, s. 121.

⁶⁰ Zemahşerî, age. , c. 2, s. 612.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, 4/89-90.

⁶² Râzî, age. , c. 20, s. 121; Zemahşerî, age. , c. 2, s. 611.

Adam: “Evet, evet, evet” demiştir. Müseyleme: “Benim de Allah’ın Rasûlü olduğuma şehâdet ediyor musun?” deyince adam: “evet” demiştir. Müseyleme kendisinin Benî Hanife kabilesinin peygamberi, Hz. Muhammed’in de Kureyş Kabîlesinin peygamberi olduğunu iddia etmektedir. Bunun üzerine adamı bırakıp diğerini çağırması ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şehâdette bulunuyor musun” demiş, adam: “Evet” diye cevap vermiştir. Daha sonra “Benim de Allah’ın Rasûlü olduğuma şehâdette bulunuyor musun?” demiş, adam üç kez “Ben sağırım.” diye karşılık vermiştir. Müseyleme bunun üzerine adamın yanına gelerek onu katletmiştir. Bu olay Hz. Peygamber’e ulaştırıldığı vakit o şöyle demiştir:

“Öldürülen kimse yakînî imanı ve sıdkı üzere gitmiştir. Allah mübarek etsin. Diğerisi ise Allah’ın tanıdığı olduğu ruhsatı kullanmıştır. Bundan dolayı ona bir günah ve vebal yoktur.”⁶³

Görüldüğü üzere Nebi döneminde küfre ikrâh karşısında iki farklı tavır sergilenmiş ve Peygamber efendimiz son zikrettiğimiz hadiste ruhsattan bahsetmiştir. Bu sebeple ruhsatın ve onunla beraber zikredilen azîmetin ne olduğunu görmek konumuzu aydınlatmak açısından faydalı olacaktır.

2- Azîmet ve Ruhsat Nedir?

Azîmet ve ruhsat kavramları direk olarak teklifi hükümlerle ilişkilidir. Zîrâ bazen Allah Teâlâ’nın yapılmasını yasakladığı bir takım işler zarûret dolayısıyla mübah olabilmekte ya da mübah derecesinde olmamakla beraber haram olmaktan çıkabilmektedir. Bazen de mükelleften yapılması kesin olarak istenilen bir iş bir arızâdan dolayı yerine getirilmesi imkansız hale gelmekte ya da kısmen mümkün olabilmektedir. Allah Teâlâ kullarına yapmalarını emrettiği işler hususunda kolaylık dilemiştir. Ruhsat da bu kolaylıkların başta gelenidir.

Azîmet; azim mastarından olup, kesin karar ve kat’î niyet ile bir hususun icrasına başlamaktır. İslâmî ıstılâhta: “Allah Teâla (c.c) tarafından vâkî olan teklifi, hiç bir özür ileri sürmeksizin, usûl ve kaidesine göre, tam ve mükemmel şekilde eda etmektir.”⁶⁴ Ruhsat ise “Kulların özürlerine mebnî, kendilerine bir suhûlet ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan şeydir.”⁶⁵ Yapılan iki tariften anlaşılacağı üzere azîmet esas ve genel olan hüküm, ruhsat ise asıl hükmü bir takım ârızî sebepler dolayısıyla yerine getirmek mümkün olmadığında başvuru ikinci sırada gelen hükümdür. Mesela mestler üzerine meshetmek

⁶³ Kurtubî, age. , c. 10, s. 189.

⁶⁴ Sava Paşa “İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd” , trc. Bahâ Arıkan, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara, 1956, s. 251.

⁶⁵ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts. , c. 1, s. 34.

peygamberin sünneti ile tanınmış bir ruhsat, ayaklarda mest olduğu halde her abdest alınacağında ayakları yıkamak ise azimettir.

Ruhsatın kullanılabilmesi için bir çok sebep vardır. Zarûret, ikrâh, güçlük ve meşakkati bu sebeplerin başında sayabiliriz. Mesela bir kimse muztar olur da açlıktan ölecek duruma gelirse Allah Teâlâ'nın âyette izin verdiği gibi murdar eti yer. Meşakkat ve sıkıntıyla karşılaşır da namazını oturarak kılar, hastalanmaktan korkuyorsa abdestini su bulunduğu halde teyemmüm şeklinde alır.

Fakihlerin bir kısmı yalnızca karşılığında ruhsat bulunan hükümlere azimet derken, bir kısmı da karşılığında ruhsat olsun ya da olmasın bütün hükümlere azimet demişlerdir.⁶⁶

Azîmetin muhtevasına göre ruhsat iki kısma ayrılır. Bunlar: 1-Yapma ruhsatı, ve 2-Terk etme ruhsatıdır. Asıl hüküm olan azimet bir şeyin terk edilmesinin gerekliliğini içeriyorsa buna yapma ruhsatı denir. Eğer azimet bir işin yapılmasının gerekliliğini içeriyorsa buna da terk etme ruhsatı denir. Yapma ruhsatı haram kılınan işler hususunda gündeme gelmektedir. Terk etme ruhsatı ise helâl olan, yapılması emredilen hususlarda söz konusudur.⁶⁷ Bunları örneklerle açıklayacak olursak:

1- Yapma Ruhsatı: Azîmetle hareket etmek canın telefine sebep olacak olabilir. Ancak ruhsatı meşru kılan sebebin mevcut olmasıyla beraber azimeti yapmak da meşru olabilir. Bu durumda azîmet ortadan kalkmamaktadır. Yani kişi dilerse ruhsatı tercih eder, dilerse azimeti tercih eder. Mesela mü'min olduğu halde küffârın eline düşmüş bir kimse küfre zorlanır ve yapmasını istedikleri şeyi yapmadığı takdirde canının telefî söz konusu olacak olursa kalbinde imanını sabit tutup dili ile küfür kelimesini telâffuz edebilir. Ancak dilerse kendisinden istenilen küfür cümlelerini söylemeyip ölümü tercih edebilir. Kişinin kelime-i küfrü söylemeyi tercih etmesi ruhsat, ölümü tercih etmesi ise azimet olmaktadır.⁶⁸ Kişinin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında kelime-i küfrü kalbi imanla dopdolmuş olduğu halde telâffuz edebileceğine incelemekte olduğumuz âyette işaret edilmiştir. Âyette meâlen şöyle buyrulmaktadır:

“Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazab gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır.”⁶⁹

⁶⁶ Baktır, Mustafa, “Azimet”, D.İ.A., XXII, İstanbul, 1991, c. 4, s. 330.

⁶⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuk Metodolojisi*, trc. Abdülkâdir Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1986, s. 50.

⁶⁸ Ebû Zehra, age. , s. 50.

⁶⁹ 16/Nahl, 106.

Âyet iman ettikten sonra küfre dönenleri Allah'ın gazabıyla tehdit ederken bunlardan mükreh olanları ayrı tutmuştur. Peygamber Efendimiz'in Ammâr'la olan diyalogu da bize ruhsatın sünnet ile desteklendiğini göstermektedir.

Yine ele almış olduğumuz âyetlerden olan Âl-i İmrân sûresinde “Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'tan ilişiği kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidiş Allah'adır.”⁷⁰ buyrulmaktadır.

Âyet küffârla dostluğu yasaklamakla beraber onlara karşı can, mal ya da ırz korkusu olduğunda dostmuş gibi görüşülebileceğine işaret etmektedir. Mü'minler emr bil ma'rûf nehy ani'l-münkerle her zaman sorumludurlar. Ancak âyet böyle bir korku olduğunda susma ruhsatının olduğuna işaret etmektedir. Burada azimet, hakkı söylemektir. Kişi azimetini tercih edebileceği gibi dilerse azimetini terk edip ruhsatını tercih edebilir. Azimet ve ruhsat arasında tercih yaparken takdire lâayık olan azimetini tercih etmektir. Zîrâ Peygamber Efendimiz Müseylemetü'l-Kezzâb'ın ölümle tehdit ettiği iki kişiden ruhsata sığınıp küfür kelimelerini telâffuz eden kimse için “O, Allah'ın kendisine tanımış olduğu ruhsata sığınmıştır” derken, ölümü tercih eden kişi için “Şu öldürülen kimseye gelince, o yakînî imanını ve sıdkı üzere gitti. Allah mübarek etsin” buyurmuştur. Yine yukarıda geçen âyette can, mal, ırz korkusu mevcut olduğunda susma ruhsatına sığınabileceğine işaret edilirken Rasûlullah (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde “Zalim hükümdarın yüzüne karşı söylenen adalet sözü şüphesiz en büyük cihattır”⁷¹ buyurarak susmak yerine azimetini tercih edilerek hakkın haykırılmasına teşvik etmiştir.

2- Terk Etme Ruhsatı: Yapma ruhsatında kişinin ruhsat ve azimet arasında tercih yapma hakkının olduğunu söylemiştik. Terk etme ruhsatında böyle bir tercih haktan söz etmek mümkün değildir. Yani kişi azimet ile ruhsat arasında muhayyer bulunmamaktadır. Yapılması gereken azimetini tercih edilmesidir. Mesela muztar olup açlıktan ölme derecesine gelmiş bir kimsenin murdar eti ya da domuz etini yemeyip azimetini tercih etme gibi bir hakkı söz konusu değildir. İslâm'da esas olan can, mal ve ırzın muhafazasıdır Burada kişinin yapması gereken, muharremâttan ölmeyecek kadar bir miktar yemesidir. Kişi bu muharremâttan yemeyip içmeyip ölecek olursa günahkâr olur. Çünkü burada kişiye ölümü tercih etme hakkı tanınmamıştır.⁷²

⁷⁰ 3/Â. İmran, 28.

⁷¹ Tirmizî, Fiten 12.

⁷² Ebû Zehra, age. , s. 50.

Bir takım âlimler ruhsat için iki şeyden birinin tercih edilmesini şart koşmazlar. Onlara göre asıl hükmün bir özre mebnî ikinci bir hükme intikal etmesiyle de ruhsat sâbit olur. Buna göre zarûretten dolayı kişinin murdar eti yemesi ruhsattır. Bu tanımlamayı yapan âlimler ruhsatı 1-Ruhsat-ı ıskât ve 2-Ruhsat-ı terfih olmak üzere gruplarlar. Ruhsat-ı ıskâta azîmet sâkit olur ve ruhsata uymak vaciptir. Ruhsat-ı terfihte ise muhayyerlik söz konusudur. Yani kişi dilerse azimeti, dilerse ruhsatı tercih eder.⁷³

Ruhsat âyet ve sünnetle sabit olur. Yani ruhsata âyetle işaret edilebileceği gibi Peygamber'in (sav) hadisi ile de işaret edilebilmektedir. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Mesela Peygamber Efendimiz (s.a.v.) mestlerin üzerine meshetmiştir. Bizim ayaklarımızı yıkamamız üzerimize farz olan hükümdür ve azimettir. Ancak Rasûl'ün sünnetine uygun olarak ayakları yıkamak yerine meshetmek ruhsattır. Biz peygamberin ayakları yıkamak yerine meshetmesine kıyâsen kollarımızı, ya da eldivenlerimizi vs. meshedemeyiz. Yani ruhsat icthatla tespit edilmez. Ruhsat tamamen Kur'an ve sünnetin belirlemesiyle mümkün olur. Ruhsatın hükmü genel olarak ibâhattır.

3- İkrâh Karşısında Faziletli Tutum

Âlimlerimiz yukarıdaki rivâyetlerden, peygamberin hadislerinden ve söz konusu âyetin işaretinden ikrâh halinde küfür kelimesini telâffuzun bir ruhsat olduğunda ve bunun telâffuz edilmesinin şart olmadığına ittifak etmişlerdir.

Biz Hz. Peygamber'in Ammâr'a "Sana aynı şeyi yaparlarsa sen de bu yaptığının aynını yap" diyerek ruhsata müsaade ederken, Bilâl-i Habeşî'ye "Ne kötü bir şey yaptın, kendine eziyet ettirdin" demediğini, bunun aksine onun tavrını saygıyla ve takdirle karşıladığını aktarmıştık. Bunun yanı sıra Müseyleme'nin tehdidi ile karşılaşan iki Müslüman'dan biri için "O ruhsata tutunmuştur." diğeri içinse "O hakkı kafalara vururcasına söylemiştir, onu tebrik ederim" dediğini zikretmiştik. Bu son iki hâdiseden ve Peygamber'in tavrından şu çıkarımlarda bulunmamız mümkündür:

1- Kelime-i küfrü söylemeyip eziyetlerin her türlüsüne katlananların hatta bundan dolayı öldürülen kimseleri teşvik için, "onu tebrik ederim" buyurmuştur.

2- Hz. Peygamber kerhen ve lisânen küfrü "ruhsat" olarak adlandırmış ve bunu tercih edeni kınamamıştır.

⁷³ Ebû Zehra, age. , s. 51.

3- Daha önce zikretmiş olduğumuz şu hadis-i şeriflerinde “Zalim hükümdarın yüzüne karşı söylenen adalet sözü şüphesiz en büyük cihattır” buyurmuş ve bununla ruhsata nazaran azimetin tercih edilmesinin takdire şayan olduğuna işaret etmiştir.

Âlimlerimiz kalbi imanla dolu olsa bile küfür kelimesini telâffuz eden kişinin dilinin zâhiren bu pis kelimeye bulaşmış olduğunu bu yüzden azimeti tercih eden kimsenin daha faziletli olması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca zahiren bu pis kelimeyi telâffuz dolayısıyla tövbe edilmeli demişlerdir. Yine âlimlerimiz ruhsata sığınmanın caiz olduğunu söylerken bunu tercih edenlerin kelime-i küfrü telâffuz ederken dikkat etmesi gereken bazı hususlar bulunduğunu ifade etmiş ve bunların neler olduğunu beyan etmişlerdir.

4- Kelime-i Küfürde Dikkate Alınması Gereken Kriterler

İkrâh halinde ruhsata tutunmak istenildiğinde kalp buna kesinlikle rızâ göstermemeli, bir takım tavizlerle ve asgarî düzeyde istenileni ifade etmekle yetinmelidir. Mesela kişinin başka bir Muhammed’i kastederek “Muhammed yalancıdır” demesi, yahut da “Kâfirlere göre Allah yoktur” demesi istifham-ı inkâriyye şeklinde “Muhammed peygamber değildir?” (Peygamberdir!) demesi buna örnektir. Eğer kişi çok korkar, bu şartlara hâiz bir telâffuzda bulunmazsa ve endişe ve korkudan bu niyetler kalbinden ve aklından o anda silinirse bu sebepten dolayı zahiren kınanır. Ancak Allah’ın mağfireti umulur.

Şayet mükrih, zorladığı kimselerin cümlelerini tayin eder ve “Tam olarak şöyle şöyle demeni istiyorum” der ve bütün taviz yollarını kapatırsa bu durumda kişi ya yalan söylemeyi üstlenir ve yalan olarak kendinden isteneni yerine getirir ya da ölüme razı olur. Bu iki şıktan hangisinin tercih edilmesinin daha doğru olduğu hususunda alimler ihtilâf etmişlerdir. Kimileri burada yalan söylemenin mübah olduğunu söylerken, kimileri de mübah olmayacağını savunmuşlardır.⁷⁴

5- İrtidat ve Sonuçları

Yüce Allah kerhen küfrü ayrı tuttuktan, mükrehin hükmünün ruhsata tâbiyet olduğunu ifade ettikten sonra “**Kim imanından sonra Allah’ı tanımaz fakat küfre sine açarsa**” buyurarak kendi arzusuyla irtidat edenleri ayrıca zikredip onların sonunu “**Allah’ın azabı onların başıdadır**” diyerek beyan etmiştir. Bu âyetin mânâsı ‘Allah Teâlâ onlara azap etmeye hükmetmiştir’ şeklindedir. Bu azabın çetinliğini de “Onlar için en büyük bir azap vardır” buyurarak te’kid etmiştir.

⁷⁴ Râzî, age. , c. 20, s. 122; Kurtubî, age. , c. 10, s. 187.

Âyeti incelememizin sonunda gördük ki rahmet ve merhamet kapıları hep sonuna kadar açık olan ve kullarına karşı daima şefkatli, müsâmahakâr yaklaşan Allah (c.c.) kullarının bir kısmının dinleri yolunda maruz kalabilecekleri işkencelere karşı koyabileceklerini, dayanıklılık gösterebileceklerini, ancak bir kısmının da bir takım zayıflıkları dolayısıyla bu mukavemeti gösteremeyeceklerini bildiği için onlara Bürûc sûresinde sabrı tavsiye etmekle beraber bir çıkış yolu olarak kalbin sağlam bir imana sahip olması ve bunu koruması koşuluyla dil ile küfre müsaade etmiştir. Konu içinde “Ruhsat ve Azîmet Nedir” şeklinde bir başlık altında izah ettiğimiz gibi zulümler karşısında sabır ve Allah’a sığınma azîmet, canını kurtarmak için dil ile küfrü seçmek ruhsattır. Tercih edilmesi tavsiye edilen ise azîmetten yana tavır almaktır.

Bilindiği üzere Mekkeli Müslümanlara zulmedilirken onlar da bir yandan Allah’ın emri ile gruplar halinde Medine’ye hicret etmişlerdir. Medine’ye hicret edebilen Müslümanlar zamanla feraha ermiş ve sosyal hayatın içinde rol almaya başlamışlardır. Böyle olunca sosyal hayatla ve bir takım muamelelerle ve sâir konularla ilgili emir ve nehiyeler ihtiyaç oldukça ve uygun zaman geldikçe inzal buyrulmuştur. İşte burada çalışmamızın bir diğer kanadını oluşturan kısım, yani zarûret içinde kalma dolayısıyla muharrematlar karşısında alınması gereken tavrın ne olmasını belirlemek üzere ele almak istediğimiz ıztırâr meselesi gündeme gelmektedir. ıztırâr nedir, bu durumda neler yapılmalıdır ve yapılması ya da yapılmaması gerekenlerin sınırları belirlenmiş midir gibi soruların cevabını alabilmek için Bakara sûresinin 173. âyetini incelemek yerinde olacaktır.

II- ıztırâr

A- Kur’an’a Göre ıztırâr ve Hükümleri

Bilindiği üzere Mekke döneminde Müslümanların -neredeyse- tek gâilesi İslam’a girdiklerini ızhar etmek ve bildirilen birkaç haramdan sakınmaktı. Ancak hicret emrinden sonra Medine’ye göç eden Müslümanlar dinlerini istedikleri gibi yaşama ve müstakil bir toplum oluşturma şansı bulmuş, buna paralel olarak da mükellefiyetleri artmıştır. Böyle olunca bireysel ve toplumsal hayatta ihtiyaç duydukları konularda hukuki ve ahlâki esaslar içeren prensiplere ihtiyaç duymuşlardır. Bakara sûresi 173. âyet de bu ihtiyacı karşılayan ahkâm âyetlerinden biridir.

Âyetin metni ve meali şu şekildedir:

انما حرم عليكم الميتة و الدم و لحم الحنزير و ما اهل به لغير الله ، فمن اضطر غير باغ و لا عاد
فلا اثم عليه ، ان الله غفور رحيم

“O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah’dan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zarûret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”⁷⁵

1- Âyetle İlgili Bazı Dil İzahları

Âyetin girişinde kullanılan **انما** hususunda iki ayrı görüş mevcuttur. Bunlar:

1- **انما** tek bir harftir. Bu yüzden meyte ve kan nasp edilmiştir.

2- **ان** ve **ما** iki ayrı harftir. Bu şekilde takdir edildiklerinde meyte, kan ve diğer mââtûflar merfu yapılırlar. Ve buradaki **ما**, **الذى** mânâsındadır. Bunu böyle kabul edersek te’vil şu şekilde olur: Allah’ın size yiyeceklerden haram kıldığı şey ancak meyte, kan, domuz eti ve başkası adına kesilen hayvandır. Bunlar dışındakiler haram değildir.⁷⁶

Birinci anlama Kur’an’da verilen örnek: **انما الله واحد وانما انت نذير** ‘dur.

İkinci mânâyâ örnek ise Tâhâ sûresinin 69. âyetinde geçen **انما صنعوا كيد ساحرون** dir.

Âyetin meali, "Sağ elindeki atıver, o, onların yaptıklarını yutar. Çünkü onların yaptıkları ancak bir büyücü tuzağıdır. Büyücü ise, her nerede olursa olsun başarıya ulaşamaz." şeklindedir.

Birinci izahın hükmü hususunda alimler ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı bu kelimenin hasr ifade ettiğini iddia ederken bir kısmı da hasr ifade etmediğini söylemiştir. Hasr ifade ettiğini söyleyenler **انما انت نذير** âyetini “Sen ancak bir uyarıcısın” diye tercüme ederken, hasr ifade etmediğini söyleyenler bunun yanlış bir istidlal olduğunu, Hz. Peygamber’den başka peygamberlerin de geldiğini söylemişlerdir.

Bu konuda Kurtubî: “**انما** hasr için kullanılmıştır”⁷⁷ diyerek kısa bir bilgi ile yetinirken, Râzî: “Bu mânâ hasr ifade eder fakat başka bir uyarıcı peygamberin olmasını da nefyetmez” diyerek fikrini açıkça beyan eder ve Arafat’ta nazil olan En’am sûresi 145. âyetin bunu te’kid ettiğini söyler: **قل لا أجد في ما اوحى الي محرما**⁷⁸

حرم fiilinin ise faile binaen **حَرَّمَ**, mefule binâen **حُرِّمَ** ve **كُرِّمَ** vezninde **حُرْم** şekillerinde okunduğunu Zemahşerî ve Râzî’den öğrenmekteyiz.⁷⁹

⁷⁵ 2/Bakara, 173.

⁷⁶ Taberî, age. , c. 1, s. 84.

⁷⁷ Kurtubî, age. , c 2, s. 216.

⁷⁸ Râzî, age. , c. 5, s. 12.

⁷⁹ Râzî, age. , c. 5, s. 12; Zemahşerî, age. , c. 1, s. 213.

2- Meyte ve Kanın Haram Kılınmasının Hikmeti

Meyte, kesilmesi gerektiği halde kesilmeden kendi kendine ölen ya da kesme yerine geçmeyecek diğer bir sebeple ölen herhangi bir ölü hayvandır.

Bilindiği üzere Kur'an'da bazı âyetler âmm ifade ederken bazı âyetler de onları tahsis eder. İncelediğimiz Bakara sûresi 173. âyet-i kerîmede de bunu görmek mümkündür. En'âm sûresinin 145. âyet-i kerîmesi, Bakara sûresinin 173. âyet-i kerimesini tahsis etmektedir. En'âm'da: "De ki: "Bana vahyolunanda, (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, veya akıtılmış kan, yahut domuz eti - ki bu gerçekten pistir yahut Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvan olursa, bunlar haramdır. Ama kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve zarûret sınırını aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir)" Çünkü Rabbin çok bağışlayandır, merhamet edendir."⁸⁰ buyrulmuştur. Burada kan, 'akıcı' vasfı ile kayd altına alınmıştır. Buna göre etin içinde barındırdığı kan icmâ ile muharrem değildir. Ancak balinanın kanı hususunda ihtilâf edilmiştir. Kimileri balık kanının temiz olduğunu söylemişlerdir. Bu kimselerin dayanağı balık kanının haram olması durumunda boğazlanmasının gerekli olacaktır.

İbn Âşûr kanın haram kılınmasının hikmetini tefsirinde şu şekilde açıklamıştır: "Araplar İslam'dan önce kestikleri hayvanın kanını ateşte pişirip yiyorlardı. Oysa İslam (akar haldeki) kanı kesin âyetle nehyetmiştir. Kanı içmenin tahrîminin hikmeti; bu içmenin insanlarda zararlar bırakacağı, tabiatını (mizacını) sertleştireceği içindir. Oysa bu, şeriatin maksadına terstir. Çünkü şeriat ahlâkın bozukluklarını itmâm ve insanı sorumsuzluktan, barbarlıktan uzaklaştırmak için gelmiştir."⁸¹

Domuz eti de kesinlikle yasak kılınan yiyeceklerdendir ve ister boğazlansın, ister boğazlanmasın haramdır. Bu konuda istisnasız görüş birliği vardır.

Biz Kur'an'daki bazı hükümlerin tıbbî delillerle güçlendirilebileceği ve delillendirilebileceğini kabul ediyoruz ancak bir emrin ya da nehyin hikmetini direk olarak tıbbî sebeplerle ilişkilendirmenin doğru olmadığını düşünüyoruz. Zîrâ tıp daima gelişmekte ve farklı bulgular elde etmekte, dün ak dediğine bugün kara diyebilmektedir. Uzun yıllar domuzun haramlığını onun zararlı olmasına bağlayarak açıklamalar yapılırken ve haramlığının hikmeti insanları zararlardan korumak olarak gösterilirken bu gün farklı bilim çevreleri tarafından domuzun zararları kadar faydalarından da bahsedilmektedir. Böyle olunca haramlığın sebebi ortadan kaldırılırsa ve faydalı olan kısımlarından istifade edilirse domuzun

⁸⁰ 6/En'am, 145.

⁸¹ İbn Âşûr, age. , c. 2, s. 118.

bazı alanlarda istihdamında bir beis söz konusu olmamış gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu da kesinlikle kabul edilir değildir. Biz, ilmî tefsirlerin yapılmasının faydalı olacağını düşünmekle beraber âyetlerin hikmetlerini tamamen tıbbî açıklamalarda aramanın yanlış olduğu görüşündeyiz.

Domuzun iç yağına gelince, ümmet domuzun iç yağının haramlığı hususunda da ittifak etmiştir.

Âyetin âyetle tahsisinin yanında âyetin hadisle tahsisi de mümkündür. Burada Bakara sûresi 173. âyeti tahsis eden hadisleri de zikretmek faydalı olacaktır düşüncesindeyiz. Bu konudaki ilk hadisimiz şöyledir:

Hz. Ömer'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bize iki meyte ve iki kan helâl kılınmıştır. İki meyete gelince, Bunlar çekirge ve balıktır. İki kana gelince, bunlar da dalak ve ciğerdir.”⁸²

Görüldüğü üzere âyette âmm olarak zikredilen meyteden çekirge ve balık, kandan da dalak ve ciğer Peygamber'in kavli ile istisna edilmiştir. Buna benzer diğer hadisler de şöyledir:

Abdullah b. Evfâ: “Rasûlullah ile yedi gazveye iştirak ettik, onunla beraber çekirge yiyorduk” demiştir.⁸³

Bir başka yerde Ebû Hureyre'den rivâyetle Rasûlullah (s.a.v.): “Denizin suyu pak, ölüsü helâldir” buyurmuştur.⁸⁴

Hz. Câbir (r.a.)'dan şöyle rivâyet edilmiştir:

“Rasûlullah (s.a.v.) bizi bir seriyyeye gönderdi. Başımıza da Ebû Ubeyde'yi kumandan tayin etti. Bize azık olarak bir dağarcık hurma verdi, başka verecek bir şey bulamadı. Ebû Ubeyde bize birer hurma veriyordu.” (Ebû Zer) diyor ki: Ben bununla ne yapıyordunuz? diye sordum. (Câbir) dedi ki: “Onu çocuğun emdiği gibi emiyor, sonra üzerine su içiyorduk. Bu bize bir gün geceye kadar yetiyordu. Bir de sopalarımızla selem ağacının yaprağını silkiyor sonra onu su ile ıslatarak yiyorduk” ve şöyle devam etti: “Deniz boyuna gittik. Derken denizin boyunda bize yüksek kum tepesi şeklinde bir şey yükseldi. Ona vardık, bir de ne görelim, amber denilen hayvan. Ebû Ubeyde: “Bu lâşedir” dedi. Sonra “Hayır, biz Allah Resûlü'nün elçileriyiz. Ve Allah yolundayız. Siz muztar da kaldınız, binaenaleyh yişin” dedi. Artık onun

⁸² İbn Mâce, el-Hâfiz Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Dâru'l-Hayati'-Turasi'l-Arabî, basım yeri yok, 1975, Et'ime 31, Askalâni, Tahâret 15.

⁸³ Neseî, *Sünenü'n-Neseî* (bi Şerhi'l-Hâfiz Celâleddin es-Suyûtî ve Hâşiyeti el-İmam es-Sindî), I-VIII, el-Mektebetü't-Ticâretü'l-Kübrâ, Mısır, trs. ,Sayd, 37.

⁸⁴ Neseî, Sayd, 35.

yanında bir ay kaldık. Üç yüz kişi idik hatta semizledik. (...) Medine'ye geldiğimiz vakit Rasûlullah'a (s.a.v.) giderek onu kendisine anlattık da "O, Allah'ın sizin için çıkardığı bir rızktır. Yanınızda onun etinden bir şey var mı? Bize de tattırın." buyurdular. Bunun üzerine Rasûlullah'a bir parça gönderdik, onu yedi."⁸⁵

Zemahşerî hadislerde zikrettiğimiz dalak ile ciğerin ve balık ile çekirgenin helâlligi hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Meyte ile âdette insanların bildikleri, anladıkları şey kastedilmiştir. Toplumda bir kimse başka bir kimse için meyte yedi dese bundan balık ve çekirge yediği anlaşılır. Kan yedi dese dalak ve ciğer anlaşılır. Buna göre bir kimse et yememek için yemin etse de balık yese yeminini bozmuş olmaz. Çünkü bu âdete itibarla böyledir. Ancak hakikî et yerse yeminini bozmuş olur."⁸⁶

Âlimlerin çoğu deniz canlılarının ölüsünün de dirisinin de yenmesine izin vermişlerdir. Ancak deniz domuzu hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Yine âlimler meyteden veya onun necasetinden bir şeyden faydalanmanın caiz olup olmamasında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Çünkü konumuz olan âyette meyte haram kılınmış, bunu destekler yönde Abdullah b. Ukeym hadisinde "Meytenin derisinden de sinirinden de faydalanmayın"⁸⁷ buyrulmuş ancak bir hadis-i şerifte Meymûne'nin koyunu hakkında Rasûlullah'ın "Onun derisini niçin almadınız?" buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu rivâyeti destekleyen farklı olaylar ve rivâyetler de mevcuttur. Hadislerde ikrâh ve ıztırâr konusunu incelerken ifade edeceğimiz Câbir İbn Semüre hadisi de bunlardan biridir.

4- Muztar Kimdir?

Âyette geçen اضطر fiili, "iftiâl" bâbındandır ve ضر'dan gelir. Kelimenin aslı ضرر olup darlık mânâsındadır. Râzî, اضطر fiilinin muhtaç bırakıldı, mecbur oldu mânâsına geldiğini, bu kelimenin zarûret kökünden olup "iftiâl" vezninde olduğunu kelimenin aslının darlık mânâsına gelen 'zarar' kelimesi olduğunu söylemektedir.⁸⁸

Âyetin devamında gelen "kim muztar kalırsa" ibaresine gelince:

Elmalılı tefsirinde, "Her kim mecbur kalır ve yemediği takdirde öleceği muhakkak bulunursa"⁸⁹ diyerek ıztırârın mecbur kalmak, zorda kalmak anlamlarına geldiğine işaret etmiştir.

⁸⁵ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, I-V, thk. M. Fu'ad Abdûlbâkî, Beyrut, 1956, Sayd 17; Ebû Dâvûd, Et'ime 47; Neseî 35.

⁸⁶ Zemahşerî, age. , c. 1, s. 213.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, Libâs 42; Tirmizî, Libâs 7; Neseî, Ferâ ve'l-Atîre 10.

⁸⁸ Râzî, age. , c. 5, s. 13.

⁸⁹ Elmalılı, age. , c. 1, s. 486.

Yukarıda zikrettiğimiz açıklamalara göre kim muztar kalır da âyette zikredilen muharremâttan herhangi birini -ki onlar meyte, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvandır- yerse, bu yemesinden dolayı ona günah yoktur.

Bu bağlamda yine kim bunlardan yemeye zorlanırsa yani ikrâh vâki olursa ve bunlardan yerse yine ona günah yoktur. Zîrâ ikrâh, zarûreti doğurur.⁹⁰

Muztar hakkında yapılan tanımlamalara bakıldığında görülecektir ki, zarûretin iki sebebi vardır. Bunlar:

a- Ciddi bir açlığın bulunması ve bu açlığı giderecek helâl bir yol bulunamaması,

b- Bir kimsenin başkası tarafından o haramlardan yemeye zorlanması (ikrâh hâli).

Âlimlerimiz muztar kalındığında zikri geçen âyetin mûcibince sayılan muharremâttan yenilebileceği konusunda ittifak etmiş ancak yine âyette geçen “haddi aşmamak” ibaresi üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kaynak olarak kullandığımız tefsirlerde muztar kalan kimse hakkında Rasûlullah'dan farklı rivâyetler zikredilmiş ve farklı istidlallerde bulunulmuştur. Bunlardan Kurtubî'nin aktardığı rivâyetleri ve arkasından yaptığı açıklamayı zikretmek istiyoruz:

Ebû Bişr Ca'fer b. İyâs şöyle demiştir: -Benî Ğubârdan bir adamdan- Abbâd b. Şurahbil'den işittim. Dedi ki: “Bize bir kıtlık yılı isabet etti. Şehre gittim ve bir bostana girdim. Bir başak aldım, başağı ovaladım, yedim ve ondan elbiseme de kattım. Bostanın sahibi geldi, beni dövdü ve elbisemi aldı. Rasûl'e gittim ve ona olan biteni haber verdim. Rasûl adama dedi ki: “O açken onu niçin doyurmadın? O cahilken onu niçin bilgilendirmedin?” Bunun üzerine Rasûl ona emretti adam bana elbisemi geri verdi. Ve ona bir vesk ya da yarım vesk yiyecek yüklemesini emretti.”⁹¹

Ebû Dâvûd, Hasen'den ve Semûre'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Sizden biri bir koyun sürüsüne rastlarsa sahibi orada ise izin istesin. Şayet sahibi izin verirse onu sağsin ve içsin. Sahibi yoksa üç kez seslensin, sahibi cevap verirse izin istesin, izin verirse onu yalnızca sağsin ve içsin. Ancak onu yüklenmesin.”⁹²

Tirmizî, İbn Ömer'den Rasûl'ün “Kim bir bostana girerse ondan yesin ama ondan alıp götürmesin”⁹³ buyurduğunu rivâyet etmiştir.

⁹⁰ Taberî, age. , c 1, s. 86.

⁹¹ Ebû Dâvûd, Cihâd 93; İbn Mâce, Ticâret 67.

⁹² Ebû Dâvûd, Cihâd 93; Tirmizî, Buyû' 60.

⁹³ Tirmizî, Buyû' 76

Kurtubî bu hadislerin arkasından şöyle bir açıklama yapmıştır: “Müttefekun aleyh olan asıl, başkasının malının sahibinin hoşnut olması (rızâsı) hariç (alınmasının, yemesinin, kullanılmasının) haramlığıdır. Ancak şayet orada İslam’ın ilk dönemlerindeki gibi ya da şimdi Bazı memleketlerdeki gibi bununla amel eden bir âdet varsa bu caizdir. (Yani zarûret içinde kalan kimsenin izinsiz olarak başkasının bahçesinden zarûreti savuşturacak kadar yemesi) Ve bu (uygulama) önce de geçtiği gibi açlık ve zarûret vakitlerine hamledilir.⁹⁴

5- Muztar ve Haram Yiyeceklerden Yararlanmasının Sınırı

Âlimlerden bir kısmı, muztar kalan kimse doyuncaya kadar yer. Eğer zarûretin çölden ve mahrumiyetten dolayı uzayıp gideceğinden korkarsa ondan yanına azık olarak alır. Eğer ona ihtiyacı olmadığını görürse yediğinin dışındakileri bırakır, yanına azık olarak almaz der. Bunu savunanların bu konudaki hucetleri şudur: Zarûret tahrimi kaldırır ve mübaha döndürür. Zarûretin miktarı, (zamanı, sınırı vs.) kuvvetin yokluğundan vücûduna kadardır. Bu konuda anber hadisi nassdır.

Bir grup açlığı yatıştıracak kadar yer, bundan bir lokma ya da bir damla fazlası alınmamalıdır der. Ancak Kurtubî’nin de eserinde zikrettiği şu hadis bunun tam tersini söylemektedir:

Ebû Dâvûd, Câbir b. Semure’den şöyle rivâyet etmiştir: “Bir adam yanında eşi ve oğlu olduğu halde Harrâ’ya geldi. Harrâ’ya gelen adama bir başka adam dedi ki: “Benim bir devem var ancak kayıp. Eğer bulursan onu tut, bağla.” (Derken) Adam deveyi buldu fakat sahibini bulamadı. Deve hastalandı. Adama karısı: “Deveyi boğazla” dedi. Adam bunu yapmayı reddetti, deve telef oldu. Kadın, adama: “Onun derisini yüz ki onun etini ve yağını kurutup yiyelim” dedi. Nihâyet deveyi bulan adam durumu Rasûl’e sordu. Rasûl ona cevaben dedi ki: “Seni ondan müstağni kılacak bir zenginliğin var mı?” Adam: “Hayır” dedi. Bunun üzerine Rasûl (s.a.v.): “Onu yeyin” dedi. Derken devenin sahibi geldi, durum ona haber verildi. Devenin sahibi deveyi bulan adama: “Sen onu boğazlamamış mıydın?” dedi. Adam: “Senden çekindim” dedi.”⁹⁵

Görüldüğü üzere Rasûlullah (s.a.v.) muztar olan kişiye açlık dolayısıyla canının telefinden korkuyor musun dememiş, bilâkis bu meyleden müstağni olup olmadığını (yani ona ihtiyacının olup olmadığını) sormuştur. Bu hadise göre muztar kimse telef korkusu olmaksızın meyleden yiyebilir. Nitekim anber hadisinde de muztar kalma dolayısıyla anberin (balinanın) yenmesine müsaade edilmiş ve Müslümanlar açlıklarını bastıracak kadar yemenin yanında

⁹⁴ Kurtubî, age. , c. 2, s. 227.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, Et’ime 37.

semizleşmişlerdir de. Bu hadis denizin ölüsünün helâl olduğuna delil getirilmektedir ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Ebû Ubeyde'nin denizin ölüsünün helal olduğunu bilmediği halde meyte olduğunu düşündüğü bir yiyeceği muztar kalma dolayısıyla askerlerinin yemesine müsaade etmesidir.

Câbir b. Semûre'den rivâyet edilen hadisten çıkarılabilecek ikinci sonuç da meytenin hem yenebileceği hem de saklamak, salamura yapmak gibi değişik tasarruflarda bulunulabileceğidir. Nitekim Nebi, adama: 'Yalnızca yeyiniz, saklamayınız, kurutmayınız' vs. diyerek meytenin yenmesini bir kayıt altına almamıştır.

Muztar kimsenin içki içmesine gelince: Âlimler içki içmeye ikrâh ile muztar kalan kimsenin bilâ hilâf içkiyi içebileceğinde birleşmişlerdir. Bir şey içmeye mecbur kalan veya boğazına takılan lokmayı yutabilmesi için su bulamayan kimsenin içki içmesi konusunda ise kişinin muharremâtta birkaç çeşidi aynı anda bulunca hangisini tercih edeceği hususunda ihtilâf ettikleri gibi ayrılığa düşmüşlerdir.

Meyte ile tedavi konusu da ihtilâf edilen diğer bir meseledir. Bazı alimler hem nâsstan hem mânâdan ötürü bunu mübah görmüşlerdir. Bunu mübah görenlerin nâsstan delilleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ürenilere tedavi için develerin idrarını ve sütünü içmelerini mübah kılmış olmasıdır. Mânâdan delilleri ise iki maddede özetlenebilir. Bunlar:

1- Allah Teâlâ insanın maslahatına göre meyte yemeyi mübah kılmıştır. Burada da böyledir.

2- İçine zehirli yılan eti katılan tiryak helâl sayılmıştır. "Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. "96 âyetinden dolayı onun da helâl olması gerekir.

Bunlarla tedavi olmayacağını iddia edenler ise Peygamberimizin: "Allah ümmetime haram kılınan şeylerde şifa kılmamıştır."97 buyruğuna ve Târik b. Süveyd'e sarf ettiği kavline dayanmaktadırlar. Târik b. Süveyd, Rasûlullah'a içkiyi sormuş, peygamber onu nehyetmiş veya onu kullanmayı kerih görmüştür. Târik: "Ben onu deva için kullanıyorum." demiş, Peygamber ise buna cevaben: "O, deva değildir fakat hastalıktır"98 buyurmuştur.

Kurtubî, "yanık ve göz tedavisinde meyte kullanmaya ihtiyaç olduğunu söylemiş ve bu hadisi, tedavinin ıztırâr haliyle mukayyet kılınabileceğine ihtimal verdiği ve içkinin yaraya

96 5/Mâide, 4.

97 Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, I-VIII, el-Mektebetü'l İslâmî, İstanbul, 1979, Eşribe 15.

98 Müslim, Eşribe 12; Ebu Dâvûd, Tıbb 11; Tirmizî, Tıbb 8.

vs. sürülmesi sûretiyle bir tedavinin câiz olduğuna ancak içilmesinin câiz olmadığına delil getirmiştir.⁹⁹

6- 'Ġayra Bâġîn velâ Âdin' Ne Demektir?

غیر باغ ولا عاد 'e gelince, bu konudaki kaviller de şu şekildedir:

Taberî ulemanın bu hususta ihtilâfa düştüğünü söyler iki ayrı görüş zikreder. Buna göre bir grup:

1- غیر باغ başkasının hakkına el uzatmaksızın, haksızlık yapmayarak, düşmanlıkla ve savaşla onlar üzerinde haddi aşmaksızın, kılıç ile imamlara karşı çıkmaksızın demektir, demişlerdir.

2-Diğer grup ise haramı yeme hususunda zulmetmeksizin, haksızlık yapmaksızın, ruhsat verilen şey hususunda haddi aşmaksızın demiştir.¹⁰⁰

Âlûsî ise, غیر باغ: "Başkasının hakkına tecavüz etmediği, kendi gibi zarûret içinde bulunan diğer bir kimsenin elinde bulunana saldırarak kendini kurtarmak için onun ölümüne sebep olmadığı,

ولا عاد: taşkınlık yapmadığı, yani ölmek için gerekli olan zarûret ölçüsünden fazlasına geçmediği takdirde" demiştir.¹⁰¹

İbn Âşûr, "Bağy zulümdür, udvân muharebe ve kıtaldır." demiştir.¹⁰²

Elmalılı'nın cümleleri de Âlûsî'nin cümleleri ile hemen hemen aynıdır.¹⁰³

Bu konuda bize ulaşan bir çok farklı rivâyet mevcuttur ve bunlarda kimileri haddi aşmak ve zulmetmenin yiyecekler konusunda olduğunu söylerken, kimileri hem yiyecekler hem insanların hakkı hususunda bir haddi aşmanın kastedilmiş olduğunu ifade etmiş, kimileri ise buna kişinin yolculuk sebebini, devlete ve ümmete zarar vermemesi gerekliliğini de dahil etmiştir. Yani Bazı alimlerimiz tâat ve mâsiyet seferi arasında fark görmüş ve mâsiyet yolculuğu içinde olan kimsenin Bakara sûresinin 173. âyetinde tanınan kolaylıklardan faydalanamayacağını söylemiştir. Biz bu konuyla ve daha önce üzerinde ihtilâf olduğunu söyleyip açıklama yapmadığımız diğer konularla ilgili izahları "*Hukûkî Alanda İkrâh*" başlığımız altında açıklayacağız. Ancak yeri gelmişken Kurtubî'nin bu konudaki görüşünü ifade etmeden geçemeyeceğiz.

⁹⁹ Kurtubî, age. , c. 2, s. 231.

¹⁰⁰ Taberî, age. , c. 1, s. 86; Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsir, I-VI, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995, c. 1, s. 209.

¹⁰¹ Âlûsî, age. , c. 1, s.357.

¹⁰² İbn Âşûr, age. , c. 2, s.120.

¹⁰³ Elmalılı, age. , c. 1, s. 486.

Kurtubî bu konuda şöyle demektedir: “...Mâsiyet yolculuğundaki kişinin nefsinin telefî, içinde bulunduğu durumun mâsiyetinden daha şiddetlidir. Allah Teâlâ “**Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızânızla yaptığınız ticaretle yemeniz helâldir. Birbirinizin canına kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir**”¹⁰⁴ buyurmuştur. Bu âyet âmm’dır. Belki o kişi tövbe eder ve tövbe ondan kabul olunur.” Kurtubî bu cümlesinden sonra bu konuda kendi fikrini destekleyen rivâyetleri aktarmış -ki bu, seferde meyteden vs. yemenin mâsiyetle alâkasının bulunmadığı, meytenin yenmesinin mübah kılınmasının sefere müteallik olmadığı, bilâkis zarûret halinin vuku bulmasına müteallik olduğu, bunun yanında seferinde asi olan kişinin meyteden vs. yiyebilmesine karşın namazı kısaltmak gibi sefere bağlı ruhsatlardan yararlanamayacağıdır- ve “Bu görüş katımızca sahîh olandır.” demiştir.¹⁰⁵

Böylece âyetin son kısmına gelmiş bulunuyoruz. Son kısımda “Muhakkak ki Allah ğafûrdur, rahimdir.” buyuruluyor.

Allah Teâlâ’nın zarûret dolayısıyla haramlardan haddi aşmaksızın ve başkasının hakkına tecavüz etmeksizin faydalanılmasına müsaade ettikten sonra kendisinin bağışlayıcı ve rahim oluşunu ifade etmesinin sebebi bizce “ğayra bâğîn velâ âdin” kavlinde sınırların matematikte olduğu gibi net belirtilmemiş olmasıdır. Yukarıda bu cümleciği açıklarken âlimlerimizin bunun izahı üzerinde farklı görüşlerinin olduğunu, ayrıca ifade edilen fikirlerin haramdan tam olarak ne kadar yenebileceğini ya da kimin yeyip kimin yiyemeyeceğini açıklığa kavuşturamadığını söylemiştik. Ayrıca konulan sınırlar bellidir nettir desek bile insanın bu sınırları bilmeden aşması söz konusu olabilir. İşte buralardaki boşluklardan dolayı kul sınırlar konusunda hata yapabilir ve bu konuda bağışlanmaya muhtaçtır.

Çalışmamıza küfre karşı imanı tercih edip sabrın gerekliliğini savunan bir âyetle başlayıp arkasından eziyetlere tahammül edemeyenler için bu konuda verilen ruhsata değindik. Buralarda iman, ikrâh ve kelime-i küfre mecbur olmakla ilgili soru işaretlerinin cevabını aradıktan sonra insanın günlük hayatta karşılaşabileceği ve bu sebeple haramların sınırına girme mecburiyetinde kalabileceği durumlardan biri olan yeme-içme konusundaki sınırlara girdik. Şimdi ise yine İslam’ın insanın mecbur kalması ile sınır getirmiş olduğu bir diğer konuya, Müslüman’ın dostluk ilişkilerine değineceğiz. Bunun için Âl-i İmrân sûresinin 28. âyetine bakmak yerinde olacaktır.

¹⁰⁴ 4/Nisâ, 29.

¹⁰⁵ Kurtubî, age. , c. 2, s. 232.

B- Dinde Takiye ve Hükümü

Konumuz olan ikrâh ve ıztırâr ile yakından ilişkili olan ve burada değinilmesi gerektiğini düşündüğümüz takiye, son dönemlerde sıkça gündeme gelmiş, gazete köşelerinde hakkında ileri geri yazılar yazılıp çizilmiş ve bilen bilmeyen herkes tarafından tartışma konusu olmuş bir kavramdır. İnançsız ve art niyetli bazı kesimler mü'minleri dinde takiye denen bir kolaylığa tutunmak ve iki yüzlülük yapmakla suçlamışlar, bunun yanında ilim çevreleri takiyenin ne olduğu hususunda tartışmaya girmiş ve takiyenin hangi ortamlarda caiz olduğu meselesinde farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.

Yine ikrah altında bir takım haram fiillerin ruhsat kapsamına girmesine kıyasla takiye yapıldığı takdirde de bunun söz konusu olup olmayacağı kafaları karıştırmıştır. Amacımız çalışmamızın bu kısmında takiyenin ne olduğunu görüp sınırlarını tespit etmek ve ikrâh altında tanınan ruhsatla Müslümanlara bir arada yaşamak zorunda kaldıkları kâfirlere karşı kendilerini koruyabilmeleri için tanınmış bir kolaylık olan takiye arasındaki farkı tespit etmektir. Bunun için Âl-i İmran sûresi 28. âyet-i kerîmeyi incelemek yeterli olacaktır.

Âyet sayısı iki yüz olan Âl-i İmrân sûresinde Âl-i İmrân ailesinin kıssası ve Hz. İsa'nın ilahlaştırılma doktrini üzerinde durulur. Devamında Allah'ın varlığı ve birliğinden ve insanların inançları hususunda çok çabuk fesada kapılmaları yönündeki zaaflarından bahsedilir. Nitekim bu kapılış neticesinde hicretin üçüncü yılında Uhud'da bir mağlubiyet yaşanmıştır.

Âl-i İmrân sûresi 28. âyete bakıldığı zaman zâhirinden bir takım fikirler edinmemiz mümkündür. Ancak âyette **تَقَاة** lâfzı geçmektedir ki, âyeti tam anlayabilmek için girişte bu kelimenin mânâsını kavramak gerekmektedir.

Âyetin metni ve meali şöyledir:

لا يتخذ المؤمنون الكافرين اولياء من دون المؤمنين ، ومن يفعل ذلك فليس من الله في شيء الا ان تتقوا منهم تقية ، و يحذركم الله نفسه، والى الله المصير

“Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'tan ilişiği kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidış Allah'adır. ”¹⁰⁶

1- Takiye Nedir?

¹⁰⁶ 3/Â. İmrân, 28.

Takiye Arapça “**تقي**” kökünden gelmektedir. İhtiyat, korku ve gizlenmek mânâsına olup, mecburiyet veya zarar tehdidi karşısında dinin icaplarından muafiyet için kullanılan tâbirdir.¹⁰⁷ İmam Serahsî eseri *Mebûsût*'ta, "Bir mü'minin ölüm ve işkenceden kurtulmak için, olduğundan başka türlü görünmesi ve davranmasına takiye denir"¹⁰⁸ şeklinde tarif etmiştir. Takiye ehli sünnet ulemasınca bir ruhsat olarak değerlendirilirken Şia'nın temel esaslarından biri olarak (usul-ü dinden) kabul edilmiştir. Şia bu konudaki tutumunu Câfer-i Sâdık'tan aktardıkları şu cümleler ile ifade etmektedir: "Takiye benim ve atalarımın dinidir, takiyesi olmayanın dini yoktur."¹⁰⁹

Mekke döneminde Mekkeli müşrikler İslâm'a girdiğini açıklayan kimselere dinlerinden dönmeleri için zulmetmişlerdir. Bunlardan Yâsir, Ammâr, Sümeyye ve Bilâl'in bize ulaşan haberleri oldukça ibret vericidir. Bilindiği üzere Yâsir ve Sümeyye yapılan eziyetlere mukâvemet etmiş ve İslâm'ın ilk şehitleri olma şerefine ermişlerdir. Ancak oğulları Ammâr yapılan işkencelere dayanamamış ve kendisinden istenen küfür cümlelerini sarf etmiş, kâfirler kendisini saldıklarında peygamber efendimizin huzuruna gözyaşlarıyla varmış ve üzüntüsünü ifade etmiştir. Peygamber efendimiz Ammâr'a bu cümleleri sarf ederken kalbinin ne halde olduğunu sormuş, Ammâr ise imanla mutmain olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Peygamber efendimiz "Sana aynı şeyleri yaparlarsa sen de aynı şeyi yap"¹¹⁰ demiştir. Peygamber (s.a.v) bu cümleleriyle Ammâr'a takiye için izin vermiş olmaktadır. Bu hâdisenin arkasından nâzil olan Nahl sûresi 106 ve 107. âyetler ise Peygamberi tasvip etmiştir. Âyette meâlen şöyle buyrulmaktadır: "Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır. Bu (azap) şundan dolayıdır ki, onlar, dünya hayatını sevmiş ve onu âhirete tercih etmişlerdir. Allah da kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."¹¹¹ Âyet-i Kerîme'de dinden irtidat edenler açıkça Allah'ın gazabıyla tehdit edilirken kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde zorlananlar bundan müstesna kılınmıştır. Böylece Peygamber Efendimiz'in Ammâr'a tutumu ilâhî vahiyle desteklenmiş olmaktadır.

Takiye Kur'an-ı Kerim'de net olarak Âl-i İmrân sûresi 28. âyette "Mü'minler mü'minler dışında da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilmiş olur. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olmanız

¹⁰⁷ R. Brothmann, "Takiye", *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, c. 11, s. 679.

¹⁰⁸ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebûsût*, I-XXX, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, c. 24, s. 45.

¹⁰⁹ el-Kuleynî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Yâkub, *Usûlü'l-Kâfi*, I-VIII, thk. Muhammed Cevâd el-Fakîh, Yûsuf el-Bekâî, Dârü'l-Ezvâi, Beyrut, 1992, c. 2, s. 228.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, 4 / 89-90.

¹¹¹ 16/Nahl, 106.

müstesna. Allah size kendisinden korkmanızı emrediyor. Nihâyet dönüş ancak Allah'adır. ”¹¹² şeklinde zikredilmektedir.

Bu âyetin tefsirine baktığımızda nüanslar olmakla beraber âlimlerimizin darda kaldığı takdirde takiyeye başvurulabileceği sonucuna vardıklarını görüyoruz. Kurtubî tefsirinde İmam Hasan el-Basrî'nin (r.a.): "Müslümanlar için takiyeye ruhsatını kullanmak kıyâmete kadar câizdir. Ancak bu ruhsatın kâfirlere dalkavukluk ve şirin görünmek için kullanılması haram olur. "¹¹³ dediği kaydedilmiştir.

Takiyeyi tarif edebilmek ve genel bir sunumda bulunabilmek için yaptığımız araştırmada dikkatimizi çeken husus tariflerin takiyenin küffâra karşı kullanılacağı şeklinde yapılmış olmasıdır. Zîrâ âyetin zâhiri takiyenin sadece hükümler ve gâlip olan küffârla birlikte bulunduğu zaman helâl olduğuna delâlet eder. Ancak Râzî'nin tefsirinde aktardığına göre İmam Şâfiî, Müslümanlar arasındaki durum, Müslümanlarla müşrikler arasındaki duruma benzediği zaman canlarını korumak için Müslümanların takiyeye yapmasının helâl olduğunu söylemiştir.¹¹⁴ Biz İmam Şâfiî'nin böyle bir cümleyi gerçekten söyleyip söylemediğini görmek için uzun araştırmalar yaptık ancak böyle bir cümleye ne biz rastladık ne de başkalarından duyduk.

Allah Teâlâ zayıf olan Müslümanlara canlarını, ırzlarını ve mallarını korumaları için takiyeyi helâl kıldığını bu âyetlerle ifade ederken efdal olan tavrın azimetten yana olduğunu Mâide sûresi 57. âyet-i kerîmede bildirmiştir. Zîrâ âyette, “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin. Eğer (gerçekten) iman ediyorsanız, Allah'tan gereğince korkun.”¹¹⁵ buyrulmaktadır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz de yalancı peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme'nin tazyik ve tehditlerine dayanamayan ve Müseyleme'nin peygamberlik iddiasını tasvip eden Müslüman için, “O Allah'ın kendisine tanıdığı ruhsatı kullandı. Bundan dolayı ona bir günah ve vebal yoktur” derken, Müseyleme'nin peygamberliğini tasvip etmediğini son nefesine kadar söyleyerek şehit olan Müslüman içinse: “Şu öldürülen kimseye gelince, O yakînî îmânı ve sıdkı üzere gitti. Allah mübârek etsin, ne mutlu ona. ” demiştir.¹¹⁶ Bundan başka Rasûlullah'tan bize ulaşan “Ümmetimden hatanın,

¹¹² 3/Â. İmrân, 28.

¹¹³ Kurtubî, age. , c. 4, s. 57, Râzî, age. , c. 8, s. 14.

¹¹⁴ Râzî, age. , c. 8, s. 14.

¹¹⁵ 5/Mâide, 57.

¹¹⁶ Kurtubî, age. , c.10, s. 189.

unutmanın ve zorlanıldıkları şeyin vebali kaldırıldı”¹¹⁷ şeklindeki hadis-i şerifi de bu konuda bizlere dayanak olmaktadır.

İlk zamanlar küffâra karşı can, ırz ve mal korkusu sebebiyle sığınılan bir ruhsat olan takiye daha sonra Şiilerin iman esaslarından saymalarına kadar varmış hatta Emevî ve Abbâsî iktidarlarının ilim adamlarına ve özellikle Ehl-i Beyt yanlılarına uyguladıkları zulümler, Müslümanlar arasında gelişen çekişmeler ve güvensizlikler dolayısıyla Müslüman olduğunu söyleyen insanlar takiyeyi birbirlerine karşı kullanır olmuşlardır. İlk zamanlar can, ırz ve mal korkusuyla sığınılan takiye böylece zamanla insanların birbirlerinden siyasî ve îtikâdî anlayışlarını gizlemek için kullandıkları bir yol olmuştur.

Sonuç olarak takiye aslen küffâra karşı can, ırz ve mal güvenliği olmadığına sığınılabilir bir ruhsat olmakla beraber, efdal olan azimeti tercih etmek ve hakkı söylemektir. Takiyenin ne zaman helâl olduğuna karar verecek olan vicdanlardır. Zîrâ ikrâh üzerinde dururken açıkladığımız gibi tehdidin korkutuculuğuna karar verecek olan kişilerin bizzat kendileridir. Ve bu konuda olabildiğince objektif olmaya çalışılmalıdır.

2- Âyetin Nüzul Sebebi

Muhakkak ki bir âyeti en güzel şekilde anlayabilmek için onun nüzul sebebini bilmek mühimdir. Bu sebeple Âl-i İmrân sûresi 28. âyetin nüzul sebebini ifade etmeye çalışacağız. Bu âyetin nüzul sebebi hususunda birkaç görüş vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

a- Âyet Hâtîb İbn Beltea gibi bazı Müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Onlar, kâfir ve müşriklere sevgi besliyorlardı. Allah Teâlâ onları bu konuda uyardı. Derveze, bu âyetin Hâtîb İbn Beltea hakkında nazil olduğu hakkındaki bilginin yanlış olduğunu ve onun yapmış olduğu iş hakkında uyarının Mümtahine sûresinde geçtiğini söylemektedir.¹¹⁸

b- Bu âyet Ubâde İbn Sâmî hakkında nazil olmuştur. Onun anlaşma yaptığı Yahûdiler vardı. Hendek Savaşı’nda Peygamber Efendimiz’e eğer isterse beş yüz kadar Yahûdî’nin savaşta kendilerine yardım edebileceğini söyledi. Bunun üzerine Allah tahzirde bulunmuştur.

c- Yahûdîlerden Haccâc b. Âmir, Kehmes b. Abdü’l-Hakîk, Kays b. Zeyd, Ka’b b. el-Eşref, İbn Ebî Huceyg, Müslümanları dinlerinden döndürmek için Ensardan bazı kimselerin yanına gelirler. Bunu gören Abdurrahmân İbn Cübeyr, Sa’d b. Heyseme, Rifa’a İbn el-Münzir bu Müslümanları Yahûdîlerden uzaklaşmaları için uyarırlar. Ancak Ensar onların tavsiyesini dinlemez. Bunun üzerine âyet nazil olur.

¹¹⁷ İbn Mâce, Talâk 16.

¹¹⁸ Derveze, age. , c. 5, s. 409.

d- Abdullah b. Übeyy münâfîğı ve beraberindekiler hakkında nâzil olmuştur. Zîrâ onlar Yahûdî ve müşriklerle dostluk ediyorlardı ve Müslümanların bilgilerini onlara iletiyorlardı. Onların dilediğı şey müşrik ve Yahûdîlerin Hz. Peygamber'e karşı gâlip gelmeleri idi.

3- Müslümanların Kâfirlerle Dostluk İlişkilerinin Sınırları

Âyet-i kerîme Müslümanları kâfirlerle dostluk kurmaktan açıkça nehyetmiştir. Nehyedilen dostluk nedir? denecek olursa önce kâfirlerle kurulabilecek alternatif dostluk ilişkilerini saymamız, daha sonra bunlardan hangisinin yasaklanmış olabileceğini tespit etmemiz gerekmektedir. Bu dostluk bir kaç şekilde ve birkaç sebeple olur. Sıralayacak olursak:

a- Mü'minler mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinirler. Yani mü'minlerle ilişkilerini kesip kâfirlerle oturup kalkıp alış verişte bulunurlar. Bununla beraber onların küfürlerini hoş karşılar ve hiç yadırgamazlar. İşte böyle bir dostluk ulemanın da ittifakıyla kesinlikle yasaklanmıştır. Zîrâ âyet net olarak "**Mü'minler mü'minleri bırakıp da**" ibaresini kullanarak bu şekilde dostluğu yasaklamıştır ve küfrü tasvip etmek küfürdür.

b- Diğer dostluk ilişkisi de dünyevi meselelerde kurulan yüzeysel ilişkilerdir. Bunlar içerik olarak yoğun olmamakla beraber mesafelidirler. Devletler arasında yapılan sulh antlaşmaları, Müslümanlara zarar vermeyen ticârî antlaşmalar ya da ülkemizde pek görülmemekle beraber yabancı devletlerde olduğu gibi mesafeli komşuluk ilişkileri kurmak bu tarz ilişkilerdendir ve yasak değildir. Allah Teâlâ küffarla hangi şartlarda dostluk kurulabileceğini Mümtehine sûresinde açıklamıştır. Âyetlerin meallerini burada ifade etmenin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Meal şöyledir: "**Umulur ki Allah, sizinle onlardan olan düşmanlarınız arasında bir sevgi meydana getire. Allah kadirdir. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir. Allah din hususunda sizinle savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olan kâfirlere iyilik etmenizden, adalet göstermenizden sizi men etmez. Çünkü Allah, adalet gösterenleri sever. Allah sizi ancak din hususunda sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanıza yardım eden kimseler ile dost olmanızdan men eder. Kim de onlarla dost olursa işte onlar zalimlerin ta kendileridir.**"¹¹⁹ Nitekim Peygamber Efendimiz de Mekkeli müşriklerle Mekkeli müşriklerin Medine İslam Devleti'ni resmen kabul ettikleri Hudeybiye Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Peygamber Efendimizin bu bağlamda daha bir çok uygulaması mevcuttur.

¹¹⁹ 60/Mümtehine, 7- 9.

c- Bu da ilk iki şekil arasındaki bir haldir. Akrabalık sebebi vs. ile dinin bâtil olduğunu bilmeye rağmen duyulacak bir sevgi dolayısıyla kâfire meyletmek ve ona yardım etmektir ki bu da yasaklanmıştır. Çünkü böyle dostluklar Müslüman'ı zamanla kâfirin yolunu güzel bulmaya, onun dininden hoşlanmaya götürebilir. Hatta nâdir de olsa Müslüman'ı dininden döndürebilir. Âlûsî “اولياء ” kavlini açıklarken: “اولياء ”, ولي kelimesinin çoğuludur. O da yakınlık demektir ki buradaki kasıt şudur: Câhiliye döneminde iken aralarında olan ilişkileri artırmaları. Bilâkis şimdi onların, İslam'ın gerektirdiği buğz ve sevgiyi artırmaları gerekir.”¹²⁰ demiştir.

Merhum Elmalılı, Müslümanların herkese iyi niyet beslediğini, Müslüman'ın, sû-i zanda bulunan bir karakter olmadığını, Allah'ın, kendisini (Müslüman'ı) hiç bir şekilde insanlara kötü davranmaya yönlendirmediğini, adâlet ve ihsandan men edilmediğini ancak Allah'ın düşmanlarına sevgi beslemesinin onun şerefine ve ciddiyetine yakışmadığını söyler. Zîrâ bir mü'min iyi niyeti dolayısıyla gaflet edebilir, hüsn-i zan ederek aldanabilir. Tecrübe ve bilgisi eksik olabilir ve bu yüzden hatalı işler yapabilir. Bu dostluk ve gidişat ise mü'mini yavaş yavaş dininden uzaklaştırabilir ve küfre sürükleyebilir.¹²¹

Âyette “Mü'minlerin dışında” kâfirleri dost edinmeyin buyruluyor. Buradaki دون kelimesi غير anlamında kullanılmıştır. Müslümanların gayrında, dışında başka dostlar edinmeyin demektir. Zemahşerî: “Sizin için kâfirlerle dostluk kurmaya karşın mü'minlerle dostluk kurmanız arasında seçim size kalmıştır. Ancak, siz onları etkileyemezsiniz” demektedir.¹²²

Âyette ‘kâfirleri’ ibaresi kullanılmıştır. Âyetin zahirine bakarak mü'minleri bırakıp kâfirlerle dost olunamayacağını anlıyoruz ancak bu, müşriklerle dost olunabilir demek midir? diye bir soru sorulduğunda bu soruya İbn Âşûr'un yerinde bulduğumuz açıklaması ile cevap veririz: “Kur'an ıstılahında küfür vasfını şirk üzerine umuma teşmil etme ve küfreden kâfirleri de müşrikler üzerine umuma şâmil etme yaygındır. Belki kâfirlerle dostluktan sakındırma burada bu mânâ ile alâkalıdır. Çünkü müşriklerin kendi aralarında ve muhacirlerle kendi aralarında bağlar, nesepler, mâlî antlaşmalar olan kimselerdir. Böyle olunca da aralarında dostluk bulunması muhtemeldir. Kâfirlerle kasıt dine muhalif olan herkes olabilir.”¹²³

Bu âyete dayanarak küffârla yardımlaşamayacağını ya da yardım edilse bile yardım alınamayacağını söyleyen alimler mevcuttur. Onlara göre aziz olan Müslüman, zelil ve

¹²⁰ Âlûsî, age. , c. 1, s. 551.

¹²¹ Elmalılı, age. , c. 2, s. 340.

¹²² Zemahşerî, age. , c. 1, s. 345.

¹²³ İbn Âşûr, age. , c. 3, s.216.

kendisinden aşağı derecede olan kâfire yardım edebilir ama kendisinden aşağıda olan kâfirden yardım alamaz. Bunu söyleyen kimseler kitap ehlinden köle, işçi edinebilmeyi ve kadınlarıyla evlenebilmeyi ancak onlara Müslüman kadınların nikâhlanamamasını buna bağlamaktadırlar.

Âyetin devamında “**Kim bunu yaparsa Allah’la onun ilişiği kesilmiştir.**” buyruluyor. Yani ey iman edenler, mü’minlerin zayıflıklarını, ayıplarını onlara göstermeyin. Kim nehye rağmen onlarla yasak kılınan dostluğa devam ediyorsa artık o kimse için Allah’ın dostluk ve yardımı yoktur. Bunu yapan kimse tam olarak Allah’ın dostluğundan uzaklaşmıştır. Artık o kişi Allah’tan uzaktır, Allah da dininden irtidâdı ve küfre girişi sebebi ile o kişiden uzaktır, demektir.

Yukarıdaki açıklamamıza paralel olarak İbn Âşûr’un âyette **في شئ** ibaresinin kullanılmış olması üzerinde şöyle bir beyanda bulunmuş olduğunu görmekteyiz: “Bu ifade Allah Teâlâ’nın bunu yapan kimseden her konuda ilişiğini keseceğine işaret etmek ve bu nefyi te’vîle ihtimal bırakmamak için konulmuştur...”¹²⁴

Bundan sonra bir istisna kılınarak “**Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olmanız müstesna**” buyrulmaktadır. Burada geçen **تقاة** lâfzı dolayısıyla ihtilâflar mevcuttur. Taberî, Allah Teâlâ’nın kâfir ve müşriklerle dostluğu kesinlikle yasakladığını, ancak onların sultasında olmak ve can güvenliğinin olmamasının bundan müstesna olduğunu, dil ile onlara dostmuş gibi görünürken, onlara içte bir düşmanlık beslemek ve onların küfür yolunu takip etmemek gerektiğini söylemiştir. Dil ile onlara dostmuş gibi görünülebileceğine de delil olarak Râzî’nin de eserinde yer verdiği İbn Abbâs’dan şu rivâyeti zikretmiştir: “Müseylemetü’l-Kezzâb, Hz. Peygamber’in ashâbından olan iki adam yakaladı...”¹²⁵

Taberî, yukarıda belirtilenler dışında bir grubun “**Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olmanız müstesna**” buyruğunun mânâsı onun ve senin aranda bir karâbet (akrabalık) bulunması müstesnâ demektir” dediklerini söylemiştir.¹²⁶

4- Takiyenin Hükümü

Takiye’nin hükümü husûsuna gelince: Bu konuda yapılmış beyânâtı yedi ayrı maddede özetleyebiliriz. Bunlar:

a- Müslüman’ın takiye yapması caiz olduğu halde imanını açıklaması daha faziletlidir. Yukarıda zikrettiğimiz Müseyleme hadisi buna işaret eder. Küfür kelimesini söylemek vacip değildir. Bu maddeye muhalif bir açıklama mevcut değildir.

¹²⁴ İbn Âşûr, age. , c. 3, s. 217.

¹²⁵ Kurtubî, age. , c. 10, s. 189.

¹²⁶ Taberî, age. , c. 1, s. 229.

b- Denildi ki takiye, şayet Mü'minler kâfir bir topluluk içinde iseler, can güvenliği, vücûdun bir ya da daha fazla uzvunun kesilmesi ya da çok şiddetli dövülme korkusu varsa dil ile mudâraada bulunmak, yüze gülmek ancak kalbin düşmanlık ve haset beslemesi şeklinde olur. Söylediği sevgi ve dostluk sözcüklerini kalbinden dâimâ bunun aksini geçirerek söylemelidir. Bu şartlar altında takiye yapılabileceği konusunda alimlerimiz ittifak içindedirler.

c- Takiye, dînî vecîbeleri terk etmek ya da dînî yasakları yapmak, Müslümanlara zararı dokunacak açıklamalarda bulunmak gibi konularda söz konusu değildir. Takiye ancak dostluk göstermek ya da çok zor durumda kalınırsa dil ile küfür gibi dini ızhar alanlarında mümkündür. Bu madde üzerinde de farklı bir açıklama mevcut değildir. Yaptığımız araştırma esnasında takiyenin namazı terk etmek, oruç tutmamak, tesettürü bırakmak gibi farzlar ve ibadetler konusunda mümkün olabileceğine dair ne tek bir tefsire ne de tek bir hadise rastladık.

d- Canı korumak için takiyenin câiz olduğu hususunda ihtilâf yoktur. Mal konusunda da takiye câizdir. Zîrâ Peygamber Efendimiz: “Müslüman kimsenin malının dokunulmazlığı, kanının ve canının dokunulmazlığı gibidir”¹²⁷ demiştir. Ve başka bir hadisinde: “Kim malı uğrunda öldürülürse, o şehittir”¹²⁸ buyurmuştur.

e- Hasen el-Basrî ise: “Takiye kıyamet gününe kadar caizdir. Zîrâ insanlar her zaman ve dönemde can, ırz ve mal güvenliğinden yoksun olabilirler. Ve bunları imkanlar nispetinde korumak Müslümanlar üzerine vâciptir.”¹²⁹ demiştir.

f-Mücâhid ve Muâz b. Cebel: “Takiye İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlar henüz güçlenmemişlerken câizdi. Artık Müslümanlar güçlüdür, takiye kalkmıştır”¹³⁰ demiştir.

Derzeze, takiyenin hükmü konusunda “Takiye Müslümanların sadece şartları vukû bulduğu ve zarûret hali belirlediği zamanlar istifade edebilecekleri bir yoldur. Bu yol kâfirler karşısında Müslümanlara tanınmıştır. Dolayısıyla Müslümanların yine Müslümanlara karşı takiye yapması câiz değildir. Takiyenin İslam'ın ilk yıllarına has olup sonradan neshedildiği görüşü tutarlı olmadığı gibi eşyanın tabiatına uygun değildir...”¹³¹ demiştir.

Bütün bu anlattıklarımızdan sonra yaptığımız araştırmalardan ve okuyup burada kaleme alamadığımız bazı izahlardan edindiğimiz şahsî kanaatimiz şöyledir: Takiye, üzerinde ümmetin de ittifak ettiği gibi Müslümanların can, ırz, mal, güvenliğinden endişe

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, 1/446.

¹²⁸ Tirmizî, Diyât, 22.

¹²⁹ Râzî, age. , c. 8, s. 14; Kurtubî, age. , c. 4, s. 57.

¹³⁰ Râzî, age. , c. 8, s. 14; Kurtubî, age. , c. 4, s. 57

¹³¹ Derzeze, age. , c. 5, s. 414.

duyduklarında sığınabilecekleri bir ruhsattır. Takiye dîni vecibeleri terk etmek ve Müslümanlara zarar vermek, düşmanlara dostmuş gibi görünmek için içki içmek gibi konularda câiz değildir. Zîrâ hiç bir tefsirde takiyenin dîni vecibeleri terk etmek ya da Müslümanlara zarar vermek gibi konularda söz konusu olabileceğine delâlet eden bir açıklamaya ya da üzerinde yorum yapmamızı sağlayacak bir ip ucuna rastlamadık. Takiye dostluk göstermek ve dil ile küfür sözünü söylemekle olur. Takiyenin hükmü kıyâmete kadar bâkîdir. Zîrâ takiyeye Müslümanların mustaz'af oldukları vakitler için geçerlidir. Ve Müslümanlar her ne zaman bu duruma düşerlerse takiyeye uygulanabilir. Ancak İbn Âşûr'un da söylediği gibi "Takiye dâimî olmamalıdır. Zîrâ takiyeye uzarsa küfür nesillere nüfûz eder."¹³²

Biz gerektiğinde takiyeye yapılabileceğini söylemekle beraber Âl-i İmrân sûresi 175. âyete (İşte (size haber getiren) o şeytan, sadece kendi dostlarını korkutur. Siz onlardan korkmayın. Eğer mü'minlerseniz benden korkun.)¹³³ ve Mâide sûresi 44. âyete (... artık insanlardan korkmayın, benden korkun...)¹³⁴ ve bundan başka bir çok âyete dayanarak mü'minlere ruhsat olarak sunulan takiyeyi uygulamak yerine hakkı savunmanın ve gerektiğinde hicret etmenin efdal olduğu görüşündeyiz.

Âyetin son kısmında Allah Teâlâ: "Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor, nihâyet dönüş ancak Allah'adır" buyurmuştur. Yüce Allah emrini serdetmiş, kullarının emrine isyandan sakınmalarını hatırlatmış ve dikkat edin bu çetin bir vaiddir demiştir.

Mü'minlerin İslam düşmanlarına karşı direnmeleri gerektiği, güç yetiremedikleri takdirde kelime-i küfrü telâffuz edebilecekleri ve yeme içme konusunda muztar kaldıklarında Allah'ın kendileri için belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde muharremattan faydalanabileceklerini ifade edip sosyal hayatlarına da değinerek dostluk ilişkilerinde sınırları belirleyip takiyeyi izâh ettikten sonra biraz önce kullanmış olduğumuz 'Takiye Müslümanların mustaz'af oldukları vakitler için geçerlidir' ve 'Gerektiğinde hicret etmenin efdal olduğu görüşündeyiz' cümlelerimizi biraz açmamız gerektiği düşüncesindeyiz. Bu sebeple Nisâ sûresinin 97, 98 ve 99. âyetlerini burada inceleyelim.

C- Kur'an'da Hicret Emri ve Bununla Mükellef Olanların Durumu

Allah Teâlâ kullarına sayısız nimetler sunmuş, her zaman onların canlarının muhafazasını öncelemiştir. Yani ilk olarak onların hayatlarının selametini temin etmeyi gerekli görmüş ve bunu ihtiyaç olduğunda bir takım haramlar konusunda müsamaha göstererek ve hatta muztar kalarak açlıktan ölmek üzere olan kimse için haram olan yiyeceği

¹³² İbn Âşûr, age. , c. 3, s. 220.

¹³³ 3/Â. İmrân, 175.

¹³⁴ 5/Mâide, 44.

yemek suretiyle canını kurtarma mecburiyeti koyarak sağlamıştır. Ancak bölümümüzün ilk kısımlarında geçtiği gibi bazı meselelerde de harama karşı helali tercih etmeyi efdal görmüş ve zulme karşı sabredenlere mükâfâtlar vaad etmiştir.

İkrah ve ıztıardan bahsederken burada kendimize soracağımız sorulardan biri de “Müslümanlar dinlerini yaşayamadıkları ya da bu konuda ağır kısıtlamalar altında kaldıkları bir ortamda kalabilirler mi? yoksa oradan dinlerini yaşayabilecekleri bir yere göç etmek zorundalar mı? sorusudur. Allah (cc.) insanlara bu konuda da bir ruhsat tanımış mıdır görebilmek için başvurduğumuz Nisa suresinde bu sorularımızın cevabını bulduk.

Bütünü Medine döneminde indirilen ve genel olarak aile hayatı ile ilgili konulara değinilen ve bir bölümünde mü'minlerle kâfirlerin ve iki yüzlü insanların ilişkilerine yer verilen Nisâ sûresi 176 âyettir. 97, 98 ve 99. âyetlerde hicret emri ve buna uymayanların durumu değerlendirilmiştir.

Âyet, meleklerin kendilerine zulmeden kimselerin canlarını almaları ve sorgulamaları, kişilerin verdikleri cevap ve bu cevabın değerlendirilmesi ve sonucun nasıllığının ifadesi şeklinde bir kompozisyon halindedir.

Âyetin metin ve meali şöyledir:

ان الذين توفيهن الملائكة ظالمي انفسهم قالوا فيم كنتم قالوا كنا مستضعفين في الارض قالوا الم
ارض الله واسعة فتهاجروا فيها فالك ماويهم جهنم وسانت مصيرا. الا المستضعفين من الرجال تكن
والنساء والولدان لا يستطيعون حيلة ولا يهتدون سبيلا.

“Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara, "Ne işte idiniz?" derler. Onlar da: "Biz yer yüzünde zayıf kimselerdik. " derler. Melekler: "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya?" derler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü gidiş yeridir. Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan mustaz'aflar olup hiç bir çareye güç yetiremeyenler ve bir yol (çıkış) da bulamayanlar başka. Umulur ki Allah bunları affeder. Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.”¹³⁵

1- Ayetin Nüzul Sebebi

Meleklerin ruhlarını kabz ettikleri kimseler ‘nefislerine zulmetmekle vasıflandırılmışlardır. Burada kendilerine zulmedenler tamlaması hâl durumundadır ve ظالمين

¹³⁵ 4/Nisa, 97-98-99.

kelimenin sonundaki “û ” tahfif ve izâfet dolayısıyla hazfedilmiştir. Zulüm kelimesi Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Bu kelime ile bazen küfür kastedilmiş: Allah Teâlâ Lokmân sûresinde “Evlâdım Allah'a şirk koşma. Doğrusu şirk büyük bir zulümdür” buyurmuştur.¹³⁶

Bazen de mâsiyet kastedilmiştir: Âyette “Sonra Biz, o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras kıldık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta giden yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte büyük lütuf odur.”¹³⁷ buyrulmaktadır.

Öz nefislerine zulmeden kimselerin kimler olduğu hususunda tefsirlerde farklı görüşlerin ifade edildiğini görmekteyiz. Bunları özetleyecek olursak:

a- Bu âyet, diyâr-ı küfürde Müslüman olup kendilerine kapıları açıldığı halde diyâr-ı İslâm'a hicret etmeyip oturdukları yerde kalan, fitneye itilip Bedir Harbi'ne müşriklerle beraber şahit olan kimseler hakkında nazil olmuştur.

b- Bu âyet korktukları için mü'minlere, Allah'a ve Resûl'üne iman ettiklerini söyleyen ancak kâfirlerin yanına geldiklerinde ise küfürlerini ızhar eden ve hicret emri geldiğinde kasıtlı olarak Peygamber'den geride kalan kimseler (münafıklar) hakkında nâzil olmuştur ki Allah Teâlâ onların kendilerine zulmeder halde iken ruhlarının kabz edildiğini ifade etmiştir. Bu görüş Râzî'nin sunduğu iki görüşten biridir.¹³⁸

c- Bu âyet Kureş küffârları tarafından öldürülen zuafâ hakkında nazil olmuştur.

d- Bu âyet önce Müslüman olup sonra Müslümanların sayısını azımsayarak dinleri hususunda şüpheyeye düşen ve Peygamberle hicretten geri kalan sonra da fitneye uğrayarak irtidat eden kimseler hakkında nazil olmuştur.

Taberî, Derveze ve İbn Âşûr bu âyetin, ilk şıkta ifade ettiğimiz sebep dolayısıyla nâzil olduğunu ileri sürmektedirler. Kurtubî'nin tercih ettiği açıklama da bu yöndedir.¹³⁹ Âlûsî bu âyetin münafıkların ve hicretten geri kalan mü'minlerin halini beyan ettiğini söylemektedir.¹⁴⁰

Özetle bu âyet hangi sebeple indirilmiş olursa olsun rivâyetlerin hepsinin birleştikleri bir ortak nokta vardır ki bu da hicretten geri kalmanın büyük bir vebal içerdiğidir.

¹³⁶ 31/Lokmân 13.

¹³⁷ 35/Fâtır 32.

¹³⁸ Râzî, age. , c. 11, s. 12.

¹³⁹ Taberî, age. , c. 9; s. 102; Kurtubî, age. , c. 5, s. 345, İbn Âşûr, age. , c. 3, s. 173; Derveze, age. , c. 6, s. 196.

¹⁴⁰ Âlûsî, age. , c.2, s. 161.

2- Hicretten Geri Kalmayı Mübah Kılan Hal

Âyette meleklerin hicretten geri kalanları sorguladığı ifade edilmektedir. Devreye meleklerin sorgulaması girdiği vakit hiç şüphesiz bu sorgulamanın insanın ruhunun kabzedilmesinden sonra olduğu anlaşılmaktadır. Meleklerin onlara: “**Ne işte idiniz**” şeklinde sorgu içeren cümleleri ile neyin kastedildiği hususunda tefsirlerde şu yorumlar yapılmıştır:

a- Dininiz hususunda ne halde idiniz? Yani iman durumunuz ne idi? demektir. Buna o kimseler, “Ehl-i şirk sayılarının çokluğu ve kuvvetleri ile bizi yeryüzünde mustaz’aflar durumuna düşürdü, Allah’a iman etmekten ve Resûl’üne tâbî olmaktan bizi menetti. ” derler. Melekler de onlara “Toprağınızdan, yuvanızdan çıksaydınız ve sizi Allah’a ve Resûlüne tâbî olmaktan men eden kimselerden yolunuzu ayırsaydınız ya. Sizi onlara karşı koruyacak bir yere göç etseydiniz de Allah’a kulluk etse, Resûlüne tâbî olsaydınız ya” derler. Zemahşerî ve Taberî bu görüştedirler.¹⁴¹

b- Niçin Allah yolunda cihat etmek varken küffârın beldesinde kalakaldınız? demektir. Sizin Peygamber’le beraber hicret etmeniz gerekiyordu. Allah yolunda onunla beraber cihad etmeliydiniz. Madem siz kendinize ‘biz mustaz’aflardandık’ diyorsunuz, o zaman neden Mekke’de kaldığınız vakit cihat etmekten geri durdunuz? Muhammed Esed eserinde bu yönde “Bu, hiç bir geçerli mazereti olmaksızın Allah yolunda her türlü mücadeleden kaçınan insanlara işaret eder”¹⁴² demektedir.

Meleklerin bu sorusu bir azarlama, ayıplama ve korkutma sorusudur. Bu soruya hicretten geri kalmış olan kimseler “**Biz yeryüzünde acizler idik**” şeklinde cevap verirler. Burada verilen cevap şunu yapmada idik ancak şunu yapmada değildik şeklinde gelmemiştir. Zîrâ onların ileri sürdükleri mâzeret geçerli olmayan bir mâzerettir. Melekler onların mâzeretlerinin geçersiz olduğunu yüzlerine vururcasına onlara “**Allah’ın arzı geniş değil miydi?**” derler. Kurtubî arzdan kastın Medîne toprakları olduğunu, bu âyetin üzerinde işlenen mâsiyetler dolayısıyla yeryüzünün hicramına delâlet ettiğini söylemektedir.¹⁴³

Meleklerin bu sorusu ile yalandan ileri sürdükleri mâzeretleri gün ışığına çıkarılan kimselere, sizler gücünüz yetmediğinden değil, gönlünüz istemediğinden kâfirler arasında oturup kaldınız dercesine “**İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir**” buyrulurak Allah’ın onlara gazâbı ifade edilmiştir.

¹⁴¹ Taberî, age. , c. 9, s. 100; Zemahşerî, age. , c. 1, s. 543

¹⁴² Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı Meal Tefsir*, trc. Câhit Koytak, Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul, 2002. , c. 1, s. 162.

¹⁴³ Kurtubî, age. , c. 5, s. 345.

Bundan sonra Allah Teâlâ bu tehdidinin kapsamına girenlerden **“Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan mustaz’af lar olup hiç bir çareye güç yetiremeyenler ve bir yol (çıkış) da bulamayanlar başka.”** buyurarak istisnada bulunmuştur.

İbn Âşûr mustaz’afi şu şekilde tanımlamaktadır: “Mustaz’af zayıf sayılan, kendisine yapısını önemsemeyen, İslam olduğunu ızhar etmesini mümkün kılacak bir izzeti olmayan, bu yüzden İslâm’ını saklayan kişidir.”¹⁴⁴

Bizce burada kastedilen mustaz’af, yolculuk yapamayacak kadar hasta, zayıf, sakat yahut yaşlı olma, hapsedilme, yolu bilmeme ve bulabilme imkânından mahrum olma, yolda yiyeceği azığa sahip olmama veya bakılmaya muhtaç yaştaki çocuklarını kendisiyle götürme şansı olmadığı için onları yalnız bırakamama gibi sebeplerle geride kalan Müslüman’dır.

Âyette geçen **حیل** lâfzı bütün kurtuluş yollarını kapsayan âmm bir lâfızdır. **سبيل** ise bir kısım âlime göre Medine yolu demektir. Ancak asıl olan bu kelimenin yolların hepsi için âmm olduğudur. Allah Teâlâ gerçekten kalpleri hicret sevgisi ile yanarken imkânlardan yoksun olduğu için yola çıkamayanlar ya da henüz akli ermediğinden ya da kapasitesi yetmediğinden hicreti kavrayamayanlar ve bu sebeplerle geride kalanları istisna etmiştir.

Allah Teâlâ’nın bu âyetini duyan sahâbeden Cüde b. İbn Damre kendisinin yolu bilmekten yoksun olmadığını ve hicretten geri kalmasına yetecek bir engeli olmadığını söyleyerek oğullarından kendisini Medine’ye götürmelerini ister. O vakit oldukça yaşlı ve hasta yatar halde bulunan Cüde b. İbn Damre, oğulları tarafından sedye ile taşınır ancak o gece yolda ölür.

Cenab-ı Hak âyetin devamında **“Umulur ki Allah bunları affeder. Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.”** buyurmuştur. Bu bağışlama temennisi hicret için hiç bir imkan bulamayan kişiler içindir. Umulur ki Allah Teâlâ onların içinde buldukları özürden ve mü’min olmalarından dolayı affeder. Çünkü mustaz’af lar küfür diyarında kalmayı, İslâm diyarına göç etmemeyi kendi ihtiyarları ile tercih etmemişlerdir. Şartlar onları buna mecbur etmiştir. Bu doğrultuda Taberî tefsirinde¹⁴⁵ Ebû Hureyre’den şu rivâyet zikredilmiştir: Ebû Hureyre dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v.) öğle namazının arkasından şöyle dua ediyordu:

“Ey Allah’ım! Sen Velîd’i, Seleme b. Hişam’ı, A’yaş b. Rabîa’yı, imkân bulamayan ve yol bulamayan Müslümanların zaiflerini müşriklerin elinden kurtar.”¹⁴⁶

Âyette “umulur ki” ifadesinin kullanılmış olması zihne hicretten âciz olan kişinin hicretle mükellef olmayacağı ve bunu yapmadığı zaman da kendisine ceza gerekmeyeceği

¹⁴⁴ İbn Âşûr, age. , c.3, s. 176.

¹⁴⁵ Taberî, age. , c. 9, s. 111.

¹⁴⁶ Buhârî, İkrâh 1.

halde neden Allah'ın affından bahsedilmiştir sorusunu getirmektedir. Zîrâ bu ifade bizi mükellef olmayan kimselerin affedilmesinin kesin olmadığı sonucuna ulaştırır. Burada bunun cevabını bir alt başlıkta vermeye çalışalım:

3- Mustaz'aflar ve Allah'ın Onları Bağışlamasının Umulması

Âyette hem mustaz'afların istisna edilmesi hem de 'umulur ki..' denmesinin iki sebebi olabilir. Bunlardan ilki şöyledir:

1- Mustaz'af bir zorluk içerisinde olmasına rağmen bu zorluk bazen ortadan kalkabilir. Yani ruhsatı kullanabilir durumda olan bir kimse geçici de olsa bir takım gerekli imkanlara sahip olabilir ve böylece mustaz'af olmaktan çıkar. Bu sebeple insanın kendisinin mustaz'af olup olmadığına karar verebilmesi zordur. Hatta zorluktan ziyâde kişi kendisinin mustaz'af olduğunu zanneder oysa böyle değildir. Böyle zannetmesinin sebebi de insanın evinden, yurdundan ayrılmasının zor olması, doğup büyüdüğü topraklardan çıkmaya isteksiz olması dolayısıyla yanlış bir değerlendirmeye varmasıdır. İşte bu sebeple insan affedilmeye muhtaçtır.

2- Bunun ikinci sebebi de hicret emrinin katiyetle uyulmayı gerektirdiğinin, hicretten geri kalmanın asla câiz olmadığına ifade edilmeye çalışılması olabilir. Cündeb İbn Damre yaşlı ve yatalâk hasta olmasına rağmen kendisinin mustaz'af olmadığını söylerken eli ayağı tutan ve hicret etmeyen kimsenin affa ihtiyacı olsa gerektir.

Râzî, "Evlâ olan, kişinin vatanından ayrılmaya isteksiz olması dolayısıyla âciz olup olmadığı hususunda yanlış karar vermiş olması ihtimalidir. Bu yüzden af kesinlik ifadesi ile beraber kullanılmamıştır." der.¹⁴⁷

İkinci olarak zikrettiğimiz sebep, kişinin hicret için bütün zor şartlara rağmen seferber olmasını gerektirmektedir. Oysa Kurtubî tefsirinde "Zannedilir ki hicrette büyük meşakkatler çekilmelidir. Ve yine zannedilir ki nihâyet bu büyük meşakkatleri çekmeyenler cezalandırılırlar. Allah Teâlâ bu vehmi izale etmiştir. Çünkü hicrette büyük meşakkatler çekmek gerekmez. Zîrâ hicret azık ve binekten yoksun bulunduğu takdirde terk edilebilir. Buna göre âyetin mânâsı onların hesaplarının ince ince yapılmayacağıdır. Bu yüzden Allah Teâlâ kendisi için "Allah affedicidir ve bağışlayıcıdır" buyurmuştur."¹⁴⁸ demektedir.

Âlimlerimiz Mekke'den Medine'ye ya da İslâm'ın rahatça yaşanabileceği bir yere hicret etme emrinin hükmünün Mekke'nin fethi ile tamamlandığı hususunda ittifak etmişlerdir.

¹⁴⁷ Râzî, age. , c. 11, s. 13.

¹⁴⁸ Kurtubî, age. , c. 5, s. 347.

Buna delâlet eden hadisler de mevcuttur. Fetihten sonra Mekke'deki Müslümanlara hicret emrinin hükmü son bulmuştur ancak bu, hicretin ebediyen son bulunduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim Hıristiyanların kendi dinlerine girmeye zorlamaları sonucunda Müslümanların Endülüs'ü terk etmeleri böyledir.

Allah Teâlâ âyetini Afuv ve Ğafûr olduğunu ifade ederek böylece tamamlamıştır.

Nüzul sıralarını gözetip aralarında bağlantı kurarak bir bütün oluşturmaya çalıştığımız ikinci bölümümüzün sonunda edindiğimiz kanaatimizi burada ifade etmenin bu bölümü özetleme babından faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Âyetler üzerinde çalışmamızın sonunda gördük ki daha işin başında olan Mekke halkına Bürûc sûresi ile sabır yolunun tavsiye edilmesi daha sonra çok zor durumda kalındığı takdirde kalbin imanla sabit olması şartıyla dil ile küfre Nahl sûresinin 106. âyetinde ruhsat verilmesi, Bakara sûresinin 173. âyetinde yiyecek ve içecekler konusunda muztar kalındığında muharremattan yiyebilmek için bunlardan alınmadığı takdirde ölümden korkulması gibi ciddî bir şartın getirilmesi ve bu faydalanmanın ruhsat olarak adlandırılması, sosyal hayata müdahale eden Âl-i İmran sûresi 28. âyette kâfirlerle dostluk kurmanın sınırlı olduğu ve hatta bu dostluğun onlardan çekince duymak gibi bir sebeple mâzur görülebileceğinin belirtilmesi ve son olarak kendilerinin zayıf ve yetersiz ya da zor durumda olduğunu iddia ederek Allah'ın emirlerini yerine getirmekten kaçınanlara bunun hesabının sorulacağı yönündeki bir ifade ile Nisâ sûresinin 97, 98 ve 99. âyetlerinde bir tehdidin olması bizi haramlar konusunda mecbur kalındığı takdirde ruhsatlara tutunabileceğimiz, ancak âyetlerden daha ağırlıklı olarak hissettiğimiz kadarıyla sabır ve azîmet yolunu tercih etmemizin efdal olduğu sonucuna götürmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE İKRÂH ve İZTİRÂR

Hadislerde İkrâh ve İztirâr

Konumuzla ilgili âyetlerin tefsirini gördükten sonra çalışmamızı hadislerle desteklemenin ve aydınlatmanın faydalı olacağını umarak ikrâh ve ıztırârın geçtiği hadisleri araştırdık. Bu hadislerin mânâlarını ifade ile yetinmeyip gerekli gördüğümüz yerlerde sınırlılığımızı aşmamaya gayret göstererek açıklamalarda bulunduk. Âyetleri incelerken yaptığımız gibi burada da önce ikrâh, daha sonra ıztırâr lâfzının ve bunların müştaklarının zikredildiği hadisleri inceleyeceğiz.

I- Hadislerde İkrâh

İlk dönem Müslümanlarının hak dini tercih etmeleri dolayısıyla bir çok sıkıntıyla karşılaştıklarını ve eziyete maruz kaldıklarını bilmekteyiz. Buna paralel olarak hadislerde de bu yönde haberler vârid olmuştur. Hadislerin zikrine geçmeden önce sunacağımız başlıkları burada vermek istiyoruz:

- A- Kelime-i Küfre İkrâh ve Allah'ın Mükrehi Affı ve Mükrehe Dâimî Yardımı,
- B- Mükrehin Satış Yapması,
- C- Mükrehin Nikâhı, Talâkı, Köleyi Hibesi ve Satışı,
- D- Mükrehin Zinaya Zorlanması,
- E- Mükrehin Savaşa Zorlanması,
- F- Mükrehin Yemini,
- G- Esirin İslam'ı kabule zorlanması,
- H- Allah için Zorlayıcı Olmaması.

A- Kelime-i Küfre İkrâh ve Allah'ın Mükrehi Affı ve Mükrehe Dâimî Yardımı

İkrâh denilince genellikle akla ilk gelen küfre zorlanmaktır. Zira bu konu tarihin hemen hemen her devresinde gündeme gelmiştir. Allah'a iman etmiş

muvaahhidler çağdaşlarınca tahkir, tâciz ve zulme uğramış, hak dinlerinden dönmeye zorlanmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber ve ashâbı da kendi dostları tarafından eziyet ve dışlanmaya maruz kalmış, Mekkeli müşrikler Müslümanlara zulümlerini arttırınca sahabe bu konuda Peygamber’e serzenişte bulunmuş ve şu olay vaki olmuştur:

Habbâb İbnü’l-Eret şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) Kâbe’nin gölgesinde kaftanını yastık ederek dayandığı bir sırada kendisine Kureyş müşriklerinin işkencelerinden şikâyet etmiştik:

-Ya Rasûlallah! Bizim için Allah’tan nusret dileyemez misin? (Bunların zulmünden) kurtulmamız için Allah’a dua edemez misin? demiştik. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

“Sizden önceki ümmetler içinde öyle mazlum kişi bulunmuştur ki, müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzere konulurdu da başı iki kısma ayrılırdı. (Bir başkasına da) demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı da bu işkenceler bu mü’mini dininden çevirmezdi. (Sahâbilerim!) Allah’a yemin ederim ki, şu İslâm dini herhalde ve muhakkak sûrette kemale erecektir. Hatta o derecede ki, bir süvari tek başına San’a’dan Hadremevt’e kadar (selâmetle) gidecek de Allah’tan başka hiç bir şeyden korkmayacaktır ve bir de yolcu (koyun sahibi ise) koyunu üzerine kurt saldırmamasından korkacaktır. Fakat sizler acele ediyorsunuz.”¹

Hz. Peygamber ashâbına kendilerinden önceki ümmetlerin haberlerini vererek ders almalarını dilemiştir. Nihayetinde sabredildiği ve küfre karşı mukavemet gösterildiği takdirde Allah’ın necâtının kendilerinin olacağını bildirmiştir.

İbn Battâl bu hadis üzerinde şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Nebi (s.a.v.) Habbâb’ın ve onun beraberindekilerin sualine Allah Teâlâ’nın “**Dua edin icabet edeyim**” kavline rağmen beddua ile (etmek suretiyle) icabet etmedi. Çünkü O, ondan ecir almaları için başlarına gelecek (gelmiş) sıkıntıları biliyordu. Nitekim bu, Allah Teâlâ’nın nebilerine tâbî olanları hakkında cereyan edegelen âdetidir. Onlar bunun üzerine Allah için sabrettiler ve akıbetleri zafer ve ecir oldu. Ancak nebilerin dışındakilerin dua etmeleri gerekir. Çünkü onlar nebilerin muttali olduğuna muttali

¹ Buhârî, İkrâh 1; Ebû Dâvûd, Buyû’ 97; Ahmed b. Hanbel 1/116.

olamazlar.”

İbn Hacer eserinde İbn Battâl’ın bu açıklamasına yer verdikten sonra şöyle bir eleştiride bulunur: Hadiste açıklık yoktur. Çünkü Nebi onlara dua etmemiştir. Bilâkis onlara dua etmesi muhtemeldir. Nebi’nin “Sizden öncekiler..” şeklinde başlayan cümlesinde onlara (ashabına) teselli ve sabrı tavsiye vardır ki nihayet bu (yaşanması) takdir edilmiş vakit (dönem) geçsin.

Bu hadis ile ilgili olarak İbn Battâl’ın bir açıklamasına daha yer vermek istiyoruz ki o da şöyledir: Küfre ikrâh edilenin katli tercih etmesi Allah katında ruhsatı tercih edenlere nazaran büyük ecre lâyıktır. Ancak küfrün dışındakilere gelince: Şayet mesela domuz eti yemeye, içki içmeye ikrâh edilse (bu durumda) istenilen şeyi yapmak evlâdır.²

Rasûlullah bir başka hadis-i şeriflerinde bu meyanda şöyle buyurmuştur:

“Ümmetimin yanılmasını, unutmasını ve zorlandığı şeyi(n günahını) şüphesiz Allah Teâlâ affetmiştir.”

“Ümmetimin gönüllerinden geçen temayülleri (fiilen) işlemedikçe yahut (dilleri ile) söylemedikçe bir de onların zorlandıkları şeyleri Allah Teâlâ şüphesiz affeylemiştir.”

“Ümmetimin yanılmasını, unutmasını ve zorlandığı şeyi Allah Teâlâ affetmiştir.”

“Zorlama altında ne boşama olabilir, ne de köle ve cariyeyi âzat etmek.”³

Bu hadis-i şeriflere dayanılarak ikrâh hususunda bir çok konuda hükme varılmıştır. İkrâh altındaki kimsenin zorla yaptığı fiillerden sorumlu olmadığı hükmü de bu hadislerden tahrir edilmiştir. Allah Teâlâ kişinin rızası olmaksızın zorla yaptığı fiilleri bağışlayacaktır. Zira kalplerde olanı bilen O’dur. Ve mühim olan ikrâh anında kalplerin kesbidir.

Son olarak zikrettiğimiz hadis-i şerifte geçen “iğlak” kelimesini öfke olarak açıklayanlar da olmuştur. Ancak iğlak kelimesinin anlamının ikrâh olduğunu iddia edenler sayıca daha çoktur ve Sünen-i İbn Mâce’nin tercüme ve şerhini yapan Haydar Hatiboğlu son zikrettiğimiz hadis hakkında bizi destekler mahiyette şöyle demiştir: “Bu hadisteki “iğlak” kelimesini zorlama mânâsına tercüme ettim. Bazıları

² Askalânî, age. , c. 12, s. 282.

³ İbn Mâce, Talâk 16.

bu kelimeyi öfke mânâsına yorumlamışlar ise de bu görüş tutarlı sayılmamıştır. Müellifimizin bu hadisi bu bâbda rivâyet etmiş olması kendisinin de bu kelimeyi zorlama mânâsına kabul ettiğinin delilidir...”⁴

Bu konudaki diğer bir hadis de şöyledir:

Ben Saîd İbn Zeyd (ra)’den işittim, şöyle diyordu: Yemin olsun ben kendimi şöyle gördüm ki, Ömer İbnü’l-Hattâb bana İslâm’a girmem üzerine tazyik edip esir gibi horlayarak bir ipe beni bağladığı halde ve yine mü’minlerin emîri iken sizin Osman İbn Afvân’a yaptığınız (isyan ve sonunda zulümle öldürmeniz) sebebiyle Uhud dağı çatlasaydı, çatlaması vacip ve lâyük olurdu. ⁵

Saîd İbn Zeyd ve Ömer b. el-Hattâb’ın kız kardeşi olan eşi küfre karşı zulme uğramayı tercih etmişlerdir. Saîd İbn Zeyd el-Adevî cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Osman İbn Afvân da katillerin râzı olacağı şeyi getirmeye karşılık öldürülmeyi tercih etmiştir.

Bir kez iman hakikati ile tanıştıktan sonra irtidat edilmesi anlaşılmaz görünmektedir. Ancak iman kalbine tam olarak oturmamış kimseler için bu mümkündür. Maalesef irtidat edenler ta Rasûlullah zamanında ortaya çıkmış, apaçık mucize Kur’an’ı Peygamber’in rehberliğinde görmek onlara yetmemiştir. Rasûlullah irtidat edenlere karşı imanın lezzetine varanların vasıflarını sayarken küfürden kurtulduktan sonra küfre geri dönmekten ateşe atılacakmışçasına korkar olmayı da zikretmiştir.

Enes İbn Mâlik şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Kimde üç şey bulunursa imanın tatlılığını tatmış olur: Allah ile Râsûlü kendisine başkalarından daha sevgili olmak; bir kimseyi sevmek fakat yalnız Allah için sevmek; (Allah onu küfürden kurtardıktan sonra) yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışçasına hoşlanmamak.”⁶

Hadisin yorumu hakkında yine İbn Hacer’e kulak vereceğiz. İbn Hacer şunları söylüyor: “Bir mü’min için küfre girmenin keraheti ile ateşe girmenin keraheti eşittir. Öldürülme, dövülme, horlanma mü’min için cehennem ateşine girmekten daha kolaydır. Şiddetle azap edilmeyi tercih etmek küfürden daha basittir. Bunu İbn Battâl zikretmiştir. İbnü’t-Tîn de bu konuda şöyle demektedir: Âlimlerin,

⁴ İbn Mâce, age. , c. 5, s. 578.

⁵ Buhârî, İkrâh 1.

⁶ Buhârî, İkrâh 1.

ölümün küfür kelimesine tercih edilmesinde müttefik olmaları küfür kelimesini telâffuzun öldürülmek üzere sabretmekten evlâ olduğunu söyleyenlere karşı bir hüccettir. Mühelleb'den nakledilmiştir ki bir kavim buna mânî oldular (sabredilmesi gerekliliği fikrine karşı çıktılar). Ve Allah'ın "Nefislerinizi öldürmeyiniz..." âyetini buna delil getirdiler. Oysa bu âyette bu konuda bir delil yoktur. Çünkü Allah (c.c.) mezkûr âyette **"..kim bunu düşmanlık ve zulümle yaparsa"** buyurarak onu kayıt altına almıştır. Canını Allah yolunda feda etmek zulüm değildir, düşmanlık değildir."⁷

Allah Teâlâ küfre zorlananların zorlandıkları şeyden dolayı mes'ul tutulmayacaklarını bildirmiş, bunu Rasûl de kavli ile teyit etmiştir. Bunun yanında Allah Teâlâ kullarına sabrı tavsiye ederken onlara inayetini de müjdelemiştir. Bunu şu hadis-i şerifle daha iyi anlamak mümkündür:

Enes b. Mâlik'ten rivâyetle Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki:

"Kim kadılık talep eder ve bunun gerçekleşmesinde şefaathçilere baş vurursa (iş) kendisine yıkılır (Allah'ın yardımı olmaz). Kime de o iş zorla verilirse, Allah onu doğruya sevk edecek bir melek gönderir."⁸

Rasûl burada kadılık müessesesini örnek vererek aslında bütün çalışma alanlarında sergilenmesi gereken tavra işaret etmiştir. Aslolan kadılık görevinin ağır, mühim ve büyük sorumluluk gerektiren bir görev olduğudur. Müslüman kişiliği, makam-mevki düşkünü değildir ve insanları belli çıkarlar için kullanmaz. Vazifenin gerekliliği meselesine gelince, vazifeye gitmek gerektiğinde Müslümanlar buna talip olmalıdırlar ancak bunu vazife şuuruyla yapmalıdırlar. Yoksa makam-mevki hevesi için değil. Kim de bir göreve lâyük ise ve kendisi talep etmediği halde uygun görüldüğü için bir işe zorla getirilirse elbette Allah onun yardımcısı ve yol göstericisi olacaktır.

B- Mükrehin Satış Yapması

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Bizler mescitte bulunduğumuz bir sırada Rasûlullah (s.a.v.) yanımıza çıkageldi ve:

-“Yahûdîlerin yurduna yürüyünüz!” diye buyurdu.

⁷ Askalânî, age. , c. 12, s. 281.

⁸ Tirmizî, Ahkâm 1; Ebû Dâvûd, Akdiye 3.

Biz de onun beraberinde olarak yola çıktık, nihayet Yahûdîlerin içinde Tevrat okudukları Beytû'l-Midrâs denilen yerlerine vardık. Peygamber onlara doğru ayağa kalktı ve onlara nida ederek:

-“Ey Yahûdî topluluğu! Müslüman olunuz da selâmette kalınız!” dedi.

Onlar cevaben:

-Yâ Ebe'l-Kâsım! Sen tebliğ ettin. (bizim sana pek ihtiyacımız yok) dediler.

Rasûlullah (s.a.v.) onlara:

- “Ben ancak bunu (yani benim tebliğ etmiş olduğumu itiraf etmenizi) istiyorum” dedi. Sonra, “Müslüman olun ki selâmette kalasınız!” sözünü ikinci defa söyledi.

Yahûdîler yine:

-Yâ Ebe'l-Kâsım! Sen bunu tebliğ ettin! dediler.

Rasûlullah onlara:

- “Ben ancak bunu (yani benim tebliğ etmiş olduğumu itiraf etmenizi) istiyorum” dedi.

Sonra Rasûlullah bu tebliğini üçüncü defa olarak tekrar etti de:

- “Kat’î biliniz ki, Arz ancak Allah’a ve Rasûlüne aittir. Ben sizleri bu arâziden çıkarmak istiyorum. Binaenaleyh sizden her kim kendi malından taşıyamayacağı bir şeyi olursa onu satsın. Haberiniz olsun, iyi biliniz ki Arz ancak Allah’a ve Resûlüne aittir!” buyurdu.⁹

Bu hadis hakkında *Buhârî Şerhi*’nde Hattâbî’nin şöyle bir açıklamasının mevcut olduğunu görmekteyiz: “Ebû Abdullah yani Buhârî bununla mükrehin satışının cevazına delil getirdi. Halbuki bu, daha çok muztarın satışına benzemektedir. Satışa ikrâh edilen kişi ise, istese de istemese de satışa mecbur edilen kişidir. Yahûdîler arâzîlerini satmasalardı bu onlar için gerçekleşmeyecekti. (Buna zorlanmayacaklardı.) Ancak Yahûdîler mallarına çok düşkün olduklarından, onları satmayı tercih ettiler ve böylece mallarını satmaya muztar kalanlara benzediler. Eğer kişi malını satmaya muztar kalmışsa bu satış caiz olur. Ancak buna ikrâh edilmişse caiz olmaz.”

İbn Hacer eserinde devamla şöyle diyor: “Ben derim ki: Buhârî tercümede

⁹ Buhârî, İkrâh 2.

kendini mükrehin bey'i ile sınırlandırmadı. O, hak hususunda mükrehin bey'ini ve onun benzerlerini de söyledi. Bunun üzerine onun tercümesinin içine muztar da girdi. Ve sanki O, muztarın bey'ini onaylamayanın görüşüne cevaba (çürütmeye, yanlış olduğunu göstermeye) işaret etti. Ve sözün sonundaki şayet ona (satmaya) ikrâh edilmişse caiz olmaz kavli merduddur. Çünkü o, bihakkın ikrâhtır.”¹⁰

Burada Yahûdîlerin satışı muztarın satışına benzetilmiştir ve bu satışın geçerli olduğu ifade edilmek istenmiştir. Oysa muztar hakkındaki hadislere baktığımızda Ali b. Ebî Tâlib'den şöyle bir rivâyet görmekteyiz:

“İnsanların üzerine çok şiddetli bir zaman gelecek, onunla emrolunmadığı halde zengin elindeki malını ısıracak (sıkı sıkıya sarılıp fakire vermeyecek) halbuki Allah, “**Aranızda iyiliği unutmayın**” buyurmuştur. Zorda kalanlar (mallarını) satacaklar. Oysa Rasûlullah muztarın satışını, içinde zarar olan satışı ve olgunlaşmadan önceki meyvenin satışını nehyetmiştir.”¹¹

Bu hadis ile öncesindeki hadis zâhîren çakışıyor görünmektedir. Bu farklı ifadelere binaen bu konuda farklı fikirler ortaya atılmıştır. İkinci hadisin değerlendirmesini “*Hadislerde İztırâr*” başlığımız altında yapacağız.

C- Mükrehin Nikâhı, Talâkı, Köleyi Hibesi ve Satışı

İkrâh, nikâha zorlama, köleyi hibe etme veya sattırma gibi konularda da mümkündür. Kişi ölüm ya da büyük eziyetler verilmesi korkusu ile zorlandığı işleri yerine getirecek olursa yaptığı fiilin hükümlerinden sorumlu tutulamayacağını “Ümmetimin yanılmasını, unutulmasını ve zorlandığı şeyi(n günahını)’şüphesiz Allah Teâlâ affetmiştir.” şeklinde bize ulaşan hadis-i şerif ile öğrenmiştik. Mükrehin nikâhının, köleyi hibesinin ya da satışının hükmünün olmadığını da şu hadislerden öğrenmekteyiz:

Hansâ isimli bir hanımı babası Hızâm, iznini, rızasını almaksızın evlendirmişti. Halbuki Hansâ dul bir kadındı (izni alınmak gerekirdi). Kadın bu evlilikten hoşlanmadı ve Peygamber’e gidip şikâyet etti. Peygamber de bu nikâhı ret ve iptal etti.¹²

¹⁰ Askalânî, age. , c. 12, s. 282.

¹¹ Ebû Dâvûd, Buyû’ 25; Ahmed b. Hanbel, 1/116

¹² Buhârî, İkrâh 3.

Bu hadisten çıkarılacak olan hüküm dul kadının evlendirilmek istendiğinde izninin alınmasının şart olduğu ve bunun aksi olduğu takdirde nikâhın câiz olmayacağıdır.

Âişe (r.a.) şöyle demiştir: -Ben:

-Yâ Rasûlallah! Kadınlar ile nikâh akitleri hususunda istişare edilir mi? diye sordum. Rasûlullah (s.a.v.) :

“Evet. (Kadınlar ile nikâh akitleri hususunda istişare edilir)” buyurdu. Ben:

-(Yâ Rasûlallah) Er görmedik bâkire, evleneceği kimse hakkında istişare edilirse utanır, susar (rızasını bildirmez)! dedim. Rasûlullah:

“Onun sükûtu, onun iznidir” buyurdu.¹³

Bu hadîs-i şerif ise nikâh hususunda bekâr hanımların da rızasının alınmasının zarûrî olduğuna ve bekâr bir bayan rızası olmadan evlendirildiği takdirde mükrehin hükümlerine tâbî tutulacağına işaret eder.

Allah Teâlâ âyetlerinde yetimleri ve öksüzleri özellikle zikretmiş, onlara güzel ve adaletli muameleyi emretmiştir. Bu bağlamda yetim kızlar evlendirilmeleri hususunda da gözetilmelidirler. Sahipsiz diyerek hiç bir şekilde nikâha zorlanmamalıdır. Eğer kendilerine danışıldığında susarlarsa “Sükût ikrardandır” anlayışı üzere değerlendirilirler. Bu meyanda şu hadisleri zikredebiliriz:

Ebu Mûsâ Rasûlullah’dan rivâyetle şöyle demiştir:

Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki:

“Yetim kıza kendisinin evlendirilmesi hususunda danışılır. Eğer susarsa, izin vermiş demektir. Râzı olmazsa zorlanmaz.”¹⁴

Bu hadisin manası ile ilgili olarak *Tuhfetü'l-Ahvezî*'de özetle şöyle denmektedir: “Yetim, babası olmayan kız çocuğudur. Burada kastedilen bekar bâliğ bir yetimdir... Sonra onun bulûğdan önce izninin herhangi bir mânâsı yoktur. Buna göre bunun mânâsı şu demektir: Bulûğa erinceye kadar evlendirilmezler ve bulûğa erdiklerinde izinleri istenir.”¹⁵

Diğer hadis de şöyledir:

İbn Abbâs'dan rivâyet edilmiştir ki:

¹³ Buhârî, İkrâh 3.

¹⁴ Tirmizî, Nikâh 18; Dârimî, Nikâh 12; Ahmed b. Hanbel, 4/394.

¹⁵ Keffûrî, Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârek, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, tsh. , Abdurrahman Muhammed Osman, Matbaattü'l-Fibâletü'l-Cedîde, yer adı yok, 1967, c. 4, s. 246.

Ebû Vedîa kızını bir adama nikâhladı. Kızı Rasûlullah'a (sav) geldi ve babasının onu kerhen nikâhladığını söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah onu, eşinden ayırdı ve "Hanımları zorlamayın" dedi. Bundan sonra dul olduğu halde Ebû Lübâbe'l-Ensârî ile evlendirdi.¹⁶

Mükrehin talâkı konusunda iki ayrı görüş ve bu görüşler için öne sürülen iki ayrı rivâyet vardır. Mükrehin talâkının geçerli olmadığına dair ileri sürülen hadis daha önce de zikrettiğimiz "Zorlama altında ne boşama olabilir, ne de köle ve cariyeyi azat etmek."¹⁷ şeklindeki hadistir. Bu hadis hakkındaki gerekli îzâhı daha önce yapmıştık.

Mükrehin talâkının geçerli olduğunu söyleyenlerin dayandıkları delil ise Safvân b. Amr et-Tâî'nin rivâyet ettiği şu mealdeki hadistir:

Kocasından nefret eden bir kadın bir gün kocasını uyurken yakalamış, eline büyük bir bıçak alıp kocasının göğsünün üzerine oturduktan sonra onu uyarmış ve ona:

"-Allah'a yemin ederim ki ya beni üç talâkla boşarsın ya da seni boğazlarım." demiş.

Adam yalvarmış ise de kadın ısrarda bulununca adam onu üç talâkla boşamış, sonra Peygamber (s.a.v.)'e giderek durumu arz etmiş, Peygamber onun yapmış olduğu boşamanın geçerli olduğunu bildirmiştir.¹⁸

Bu hadisin senedinde yer alan Ğâz b. Cebele zayıf bir râvî olup hadis âlimleri onun hakkındaki olumsuz kanaatlerini zikrederken özellikle mükrehin talâkı konusundaki rivâyetinin münker olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹

Hatipoğlu da bu konuda şu mealde bir açıklamada bulunmuştur: *Tekmile* yazarı, cumhurun bu gruba (ikrâh altında boşamanın sahih olduğunu söyleyenlere) verdiği cevapları yazmış ve delil gösterilen boşama âyetinin bu hadislerle husûsîleştiğini, Safvân'ın hadisinin senedinin zayıf olduğunu ve bu nedenle cumhurun görüşünün tercihe şayan olduğunu bildiriyor...²⁰

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, 1/364.

¹⁷ İbn Mâce, Talâk 16.

¹⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Saîd el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, thk. Abdu'l-Ğaffâr Süleymân el-Bündârî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. 10, s. 210, Horasânî, Ebû Osman Saîd b. Mansûr, Kitâbü's-Sünen, Dârü's-Selefiyye el-Hind, yer adı yok, 1982, s. 314.

¹⁹ Ukaylî, Duafâ, I-IV, thk. Abdülmütî, Emin Kal'acı Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, c. 3, s. 441.

²⁰ İbn Mâce, age. , c. 5, s. 580.

Kölenin satışına gelince, bu konuda da şu hadisi zikrederim:

Bize Hammâd İbn Zeyd, Amr İbn Dinâr'dan; O da Câbir'den (r.a.) şöyle nakletti: Ensar'dan (Ebû Mezkûr isminde) bir adam Yâkub adındaki bir kölesini: "Ben öldükten sonra sen hürsün!" diye müdebber olarak âzâd etmişti. Halbuki bu zâtın bu köleden başka hiç bir malı yoktu. Onun kölesini böyle âzâd ettiği haberi Rasûlullah'a ulaştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) bu köleyi tuttu da :

- "Bunu benden kim satın almak ister?" dedi. (Yani onu müzayedeye arz etti.)

O köleyi, Nuaym İbnu'n-Nahhâm adındaki sahâbî sekiz yüz dirhem mukabilinde satın aldı. (Peygamber de kölenin bedelini Ebû Mezkûr'a verip: "Allah bundan müstağnidir" buyurdu.)²¹

İbn Hacer bu hadisin şerhi beyanında Kirmânî'nin şu açıklamasını getirmiştir: "Buhârî'nin buradaki maksadı Hanefilerden bazılarının tenakuz ettiklerini göstermektir. Çünkü ikrâh altında satış bir malı müşteriye nakledici ise Buna göre bundan bütün tasarruflar sahih olur. Bu adağa ve müdebber köleye hâss olmaz. Eğer satış nakledici değildir derlerse bu takdirde adak da, tedbir de sahih olmaz. Hâsılı onlar müdebberliği ve nezri mülk olmaksızın sahih gördüler. Oysa bunda tahakküm ve tahdis edici yokken tahsis vardır."²²

D- Mükrehin Zinaya Zorlanması

Zina büyük günahlardan biridir. Allah Teâlâ bir çok âyetinde zinadan sakınılmasını emretmiştir. Kadınların zinaya zorlanmasını yasaklayan âyet de "Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerini varlık kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde (hürriyete kavuşmalarında kendileri için) bir iyilik görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhsa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki, zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir." şeklindedir.²³ İslâm hukukunda bu konuya her zaman ehemmiyet

²¹ Buhârî, İkrâh 4.

²² Askalânî, age. , c. 12, s. 284.

²³ 24/Nûr, 33.

verilmiştir. Peygamberin ve onu takip eden Hulefâ-i Râşidîn'in uygulaması da bunu göstermektedir.

Bu yönde Halife Ömer'in şöyle bir uygulamasını görmekteyiz:

el-Leys şöyle dedi: Bana (İbn Ömer'in kölesi) Nâfi' rivâyet etti ki ona da Ebû Ubeyd'in kızı Safiyye şöyle haber vermiştir: Tasarrufu Halife Ömer'e ait olan beşte bir ganimet kölelerinden bir erkek köle, yine beşte bir ganimet payından olan bir kadın köle ile cinsi münasebet yapmış ve o cariyenin bekâret zararını giderinceye kadar onu zorlamıştır. Bunun üzerine Ömer o erkek köleye, zina etme cezası olan değnek ile dövmeği uyguladı ve onu altı ay o yerden sürgün etti. Fakat erkek kendisini zorlamış olduğu için o cariyeye değnek cezası uygulanmadı.²⁴

Bir diğer hadisimiz de şöyledir:

Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdular ki:

"İbrâhim (a.s.) sadece üç yalan söylemiştir: Bunlardan ikisi Allah'ın zatıyla ilgili; biri . . . sözüdür; diğeri de . . . sözüdür. Bir tanesi de zevce-i pâkları Sâre Hatun hakkındadır. Hz. İbrâhim zalim birinin diyarına (Mısır'a) beraberinde Sâre de olduğu halde gelmişti. Sâre güzel bir kadındı. Sâre'ye: "Bu cebbar herif, bilirse ki sen karımsın, senin için bana galebe çalar. Eğer sana soracak olursa, kız kardeşim olduğunu söyle! Çünkü sen, zaten İslâm yönünden kardeşimsin, din kardeşiyiz. Ben yeryüzünde senden ve benden başka bir Müslüman bilmiyorum" dedi. Bunlar zalim kralın memleketine girince, adamlarından biri bunları gördü. Hemen gidip: "Senin memleketine öyle güzel bir kadın girdi ki, sizden başkasının olması münasip değildir" dedi. Kral derhal adamlar gönderip, Sâre'yi yanına getirtti. Hz. İbrahim namaza durdu. Sâre adamın yanına girince, kral (onu ayakta karşıladı, fakat) elini ona uzatamadı. Eli şiddetli şekilde tutuldu. Sâre'ye: "Elimi salması için Allah'a dua et! Sana zarar vermeyeceğim!" dedi. Sâre de dediğini yaptı. Ama kral tekrar Sâre'ye sataşmak istedi. Eli, öncekinden daha şiddetli tutulup kaldı. Sâre'ye aynı şekilde ricada bulundu. O da kabul etti. (Adam normal hale dönünce tekrar) sataşmak istedi. Eli önceki iki seferden daha şiddetli şekilde tutuldu. Sâre'ye yine: "Allah'a dua et, elimi salsın, sana zarar vermeyeceğim!" diye rica etti. Sâre dua etti, adamın elleri açıldı. Kral kadını getiren adamı çağırdı ve ona: "Sen bana ihsan değil bir şeytan

²⁴ Buhârî, İkrâh 6.

getirmişsin. Bunu diyarımdan çıkar!" dedi. Sâre'ye Hacer'i bağış olarak verdi. Sâre yürüyerek geldi, İbrahim onu görünce: "Nasılsın, ne haber?" dedi. Sâre: "Hayır var! Allah cebbarın elini tuttu ve (bana) bir hâdim verdi!" dedi. " Hz. Ebû Hureyre (ra) der ki: "Ey sema suyunun oğulları! Bu kadın (Hacer) sizin annenizdir. " ²⁵

Kurtubî, tefsirinde bu hadis-i şerifi erkeğin (aile reisinin) eşini ya da kızlarını zorla alıkoyan bir kimseye karşı kendisini tehlikeye atmasına gerek olmadığına delil getirir.²⁶ Büyük âlim Kurtubî'ye sonsuz saygımızı muhafaza etmekle beraber bu konuda kendisine katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Sâre Hatun bir peygamber eşidir ve Allah Teâlâ peygamberini koruduğu gibi onun kendisine tâbî olmuş namuslu eşini de koruyacaktır. Zîrâ Allah Teâlâ peygamberinin şerefini koruyacaktır. Onun eşi hakkında tecavüz edilmiş bir hatun şeklinde tarihe geçmesine izin vermeyecektir. Eğer Allah Teâlâ Kur'an'da Hz. Lût'tan ve karısından bahsederken bir peygamber eşi olan Hz. Lût'un karısına helâk edilenler arasında kalmasını (zira karısı bunu hak etmişti) söyledi denilecek olursa ona şu şekilde bir açıklama getirebiliriz: Hz. Lût'un eşi zevcinin Peygamber olduğuna inanmıyor, Allah'ın birliğini tasdik etmiyor, kavminin yolundan gidiyordu. Allah Teâlâ kimsenin inancına müdahale etmez. Hz. Lût'un eşinin tercihine de müdahale etmemiş ve bu bir mesel olarak insanların gözü önüne serilmiştir ki, bir peygamber eşi dahi olsa hiç bir imansıza bu yakınlığı fayda vermeyecektir. Herkesin kazandığı kendisinedir. Ancak Sâre Hatun eşinin peygamberliğini kabul etmiş ve Allah'ın varlığını, birliğini tasdik etmiştir. Böyle mümine ve iffetini koruyan bir peygamber eşi tabî ki korunup gözetilecektir.

Bu açıklamamıza binaen bir erkeğin eşini ya da kızlarını cebren elde etmeye çalışan birinden (bu kimse devlet başkanı olsa bile) korumak için çarpışması gerektiğini savunuyoruz. Zira Peygamber Efendimiz "Her bir Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı diğer bir Müslüman'a haramdır"²⁷ buyurmuştur ve bu haramlığa binaen alimlerin üzerinde birleştikleri gibi kanı, malı ve ırzı diğer bir kimseye karşı korumak gerekir. Bu yolda çarpışmak, karşıdakine mukavemet etmek caizdir.

²⁵ Buhârî, Enbiyâ 9, Buyû' 100, Hibe 36, Nikâh 12, İkrâh 6; Müslim, Fezâil 154; Ebû Dâvûd, Talâk 16; Tirmizî, Tefsîr, Enbiyâ.

²⁶ Kurtubî, age. , c. 10, s. 186.

²⁷ Müslim, Birr 32; Ebû Dâvûd, Edeb 35; Tirmizî, Birr 18; İbn Mâce, Fiten 2; Ahmed b. Hanbel, 2/277, 370, 3/491, 4/168.

Bazı kimseler bu olayda ikrâh mevcut olmadığını söylemektedirler. İbn Hacer de buna işaret ederek eserinde şöyle demektedir: “Bazı şârihler İbrahim kıssasında ikrâh vâkî olmadığı şeklinde bir yol takip ettiler. Buhârî burada İbrahim kıssasını zikri ile İbrahim kıssasında vâkî olanlara kıyâsen bunu ikrâh halinde söyleyene söylediği şeyin zarar vermeyeceğine delil getirdi. Çünkü İbrahim (a.s.) bunu melikin Sâre’yi zorla almasından korkarak söylemiştir.”²⁸

Yine İbn Hacer, Buhârî’nin bu hadisi burada zikretme sebebini Kirmânî’nin şu cümlesi ile açıklamaktadır: “Bu hadisin buraya getirilme sebebi Sâre’nin her türlü kötülükten masum olmakla beraber zorlanmış olarak hükümdarla yalnız kalmış olması dolayısıyla bir kınamanın olmamış olmasıdır. İşte zorla zina eden kadın da bunun gibidir. Onun üzerine de zina etme cezası yoktur.”²⁹

Bu yöndeki diğer iki hadisi de zikredelim:

İbn Ömer (r.a.)’den rivâyet edilmiştir, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.)’den bir hadis rivâyet edildiğini işittim. Bu hadisi ancak bir defa veya ancak iki defa -yedi defaya kadar saydı- işitmiş olsaydım (onu rivâyet etmezdim); fakat onu bundan (yedi kereden) daha çok işittim. Rasûlullah (s.a.v.)’den şöyle buyurduğunu duydum: “İsrâiloğullarından Kifl, işlediği günahtan çekinmezdi. Derken ona bir kadın geldi ve kendisiyle cinsî temasta bulunmak şartıyla o kadına altmış dinar verdi. Bir kadının kocasına hazırlanması gibi Kifl de ona hazırlanınca kadın titremeye ve ağlamaya başladı. Kifl, “Neden ağlıyorsun, seni bu işe zorladım mı?” dedi. Kadın, “Hayır!” diye cevap verdi, “Fakat bu daha önce hiç yapmadığım bir iştir ve beni bu işe zorlayan da yalnız ihtiyaçtır.” Bunun üzerine Kifl şöyle dedi: “Sen böyle yapıyor (titriyor)sun ve (daha önce de) bunu yapmış değilsin, o halde git ve o (altmış dinar) da senin olsun.” Sonra Kifl, “Allah’a yemin ederim ki, hayır! Bu kadından sonra zinhar Allah’a isyan etmeyeceğim” dedi. Kifl, o gece öldü ve sabaha vardığı zaman, kapısının üzerinde “Allah, Kifl’i bağışladı!” yazılı idi.³⁰

Câbir b. Abdullah’dan nakledilen bir diğer rivâyet ise şöyledir: Ensardan birine ait bir câriye olan Müseyke Hz. Peygamber’e gelerek “Efendim beni zinaya zorluyor” diyerek şikâyette bulundu. Bunun üzerine yüce Allah “**Dünya hayatının**

²⁸ Askalânî, age. , c. 9, s. 340.

²⁹ Askalânî, age. , c. 12, s. 286.

³⁰ Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme 2614.

geçici menfaatini elde etmek için namuslu cariyelerinizi fuhşa zorlamayın” âyet-i kerîmesini indirdi.³¹

Bu hadîs-i şerif Müslim’in *Sahih*’inde şu şekilde geçmektedir: Abdullah b. Übey b. Selûl’ün Müseyke denilen bir câriyesi vardı. Ümeyye denilen başka bir câriyesi daha vardı. İbn Selûl bunları zinaya zorladı. Onlar da bunu Peygamber’e şikâyet ettiler. Bunun üzerine Allah (c.c.) “**Câriyelerinizi fuhşa zorlamayın**” âyetini “**Ğafûrdur, Rahîmdir**” kavline kadar inzal buyurdu.³²

Bu hadis hakkında *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*’nde şöyle bir açıklama mevcuttur: Âyet-i kerîmede geçen “**namuslu câriyeleriniz**” kaydı ihtirâzî değildir. Bu bakımdan âyet-i kerîmeden namuslu olmayan câriyeleri fuhşa zorlamakta bir sakınca bulunmadığı mânâsı çıkarılamaz. Buradaki kayıt kayd-ı vukûdîdir. Binâenaleyh bu kayıt câriyelerin ekseriyetinin iffetli oluşundan dolayı getirilmiştir. Âyet-i kerîmeden maksat, ‘kadın iffetli olsun olmasın zorla zina ettirilmesinin haram olduğunu beyandır.’³³

Bunun arkasından *Sünen-i Ebî Dâvûd*’da şu rivâyet zikredilmiştir:

Mu’temir b. Süleyman’ın babasından; demiştir ki: Sa’d b. Ebi’l-Hasen “**Kim onları fuhşa zorlarsa şüphesiz (Allah) fuhşa zorlanmalarından sonra (o kadınlara karşı) bağışlayıcı, esirgeyicidir.**” âyet-i kerîmesini, Allah o (fuhşa) zorlanan cariyeleri bağışlayıcıdır” diye açıkladı.³⁴

Böylece zinaya zorlanan kadınların kendilerini ellerinden geldiği kadar savunmaları gerektiğini ancak güçlerinden fazlası için Allah’ın mağfîret kapısının onlar için açık olduğunu gördük.

E- Mükrehin Savaşa Zorlanması

Ümmü Seleme’den: Peygamber (s.a.v.) yere batırılacak ordudan bahsetti. Bunun üzerine Ümmü Seleme (r.a.) :

- Yâ Rasûlallah! O ordunun içinde (kendilerine katılmaya) zorlanmış kimse olabilir (Onun hali ne olacak?) diye sordu. O:

“Onlar (kıyamet günü) niyetlerine göre diriltirler” buyurdu.³⁵

³¹ Ebû Dâvûd, Talâk 49.

³² Müslim, Tefsîr 27.

³³ Ebû Dâvûd, age., c. 9, s. 108.

³⁴ Ebû Dâvûd, Talâk 50.

³⁵ Tirmizî, Fiten 10; İbn Mâce, Fiten 30; Ahmed b. Hanbel, 6/289, 337.

Hadîs-i şerifte Peygamber Efendimiz yere batırılacak bâtil ordusundan bahsetmektedir. Bu hadis Müslümanların zalimlerden uzak durmalarının, onlarla dostluktan çekinmelerinin gerekliliğine delâlet etmektedir. Çünkü kendileri iyi niyetli olsalar bile bâtil yolda olanlar ile birlikte felâkete uğrayabilirler. Şayet zorla, ikrâh altında bu yola sevk edilmişlerse kıyamet günü Allah Teâlâ onları birbirinden ayırt edecektir. Ancak beraber oldukları için dünyadaki âkıbetleri aynı olacaktır. İbn Mâce şârihi Hatipoğlu'nun açıklaması da bu yöndedir.³⁶

Savaşa zorlanan kimseler hakkındaki diğer hadis de şöyledir:

Bize Osman eş-Şahhâm rivâyet ederek dedi ki: Ben ve Ferkat es-Sebâhî, Müslim b. Ebî Bekre'ye gittik. Kendisi evinde idi. Yanına girdik ve:

-Babamı fitneler hakkında bir hadis rivâyet ederken işittin mi? diye sorduk. Şu cevabı verdi:

-Evet! Ebû Bekre'yi hadis rivâyet ederken dinledim. (Dedi ki): Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular:

“-Mesele şu ki, bir takım fitneler olacaktır. Dikkat edin! Sonra bir fitne çıkacak o fitne de oturan yürüyenden daha hayırlı, yürüyen fitneye koşandan daha hayırlıdır. Dikkat edin ki, fitne indiği veya olduğu vakit kimin develeri varsa hemen develerinin başına gitsin. Kimin koyunu varsa koyunlarının başına gitsin. Ve kimin yeri varsa yerinin başına gitsin.”

Bunun üzerine bir adam: -Yâ Rasûlallah! Devesi, koyunu ve yeri olmayan hakkında ne buyurursun? dedi.

“-Kılıcını alır, onun keskin tarafına taşla vurur. Sonra kurtulmaya gücü yeterse kurtulsun! Allah'ım! Tebliğ ettim mi? Allah'ım! Tebliğ ettim mi? Allah'ım! Tebliğ ettim mi?” dedi. Yine bir adam: -Yâ Rasûlallah! Mecbur edilir de iki saftan birine yahut iki firkadan birine götürülürsem ve beni bir adam kılıcı ile vurur, yahut bir ok gelerek öldürürse ne buyurursun? dedi.

“-Hem kendi günahını, hem senin günahını yüklenir ve cehennemliklerden olur.” buyurdular.³⁷

Davudoğlu, bu hadisin Cemal, Sıffin, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi gibi Müslümanlar arasında zuhûr edecek olaylara işaret ettiğini, fitne çıktığı vakit bütün

³⁶ Ebû Dâvûd, age. , c. 10, s. 58.

³⁷ Müslim, Fiten 13.

müminleri etkileyeceğini söylemektedir.³⁸

Hadisin metni oldukça açıktır. Müminlere fitneden uzak durmaları ve fitneye alet olmamaları uyarısı vardır. Uzak durmaya çalıştığı halde ikrâhla fitne içine sürüklenen kimseye bir günah ya da ceza terettüp etmez. Bunun vebâli zorlayan kimseye aittir.

F- Mükrehin Yemini

Buhârî'de mükrehin yemini adı altında şu hadis-i şerifler zikredilmiştir:

Abdullah İbn. Ömer (r.a.) şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a.v.);

“Her Müslüman, Müslüman'ın din kardeşidir. Müslüman Müslüman'a zulmetmez. Müslüman Müslüman'ı (başına gelen) musîbette terk etmez. Her kim Müslüman bir kardeşinin bir hacetinde bulunursa Allah da onun hacetinde bulunur” buyurmuştur.³⁹

Enes İbn Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.);

-“Sen Müslüman kardeşine, ister zalim olsun, ister mazlum olsun yardım et!” buyurdu. Bir adam:

-Yâ Rasûlallah! Müslüman kardeş mazlum olduğu zaman ona yardım ederim, fakat zalim olduğu zaman ben ona nasıl yardım ederim, söyler misin? dedi.

Rasûlullah:

-“Onu zulümden ayırırsın yahut onu zulümden men edersin. İşte bu men etmek ona yardımdır buyurdu.⁴⁰

Bu hadislerin Buhârî'de bu başlık altında zikredilmesinin sebebi, Müslüman bir kimsenin Müslüman bir kardeşini muhafazasının vâcib olmasıdır. Buhârî kişinin kendisine ya da başkasına verilecek büyük zarar veya ölümle tehdit karşısında yalan yere yemin edilebileceğini söylemiştir. Zira Peygamber Efendimiz “Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir” buyurmuştur. Müslüman kişi yemini ile diğer kardeşinden zulmü veya zalimi def eder. Müslüman kardeşini korumak için savaşır ve onu terk etmez. Eğer bir kimse bir mazlumu savunurken öldürmeyi kastetmeksizin zâlimi öldürürse, ona diyet ve kısas yoktur. Bir kimseye içki içeceksin, leş yiyeceksin,

³⁸ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980 , c. 11, s. 6955.

³⁹ Buhârî, İkrâh 7.

⁴⁰ Buhârî, İkrâh 7.

karını boşayacaksın, köleni âzat edeceksin vs. gibi isteklerde bulunulup yapılmadığı takdirde “Akramanı yahut bir din kardeşini muhakkak öldüreceğiz” dense, o kimsenin akrabasını ve Müslüman kardeşini kurtarmak için bu söylenen şeylerin hepsini yapması caizdir. İbn Hacer’in bu hadisle ilgili açıklamasını burada vermek sanırız konumuzu daha iyi aydınlatacaktır: “... Özetle, Ebû Hanîfe’nin aslına (yoluna) göre yeminin hepsinde kıyâsen lâzım olmasıdır. Fakat o, hısımlığı olan kimseyi istihsânen bundan istisna etmektedir. Buhârî ise akrabalığı olan kimse ile yabancı kimse arasında fark görmemiştir. Çünkü hadisteki kardeşlikle kastedilen İslam kardeşliğidir, nesep kardeşliği değil.”⁴¹

Bir başka hadis-i şerifte Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“İbrahim Peygamber (o cebbar hükümdar karısı Sâre’yi istediği zaman) karısı için ‘Bu benim kardeşimdir’ dedi. İbrahim’in karısı için böyle söylemesi Aziz ve Celîl Allah’ın rızası hakkında (yani onun rızasıyla) olmuştu. (Çünkü Sâre Allah’ın dininde onun kız kardeşi idi.)

Görüldüğü gibi burada zahiren bir yalan söyleme görülmektedir. Oysa İbrahim (a.s.) cümlesini hîle-i şer’iyye ile niyetini farklı tutarak sarf etmiştir. İkrâh altında yemin etme konusunda da zalime karşı bu yolun tutulması mümkündür.

Hadisin devamında Buhârî: “Onun bu kız kardeşliği, Allah hakkında idi (yani Allah’ın dinindeki kız kardeşlik idi, nesep kardeşliği değildi. Çünkü kız kardeşin nikâhı İbrahim dininde de haram idi).” demiştir.

Ve İbrahim en-Nehâf ise: “Eğer yemin ettiren zalim ise muteber olan yemin edenin niyetidir; eğer yemin ettiren mazlum ise muteber olan yemin ettirenin niyetidir demiştir.”⁴²

Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki:

Eğer iki kişi bir yemine zorlanır bu yemini etmekten çekinirlerse o yemini etmiş sayılmazlar.⁴³

Bu hadis de açıkça ikrâh altındaki yeminin lâzım olmadığına delâlet etmektedir.

⁴¹ Askalânî, age. , c. 12, s. 287.

⁴² Buhârî, Talâk 9.

⁴³ Ebû Dâvûd, Egziye 22; Ahmed b. Hanbel, 2/317.

G- Esirin İslam'ı Kabule Zorlanması

İbn Abbâs (r.a.)'dan, demiştir ki: (İslam'dan önce) çocuğu yaşamayan bir kadın çocuğu yaşadığı takdirde onu Yahûdî olarak yetiştireceğine dair adakta bulundu. İçlerinde Ensar çocukları da bulunan (Yahûdîlerden) Nazîroğulları (Medine'den) sürgün edilince (Ensar):

“-Biz çocuklarımızı bırakmayız.” dediler. Bunun üzerine Aziz ve Celîl olan Allah :

“Dinde zorlama yoktur. Gerçek hak, bâtıldan iyice ayrılmıştır...”⁴⁴ âyet-i kerimesini indirdi.⁴⁵

Bu âyet-i kerîmenin sebab-i nüzûlü ve tefsiri hakkında farklı görüşler vardır. Kimileri bu âyete göre İslam ve onun hayat tarzı kimseye zorla kabul ettirilemez şeklinde net fikir beyan ederken, kimileri de Ehl-i kitaba bu konuda zorlama olmayacağını ancak müşriklerin Bakara sûresi 193. âyet mücibince İslam dinine girmeleri konusunda icbar edilebileceklerini söylemiştir. Bu konuda geniş bilgiye *Bazı Kur'an Âyetlerinde İkrâh* başlığımız altında yer vermiştik. Biz burada âyetin tefsirine değinmenin yer ve zaman işgal edeceğini düşündüğümüz için âyetin tefsirini sunmayacağız. Ancak bizim bu âyetin tefsirini araştırmamız esnasında edindiğimiz bilgilere göre fikrimiz İslam dininin hiçbir şekilde, hiç kimseye zorla kabul ettirilmesinin söz konusu olmadığıdır. Cihad ile ikrâh birbirine karıştırılmamalıdır. Cihad ve ikrâh birbirinden farklı iki kavramdırlar.

H- Allah İçin Zorlayıcı Olmaması

Allah Teâlâ her şeyin yaratıcısıdır. Onun bütün sıfatları kâinâtı ve onun dışındakileri kuşatmaktadır. İkrâh ancak kullar arasında söz konusudur. Zîrâ ikrâh ancak güçsüzün yanında bir güçlünün olması ile vuku bulabilir. Oysa Allah Teâlâ için bu söz konusu değildir. Zîrâ O, her şeyin üstündedir. Bu bağlamda şu hadisi zikredebiliriz:

⁴⁴ 2/Bakara, 256.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, Cihâd 97, 116.

Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Sizden biri sakın ‘Allah’ım dilersen beni bağışla, Allah’ım dilersen bana merhamet et’ demesin, istediğini kararlı olarak istesin. Çünkü Allah için bir zorlayıcı yoktur.”⁴⁶

Haydar Hatipoğlu bu hadisi şu cümlelerle açıklamaktadır: “Dua ederken dilersen kaydını koymak sakıncalıdır. Çünkü sanki Allah dilemezse bile her hangi bir kimseyi bağışlamaya zorlanabilir gibi yanlış bir anlamaya yol açar. Halbuki Allah her şeyi dilemesiyle, iradesiyle yapar. Hiçbir şeye zorlanamaz, hiçbir kuvvet onu bir şeye icbar edemez. Diğer taraftan bu kayıt dua edeni müstağni gibi gösterir. Yani istersen bu duayı kabul et, istersen kabul etme. Pek ihtiyacım yoktur gibi sakat bir mânâ çıkabilir. Oysa bütün varlıklar ona muhtaçtır.”⁴⁷

II- Hadislerde İztırâr

Hadislerde ıztırâr lâfzı ve müştaklarının kullanıldığı anlamları mecbur kalmak, bir işe zorlamak, birileri tarafından bir işe zorlanılmak şeklinde ifade edebiliriz. Hadislerin bir kısmında zaruret, ıztırâr, muztar gibi ifadeler net olarak kullanılırken bir kısmı da bu ifadeler kullanılmadığı halde muhaddisler tarafından zaruret hali ile ilgili hükümler çıkarmak için zikredilmiştir. Biz elimizden geldiği kadar ıztırâr lâfzı ve müştaklarının kullanıldığı hadisleri inceleyeceğiz. Hadisleri ifade etmeye geçmeden önce yaptığımız gruplamayı görelim:

- A- İbadetle İlgili Hususlarda Muztara Kolaylık Tanınması,
- B- Haram Kılınan İşlerde Muztara Müsaade Edilmesi,
- C- Muamelat hususunda Muztarın Durumu,
- D- Yiyecek ve İçecekler Hususunda İztırâr,
- E- Muztar İfadesinin Geçtiği Diğer Hadisler.

⁴⁶ Buhârî, Tevhid 31; Ebû Dâvûd, Vitir, 23; Tirmizî, Dua 77; İbn Mâce, Dua 8; Ahmed b. Hanbel, 2/243, 318, 463, 486, 500, 530.

⁴⁷Hatipoğlu, Haydar, Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983, c. 10, s. 37.

A- İbadetle İlgili Hususlarda Muztara Kolaylık Tanınması

İslâm dini mümin olarak ölen bir kimsenin belli ölçülerdeki kefene sarılıp namazının kılınmasından sonra defnedilmesini emretmiştir. Bir Müslüman'ın güzelce kefenlenip cenaze namazının kılınması diğer Müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir. Ancak sahabenin yaşadığı şu vâkıa muztar kalınması durumunu bundan istisna etmiştir:

Câbir b. Abdullah'dan şöyle rivâyet edilmiştir:

Bir gün Peygamber hutbe okumuş ve bu hutbesinde ashâbından bir adamın vefat ederek yetersiz bir kefene sarıldığını, geceleyin kabre konulduğunu anlatmış ve bir kimsenin namazı kılınmadan geceleyin kabre konulmasını yasaklamış, ancak insanın buna mecbur kalmasını müstesna kılmış ve

“Biriniz din kardeşini kefenlediği zaman kefenini güzel yapsın” buyurmuştur.⁴⁸

Görüldüğü üzere Rasûlullah direk muztar ifadesini kullanarak mecbur kalma, darda kalma durumunda yeterli kefen bulunamaması gibi bir sebeple bir Müslüman'ın acilen namazı kılınmadan defnedilmesini mâzur görmüştür. Bu hadise dayanarak geceleyin cenaze defnedilmesinin mekruh olduğunu söyleyenler olduğu gibi Hz. Ebû Bekir gibi bazı kimselerin cenazesinin gece defnedildiğini söyleyerek bunun mekruh olmadığını iddia edenler de mevcuttur. Hasılı bu konuda ihtilâf olmakla beraber zaruret vaktinin bu ihtilâftan istisna edilmiş olduğunu ifade edebiliriz.

Bilindiği üzere hac görevini yerine getirmek için Beytullâh'ı tavaf, Safâ ve Merve arasında sa'y ve Arafât'ta vakfe gerekmektedir. İhramlı iken elbiseleri giymek, tıraş olmak, avlanmak gibi bazı fiiller yasak kılınmıştır. Ancak muztar olunup da elbise giymek ya da ilaç almak zorunda kalındığında bunların yapılabileceği ancak bunun için fidye verilmesi gerektiği Rasûlullah'dan bize ulaşan şu kaville sabit olmuştur:

Abdullah b. Ömer'den: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Hastalıktan dolayı mahsur kalan kişi Beytullâh'ı tavaf ve Safâ ve Merve arasında sa'y etmedikçe ihramdan çıkamaz. Bu durumda şayet elbiselerini giymek,

⁴⁸ Neseî, Cenâiz 37; Dârimî, Cenâiz 30; Ahmed b. Hanbel, 3/295, 399.

ilaç almak zorunda kalırsa bunları yapar, fakat fidye vermesi gerekir. ⁴⁹

Hacda hastalık vs. sebeplerle muztar kalınması halinde bunların yapılmasında hiç bir mahzur yoktur ancak fidye verilmesi gerekir. ⁵⁰

İhramlının zaruret halinde bazı giysileri giyebileceğine ise şu hadis-i şerif delâlet etmektedir:

İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.)'i dinledim. Şu minberin üzerinde konuşuyordu. O, insanlara ihramlı olduklarında kendilerine mekruh olan şeylerden nehyediyordu. Buyurdu ki:

“Sarık, gömlek, seravilat (pantolon), berânis (başlıklı dış giysi), iki mest giymeyiniz. Ancak muztar kimse iki mest giymeye mecbur kalırsa, ikisini de topuktan keser ve giyer. Vers ve za'ferân sürülmüş giysiyi giymeyin” İbn Ömer devamında şöyle demiştir: Kadınları da eldiven takmak ve nikabtan (peçe), vesk ve za'feran sürülmüş giysiler giymekten nehyederken işittim. ⁵¹

Müslümanların hac görevlerinden biri de kurban kesmektir. Kesilecek kurbanın kulağının olmaması gibi bir arızanın olmaması, sıhhatli olması gibi bir takım şartlara sahip olması gerekmektedir. Kurban etmek için Kâbe'ye götürülen deveye binmek de nehyedilenler arasındadır. Ancak mecburiyet olursa hayvanın çok yormamak kaydıyla binek olarak kullanılabilmesine dâir cevaz mevcuttur. Sütünden kullanmak zorunda kalırsa da hayvanın yavrusunu aç bırakmayacak kadar faydalanılmalı, yavrunun emmeye ihtiyacı varsa anası kesildiğinde yavrusu da kesilmelidir. Buna Urve'den gelen şu rivâyet delâlet etmektedir:

Hişam b. Urve'den: Babam şöyle derdi:

“Şayet Kâbe'ye götürdüğün kurbanlık deveye binmeye mecbur kalırsan onu yormadan bin, sütüne muhtaç kalırsan hayvanın yavrusu aç kalmayacak kadarını kullan. Onu kestiğin zaman yavrusunu da beraberinde kes.”⁵²

Bu hadis ve kaynak olarak Muvattâ'ı gösterdiğimiz diğer hadisler hakkında farklı bir açıklama var mıdır ki diye Bâcî ve Zürkânî'nin şerhlerine başvurduk ancak her ikisinde de hemen hemen hadislerin ifade edilmesi ile yetinildiğini gördük.

⁴⁹ Muvatta', Hac 32.

⁵⁰ Zerkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdü'l-Bâkî b. Yûsuf, *Şerhu Muvatta'-i İmâm Mâlik*, I-V, thk. İbrahim Atve Avz, Şirketü Matbaati Mustafa el-Bâbi'l-Halebî ve Evladih, Mısır, 1961, c. 3, s. 113.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, 2/32,41.

⁵² Muvatta', Hac 45.

Bunların dışında kurban edilen hayvana eziyet etmeden acıyı en aza indirerek boğazlamak gerekmektedir. Aksi takdirde kurban olayı ibadet olmaktan çıkar ve bir vahşete dönüşür. İslâm dini insanlara kıymet verdiği gibi diğer canlı mahlukata da değerince bunu göstermiştir. Hayvanları iş için kullanırken takatlerinin üzerinde yük yüklemek yasaklanmış, Müslümanlar onlara eziyet etmekten men edilmişlerdir. Allah için kesilecek hayvanın da bir hurmeti vardır ve buna riâyet etmek gerekmektedir. Maalesef ülkemizde bazı Müslümanlar bilinçli hareket etmedikleri için her kurban bayramında televizyon ekranlarına çirkin görüntüler getirilmekte ve bundan daha kötüsü bu bilinçsiz uygulamalar dolayısıyla bu mühim ibadet bazı çevrelerce ibadet değilmiş de barbarlıkmiş gibi lanse edilmekte ve dinle bağdaşmayan farklı fikirler üretilmektedir. Müslümanlar çocuklarını insan sevgisi ve saygısıyla bilinçlendirdikleri gibi hayvan sevgisi ve şefkatini de vermelidirler.

Yukarıda söylediklerimize paralel olarak hayvanı keserken kullanılan âletin keskin olması gerekmektedir. Bunun için daha önceden bileme gerekiyorsa buna dikkat edilmelidir. Ancak kesecek âlete o an ulaşmak mümkün olmadığında, mecbur kalma durumunda zor da olsa kesme işini yapabilecek bir âlet bulunması kâfidir. Bu yönde Saîd b. Müseyyeb'den şöyle bir rivâyet gelmiştir:

“Mecbur kalarak kullandığın âletle hayvan boğazlama işini başarmışsan hiç bir mahzur kalmamıştır demektir.”⁵³

Buna benzer bir hadis de Atâ b. Ebî Yesâr'dan rivâyet edilmiştir. Ensar'dan Benî Hârise kabilesinden bir zât Uhud'da devesini gütmekte iken devesinin öleceğini anlar ve onu bir tarafı keskin bir sopa ile keser. Onun bu yaptığı Rasûlullah'a sorulduğunda:

“-Onda bir beis yoktur, onu yiyiniz”⁵⁴ buyurur. ve Buhârî ve Muvatta'da ölmek üzere olan bir koyunun taşla kesildiğine dâir farklı rivâyetler mevcuttur.⁵⁵

B-Haram Kılman İşlerde Muztara Müsaade Edilmesi

Allah Teâlâ her zaman kullarının kolaylığını dilemesi sebebiyle zorluk ve darlık vakitlerinde onlara yol göstermiştir. Bir kısım haramların muztar kalındığında mübaha dönüşmesi ya da mübaha dönüşmeyip günahının kalkmasıyla beraber

⁵³ Muvatta', Zebâih 2.

⁵⁴ Muvatta', Zebâih 3.

⁵⁵ Muvatta', Zebâih 4; Buhârî, Zebâih 19.

hükümünün haramlığının bâkî kalması şeklinde ruhsat tanınması bu kolaylıklardandır. Âyetlerde bu yönde açıklamalar bulunmakla beraber Rasûlullah'dan gelen rivâyetler de mevcuttur. Buna göstereceğimiz ilk örnek Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivâyettir:

Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilmiştir ki: Ebû Sa'lebe Nebi'ye (s.a.v.) geldi ve:

-Yâ Rasûlallah benim bir av köpeğim var ve ben onu ava götürüyorum. (onun yakalayıp bana getirdiğinin hükmü nedir?) dedi. Nebi (s.a.v.):

“Eğer senin bir av köpeğin varsa onun yakalayıp getirdiği her şey senindir (temizdir)” buyurdu. Ebû Sa'lebe:

-Temiz de olsa, pis de olsa mı? dedi. Nebi:

“Temiz de olsa, pis de olsa senindir” buyurdu. Ebû Sa'lebe:

-Ondan yemiş olsa da mı? dedi. Nebi:

Ondan yemiş olsa da dedi. Ebû Sa'lebe:

-Yâ Rasûlallah! Bana yayım hakkında da fetva ver, dedi. Rasûlallah (s.a.v.):

“Okunun vurduğu her şey senindir (okunun sana geri getirdiğini ye)” dedi.

Ebû Sa'lebe:

-Okum, temiz olsa da, pis olsa da mı? dedi. Rasûlallah (s.a.v.):

“Temiz de olsa, pis de olsa (fark etmez)” dedi.

Ebû Sa'lebe:

-Avı gözden kaybetmişsem de mi? dedi. Rasûlallah (s.a.v.):

“Avı gözden kaybetsen de, yeter ki, av üzerinde senin okundan başka bir ok izine rastlamamış olasın. Veya onu kokmuş bulmamış olasın.” dedi.

Ebû Sa'lebe dedi ki:

-Ya Rasûlallah! Bize Mecusîlerin kaplarını kullanmaya mecbur kaldığımız vakitler hususunda fetvâ ver, dedi. Rasûlallah (s.a.v.):

“Onların kaplarını kullanmaya mecbur kaldığınız vakit onları suyla yıkayın, böylece suyla onu temizleyin” buyurdu.⁵⁶

Hadisin son kısmı Ebû Dâvûd'da “Onları yıkar ve içlerinde yemek yersin” şeklindedir.⁵⁷

⁵⁶ Buhârî, Zebâih 4, 10, 14; Müslim, Sayd 8; Tirmizî, Sayd 1, Siyer 11; İbn Mâce, Sayd 3, Neseî, Sayd 16, Dârimî, Ezâhî 22, Siyer 56.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, Sayd 22.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise "Onları suyla yıka ve içlerinde yemek pişir." şeklindedir.⁵⁸

Müslümanlar, Mecûsîlerin kaplarını kullanmaktan men edilmişler ancak mecbur kalındığında kapların yıkamakla temiz olacağı ve bundan sonra kullanılabilceği Nebî'nin sarîh ifadesiyle beyan edilmiştir. Kendisinden faydalandığımız *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un şârihleri bu hadisin, bazı fıkıh âlimlerinin "Başka bir kap bulunsa bile Ehl-i Kitab ve Mecûsîlerin kaplarını yıkayıp kullanmada bir sakınca yoktur" şeklindeki beyanlarıyla çakışmadığını, bu hadiste kastedilen kapların özellikle içerisinde domuz eti pişirilen kaplar olduğunu ve onun dışındaki kapların buradaki 'başka kap bulunmama' şartına dahil olmadığını söylemişlerdir.⁵⁹ Mecûsîlerin kapları hakkındaki beyânı şu hadis-i şerifle tamamlayalım:

Sahâbeden Ebû Sa'lebe el-Cüşenî Rasûlullah'a (s.a.v.):

-Biz Ehl-i kitapla komşuyuz. Onlar tencerelerinde domuz eti pişiriyorlar, kaplarında şarap içiyorlar. (Bize bu hususta hüküm ver) dedi. Rasûlullah (s.a.v.) ona şöyle dedi:

"-Ondan başkasını bulursanız ondan yiyiniz ve içiniz. Eğer başkasını bulamazsanız onları su ile yıkayınız, onlarda yiyiniz, içiniz."⁶⁰

Bu hadis-i şeriften başka haram kılınan hususlarda zaruret vukûu halinde cevâzın mevcut olduğuna dair bir çok hadis-i şerife ulaşmak mümkündür. Ancak başta da ifade ettiğimiz gibi biz bunu elimizden geldiği kadar ıztırâr ve müştaklarının kullanıldığı hadislerle sınırlandırmaya gayret edeceğiz. Yoksa çalışmamız ruhsat tanınan hadislerin tespitine dönüşür ki bu da bizim konumuzu ve sınırlılığımızı aşar.

Erkeklerle ipekli giymenin haramlığı da zaruret vukûu halinde cevaz verilen hususlardan biridir. Rasûlullah bir çok hadisinde erkekleri ipekli giymekten sakındırırken bazı durumlarda buna müsaade etmiştir.

Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm'da uyuz rahatsızlığı ve ağrı bulunduğu için sefer esnasında ipek gömlek giymelerine izin vermiştir.⁶¹

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, 2/184.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, age. , c. 11, s. 35.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, Et'ime 46.

⁶¹ Buhârî, Libâs 29; Müslim, Libâs 24; Tirmizî, Libâs 2; Ebû Dâvûd, Libâs 13; İbn Mâce, Libâs 17.

Fukahâdan bir kısmı cevâzın sadece bu iki sahabeye verildiğini söylerken bir kısmı bu hükmün sadece sefer esnasında geçerli olduğunu iddia etmiştir. Ancak fukahânın bir kısmı da bu fetvanın bu iki sahabeye münhasır olmadığını, seferî ya da mukim kendisine hastalık musallat olmuş olan herkesin bu hadisin hükmüne dahil olduğunu söylemiştir. Kabul gören görüş de budur.

Son yıllarda tartışma konusu olan mut'a nikahı da bir dönem zaruret dolayısıyla helâl kılınmış daha sonra kaldırılmıştır. Bu meyanda Müslim'de geçen şu hadisi zikrederek başlığımızı sona erdirebiliriz:

...İbn Şihâb şöyle demiş: Bana Hâlid b. Muhâcir b. Seyfullah haber verdi ki, kendisi bir zâtın yanında otururken o zâta bir adam gelerek mut'a hususunda fetva istemiş. O da mut'a yapmasını emretmiş. Bunu üzerine İbn Ebî Amre'te'l-Ensârî :

- Ağır ol, demiş. O zât ona:

-Ne o? Vallahi mut'a imâmu'l-muttekîn zamanında yapılmıştır, mukabelesinde bulunmuş.

İbn Ebî Amrâ: "Mut'a İslam'ı ilk zamanlarında muztar kalanlar için leş, kan ve domuz eti (yemek) gibi bir ruhsattı. Sonra Allah dini muhkem kıldı ve bundan nehy buyurdu" demiş.⁶²

C- Muâmelât Alanında Muztarın Durumu

Ebû Dâvûd *Kitâbu'l Buyû*'da "Muztarın Bey'i" adı altında bir bâb açmış ve şu hadisi zikretmiştir:

Benî Temîm'den bir ihtiyar şöyle demiştir. Ali b. Ebî Tâlib bize şöyle hitabetti: Veya Ali şöyle dedi: İbn İsâ "Huseym bize böylece haber verdi" dedi.

"İnsanların üzerine çok şiddetli bir zaman gelecek, onunla emrolunmadığı halde zengin elindeki malını ısıracak (sıkı sıkıya sarılıp fakire vermeyecek) halbuki Allah, "Aranızda iyiliği unutmayın"⁶³ buyurmuştur. Zorda kalanlar (mallarını) satacaklar. Oysa Rasûlullah muztarın satışını, içinde zarar olan satışı ve olgunlaşmadan önceki meyvenin satışını nehyetmiştir."⁶⁴

Sünen-i Ebî Dâvûd'un şârihi Hattâbî, muztarın satışının iki mânâda kullanılmış olduğunu muhtemel görür.

⁶² Müslim, Nikâh 27.

⁶³ 2/Bakara 237.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Buyû' 25; Ahmed b. Hanbel, 1/116.

1- Kişinin ikrâh (zorla) yoluyla satışı yapmak mecburiyetinde kalmasıdır. Bu yolla yapılan alışveriş fâsittir.

2- Bir kimsenin borcunu ödemek veya yapması gereken bir işi yapması için elindeki değerinden çok aza satmasıdır. Halbuki bu durumda olan borçluya yardım edilmelidir.⁶⁵

Daha önce *Hadislerde İkrâh* başlığımız altında incelediğimiz hadisle (Buhârî, İkrâh 2) çakışıyor gibi görünen bu hadis Hattâbî'nin ilk şıkta ifade ettiği şekilde yorumlandığı takdirde ortada her hangi bir sorun kalmamaktadır. Ancak ikinci şıkta bir diğer ihtimal olarak sunduğu şekilde yorumlayacak olursak bu iki hadisin birbiri ile çakıştığını söylememiz gerekir.

Biz Buhârî'de zikri geçen Yahûdîlerin mallarını satmaya değil, yurtlarından çıkmaya muztar kaldıkları kanaatindeyiz. Onların mallarını satmaları ise kişisel tercihleridir. Dilerseler satarlar, dilemezse satmazlar. Bir savaş sonrası nasıl ki muzaffer olan taraf mağlup olan tarafın mallarını satın almıyor, aksine ona hiçbir karşılık vermeden sahip olabiliyor ve hatta insanların esir alabiliyorsa burada da bir haklı ve aynı zamanda kan dökmeksizin topraklara sahip olan bir taraf ve mağlup olup mallarını terk edecek bir taraf mevcuttur. Burada onların mallarının dilerseler satın alınacağına söylenmesi Hazreti Peygamber'in anlayışlılığı ve yumuşak kalpliliği dolayısıyla Yahûdîlere bir lütfudur. Değilse Peygamber'in onların mallarını satın almak gibi bir mecburiyeti yoktur. Peygamber kendisi de her şeyini geride bırakmış ve yabancı topraklara gelmiş, bu anlamda sıkıntılar çekmiş biri olarak ihanetlerine rağmen Yahûdîlerin mağdur olmalarını istememiştir.

Acizâne yaptığımız bu çıkarıma göre günümüzde zor durumda kaldığı için malını değerinden çok daha az bir fiyata satmak zorunda kalan bir kimsenin malını onun zayıflığını fırsat bilip satın almanın hem etik bakımdan hem de Hz. Peygamber'in sünnetine uygunluk bakımından doğru olmadığı kanısındayız. Zîrâ Müslüman kardeşliği yardımlaşmayı ve adaleti gerektirir.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. 12, s. 475.

D- Yiyecek ve İçecekler Hususunda İztırâr

Muztarın zikredildiği hadislerin ekseriyetle yiyecek ve içecekler meselesi etrafında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bunun sebebi daha ziyâde yeme-içme konularında muztar kalınmasının mümkün olmasıdır. İmam Buhârî bu konuda eserinde *Kitâbu'z-Zebâih ve's-Sayd*'da "Eklül'l-Muztar" isimli bir bâb açmış ancak Kur'an'da bu konu ile ilgili olarak zikredilen beş âyeti vermekle yetinmiştir. (Bakara 172, 173, Mâide 3, En'am 118, 119, 145, Nahl 114, 115.)

Sünen-i Ebî Dâvûd'da ise "Bâbun fi'l-Muztarr ile'l-Meyte" isimli bir bâb bulunmaktadır. Burada zikredilen hadisleri vererek meseleye giriş yapalım:

Câbir İbn Semüre'den zikredilmiştir ki:

Bir adam beraberinde ailesi ve çocukları olduğu halde Harra'ya indi. Başka bir adam ona:

"- Bir devem kayboldu, onu bulacak olursan yakalayiver" dedi. Adam sahibinin kaybettiği deveyi buldu ama sahibini bulamadı. Deve hastalandı. Adamın karısı:

"- Onu kes (de mundar ölmesin)" dedi. Ama adam kabul etmedi. Deve öldü. Kadın bu sefer:

"- Derisini yüz de etini, yağını kadîd yapalım (güneşte kurutalım) ve yiyelim" dedi. Adam: "Hele, Rasûlullah (s.a.v.)'a bir soralım (da söylediklerini sonra yaparım)" dedi.

Ona gelip sordu. Aleyhissalâtu vesselâm:

"- Seni ondan müstağni kılacak bir zenginliğin var mı?" diye sordu. Adam:

"Hayır! yok" dedi.

Rasûlullah da: "- Öyleyse onu yiyin" buyurdu.

Râmî der ki: "Sonra devenin sahibi geldi. Durum kendisine anlatıldı.

Adama: "-Deveyi kesmedin mi?" dedi. Adam:

"-Senden utandım!" cevabında bulundu.⁶⁶

Âyet-i kerîmelerde meyte yeme defaatle haram kılınmışken Rasûl adama "Meyteyi yemediğiniz takdirde telef olmaktan korkuyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltmemiş, aksine bundan ğanî olup olmadığını yani ihtiyacının bulunup

⁶⁶ Ebû Dâvûd, Et'ime 37.

bulunmadığını sormakla yetinmiştir. Buna göre meyteden yemek için telef olmaktan korkmak şart değildir. Ciddi bir ihtiyacın olması yeterlidir. Burada ihtiyacın var mı derken ‘senin ve ailenin ihtiyacı’ demek istenmiştir. Ayrıca Nebi bu meyteyi hemen tüketin ya da onu saklamayın gibi bir ifade de kullanmamıştır. Bundan da meytenin saklanabileceği ve ileriki zamanlarda kullanılabilmesi sonucu çıkmaktadır.

Aynı meyandaki diğer bir hadis de şöyledir: Hz. Câbir (r.a.)’den:

Rasûlullah (s.a.v.) bizi (Kureyş kervanını takip etmek için) gönderdi. Başımıza da Ebû Ubeyde’yi kumandan tayin etti. Bize azık olarak bir dağarcık hurma verdi, başka verecek bir şey bulamadı. Ebû Ubeyde bize birer hurma veriyordu. (Ebû Zer) diyor ki: Ben bununla ne yapıyordunuz? diye sordum. (Câbir) dedi ki: Onu çocuğun emdiği gibi emiyor, sonra üzerine su içiyorduk. Bu bize bir gün geceye kadar yetiyordu. Bir de sopalarımızla selem ağacının yaprağını silkiyor sonra onu su ile ıslatarak yiyorduk, dedi ve şöyle devam etti: Deniz boyuna gittik. Derken denizin boyunda bize yüksek kum tepesi şeklinde bir şey yükseldi. Ona vardık, bir de ne görelim, anber denilen hayvan. Ebû Ubeyde: “Bu leştir” dedi. Sonra “Hayır, biz Allah Rasûlü’nün elçileriyiz. Ve Allah yolundayız. Siz muztar kaldınız, binâenaleyh yeyin” dedi. Artık onun yanında bir ay kaldık. üç yüz kişi idik hatta semizledik. (...) Medîne’ye geldiğimiz vakit Rasûlullah’a (s.a.v.) giderek onu kendisine anlattık da “O, Allah’ın sizin için çıkardığı bir rızıktır. Yanınızda onun etinden bir şey var mı? Bize de tattırın” buyurdular. Bunun üzerine Rasûlullah’a bir parça gönderdik, onu yedi.⁶⁷

Hadiste geçen وشيقة kavlinin anlamı biraz kaynatılmış ve yenecek kıvama getirilmiş, seferlerde taşınan et demektir. O, kadittir denmiştir.⁶⁸

Davudoğlu Rasûlullah’ın balinadan isteyip ondan yemesini şu şekilde açıklamıştır: “Rasûlullah (s.a.v.)’in bu istemesi helâl olduğunu bizzat yemek sûretiyle göstererek ashâbının kalbini yatıştırmak içindir. Yâhut balina Allah Teâlâ tarafından gönderilme bir yiyecek ve harikulâde bir ikram olduğu için onunla teberrük etmek için yemiştir.”⁶⁹ Bizim kanaatimiz burada Rasûlullah’ın, Davudoğlu’nun ilk zikrettiği sebebe binâen (ashabının kalbini yatıştırmak için) yemiş olmasıdır.

⁶⁷ Müslim, Sayd 17; Neseî, Sayd 35; Ebû Dâvûd, Et’ime 47.

⁶⁸ Neseî, c. 7, s. 207.

⁶⁹ Davudoğlu, age. , c. 9, s. 169.

Ebû Ubeyde bu leştir diyerek müfrezesinin bu balıktan yemesine ilkin izin vermemiş ancak daha sonra ictihâdını değiştirerek “- Sizler muztar kaldınız ve Allah yolunda cihad yapmak için yola çıktınız” diyerek muztar oluşlarını illet kabul etmiş ve balinanın yenmesine cevaz vermiştir. Rasûlullah da “- Onun etinden bize de getirin” diyerek Ubeyde’nin doğru karar verdiğini göstermiştir. Ayrıca bu hadisin dışında bir çok hadis denizin ölüsünün yenmesinin helâl olduğunu beyan etmektedir. Hükümün bu olduğunu görmenin yanında bizi ilgilendiren kısmı Ebû Ubeyde’nin muztar kalmayı illet olarak kabul etmesidir.

Ebû Dâvûd Sünen’inde Vehb b. Ukbe’nin el-Âmirî’den şöyle bir hadis rivâyet ettiğini bildirmiştir:

Fücey’ Rasûlullah’a geldi ve dedi ki:

-Bize meyteden ne helâldir? Biz de:

-Akşam ve sabah yiyecek kadar dedik. Ebû Nuaym dedi ki:

Ukbe bana sabah bir bardak ve akşam bir bardak şeklinde tefsir etti ve dedi ki:

-Babam hakkı için bu açlıktan başka bir şey değildir. Onlara bu halde meyteyi helâl kıldı. Ebû Dâvûd dedi ki:

“ ‘el-Gabuk’ gündüzün sonunda yani akşam, ‘es-sabuh’ da günün başında yani sabah içilendir.”

Sabah içilen ve akşam içilen bir bardak süt insanın açlığını giderir. Yani insan tam olarak gıda almış olmasa da bu miktar hayatta kalmasına yeterlidir. Bu durumda olana meyteyi yemek helâldir. Bu ve bundan önce zikrettiğimiz hadis muztar durumda olanın meyteden doyuncaya kadar yiyebileceğine delâlet eder. Ancak İmam Ebû Hanîfe açlığı giderecek kadar yemeyi câiz görmüş, fazlasına müsaade etmemiştir. Bu hususta diğer hadis de şudur:

Bize Ebû Âsım, el-Evzaî’den, Hassen b. Atiyye’den, O da Ebû Vakîd’den (naklen) rivâyet etti ki: O şöyle dedi:

-Ya Rasûlallah! dedik. Biz açlığın bulunduğu yerde yaşıyoruz. Murdar hayvan ölüsünden bize ne helâl olur? Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

“-Ne sabah yemeği, ne akşam yemeği yiyemediğinizde ne de (yerden) bir sebze

çıkaramadığınızda işiniz ona kalır. ”⁷⁰

Ed-Dârimî demiştir ki: (Diğer) râvîler ولم تختفوا kelimesini ح ile söylüyorlar. (Bu durumda mânâ ne de bir sebze koparmadığınızda şeklinde olur). Bu ise خ ile söylenmiştir.⁷¹

Burada sabah yemeği ve akşam yemeği ile kastedilen içilecek bir bardak sütün bulunabilmesidir. Baklagil ifadesi de kimileri tarafından bir çeşit taze hurma olarak tefsir edilmiştir.

Aç kalan bir kimsenin meyteden yemesine cevaz veren hadislerin yanında başkasının malından izinsizce yenilebileceğine delâlet eden hadisler de mevcuttur. Şu’be b. Ebî Bişr’in Ubbâde b. Şurahbil’den rivâyet ettiği hadis buna örnektir.

Ebû Bişr Ca’fer b. İyâs şöyle demiştir: -Beni Ğubârdan bir adamdan- Abbâd b. Şurahbil’den işittim. Dedi ki:

-Bize bir kıtlık yılı isabet etti. Şehre gittim ve bir bostana girdim. Bir başak aldım, başağı ovaladım, yedim ve ondan elbiseme de kattım. Bostanın sahibi geldi, beni dövdü ve elbisemi aldı. Rasûl’e gittim ve ona olan biteni haber verdim. Rasûl adama dedi ki:

“-O açken onu niçin doyurmadın? O cahilken onu niçin bilgilendirmedin?” Bunun üzerine Rasûl ona emretti, adam bana elbisemi geri verdi. Ve ona bir vesk ya da yarım vesk yiyecek yüklemesini emretti.⁷²

Rasûlullah adamın muztar durumda olduğunu görünce bahçe sahibini Müslüman bir kardeşini ihtiyaç zamanında doyurmadığı, onu koruyup gözetmediği için uyarmış ve burada genel geçer bir kâideye de işaretle bulunmuştur. Müslümanlar birbirlerini her zaman maddî manevî olarak her alanda gözetmeli ve desteklemelidirler.

Ebû Dâvûd, Hasen'den ve Semüre'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Sizden biri koyun sürüsüne rastlarsa sahibi orada ise izin istesin. Şayet sahibi izin verirse onu sağsin ve içsin. Sahibi yoksa üç kez selsensin, sahibi cevap verirse

⁷⁰ Dârimî, Ezâhî 24; Ahmed b. Hanbel, 5/218.

⁷¹ Dârimî, a.g.e., c. 4, s. 298.

⁷² Ebû Dâvûd, Cihâd 93; İbn Mâce, Ticâret 67.

izin istesin, eğer sahibi cevap vermezse onu yalnızca sağsın ve içsin. Ancak onu yüklenmesin.”⁷³

Bu hadis hakkında, hadis ehli farklı yorumlarda bulunmuştur. Bir kısmı hadislerde verilen cevazın yalnızca yolcu olan muztarlara verildiğini ve yenilen miktarın kıymetinin ödenmesinin gerekmediğini söylemiş, fukahânın çoğunluğu ise muktedir olduğu takdirde kıymetinin ödenmesi gerektiğini bildirmiştir. Zîrâ Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde “Her bir Müslüman’ın kanı, malı ve ırzı diğer bir Müslüman’a haramdır”⁷⁴ buyurmuşlardır.

E- Muztar İfadesinin Geçtiği Diğer Hadisler

Bazı hadislerde ıztrâr ifadesi beraberinde bir hüküm getirmemiştir. Yani kastedilen ıztrâr ifadesi istilâhî anlamda incelediğimiz muztarın kapsamına girmemektedir. Yani zor durumda kalan, mecbur kalan anlamında kullanılmasına rağmen ruhsat tanınan bir hususu ifade etmemektedir. Bu hadisleri şöylece örnekleyebiliriz:

Abdurrahman b. Abîs babasından şöyle rivâyet etmiştir: Ben Âişe’ye:

-Peygamber kurban etlerinin üç günden fazla yenmesini nehyetti mi? dedim.

Âişe:

-Peygamber, bu üç günden fazla kurban eti yemeyi ancak insanların açlık çektiği bir yılda nehyetti de bununla zengin olanın fakire yedirip doyurmasını istedi. Şu muhakkak ki biz davar bacaklarını kaldırdık da bayramdan on beş gün sonra yedik, dedi.

Âişe’ye :

-Sizi bunları geciktirmeye zorlayan ne idi? denildi. Âişe güldü de,

-Muhammed’in aile halkı, kendisi Allah’a kavuşuncaya kadar üç gün arka arkaya katıklanmış hâlis buğday ekmeği ile doymadı, dedi.⁷⁵

Bu soru ile Hz. Âişe’den kurban etlerinin saklanıp saklanamayacağı öğrenilmek istenmiştir. Hz. Peygamber kurban etlerini yalnızca insanların sıkıntı çektiği bir dönemde yasaklamıştır. Bunu yapmaktaki amacı ise etlerin elden

⁷³ Ebû Dâvûd, Cihâd 93; Tirmizî, Buyû’ 60.

⁷⁴ Müslim, Birr 32; Ebû Dâvûd, Edeb 35; Tirmizî, Birr 18; İbn Mâce, Fiten 2; Ahmed b. Hanbel, 2/277, 370, 3/491, 4/168.

⁷⁵ Buhârî, Et’ime 27; Ahmed b. Hanbel, 6/12.

çıkarılması telaşı ile fakirlerin rızıklandırılmasıdır. Yoksa kurban etlerini saklamanın yasaklığını ifade eden bir nass yoktur. Hz. Âişe kurban etlerini on beş gün sakladıklarını ifade ettiğinde buna kendilerini neyin mecbur bıraktığı, bunu yapmaya kendilerini neyin ittiği öğrenilmek istenmiştir. Bunun sebebi ise insanların kıtlık yılında bulunmaları ve Muhammed ailesinin de ihtiyaç içinde bulunmasıdır. İbn Hacer bu hadisi kısaca şu şekilde açıklamıştır: “Hadiste kurban etlerinin üç günden fazla saklanması yasağının belli bir döneme has olduğuna, bunun sonra nesh edilmiş olduğuna ve etin saklanıp kadîf olarak yenmesinin câiz olduğuna işaret vardır.”⁷⁶

Bu hadislerden biri de İmran b. Hudayr’dan gelen rivâyettir.

İmran b. Hudayr anlatıyor:

Lâhık’tan güneş batmadan önce kılınan iki rekat namazı sordum, bunları Abdullah b. Zübeyr’in kıldığını söyledi. Bunu duyan Muaviye, Abdullah b. Zübeyr’e haber göndererek güneş batmadan önce kılınan iki rekat namaz ne namazdır diye sorunca, Abdullah Ümmü Seleme’ye sormak zorunda kaldı. Ümmü Seleme:

“Rasûlullah bunu ikindiden önce kıları. Bir gün kılamadı da güneş batarken kıldı. Ne bundan önce, ne bundan sonra bu namazı bir daha kıldığını görmedim” dedi.⁷⁷

Burada kullanılan muztar ifadesi başka bir yol bulunamaması dolayısıyla mecbur kalmayı ifade etmektedir. Yoksa yeme içme, ibadet, nefsin muhafazası gibi hususlarda bir muztar kalmayı ifade etmemektedir.

⁷⁶ Askalânî, age. , c. 9, s. 480.

⁷⁷ Neseî, Mevâğit 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKÛKÎ ALANDA İKRÂH ve İZTİRÂR

I- İkrâh ve Hükümleri

Birinci bölümümüzde incelediğimiz âyetlerin birer ahkâm âyeti olmaları sebebiyle kendilerinden hükümler çıkarıldığını fakat bu hükümler konusunda ihtilâfların mevcut olduğunu ifade etmiştik. Buna binâen bu bölümde müfessirlerin açıklamalarını ve ihtilâf ettikleri konuları ifade ettikten sonra şimdi ikrâh ve ıztırâr haline terettüp eden dünyevî ve uhrevî hükümleri elimizden geldiği kadar beyan etmeye çalışacağız. Burada şunu belirtmemiz gerekir ki biz ikrâh ve ıztırâr hallerine terettüp eden bütün hükümleri en ince ayrıntısına kadar verecek değiliz. Zîrâ her mezhebin bu konulara hacimli bölümler ve bâblar ayırdıklarını düşünecek olursak bunları burada vermenin imkânsız olduğunu görmek mümkün olur.

Çalışmamızın bu kısmında ilkin kısaca ikrâhın lügavî ve ıstılâhî anlamlarını verecek, arkasından mülcî ve gayri mülcî olmak üzere kısımlarını izah edecek, daha sonra on maddede topladığımız şartlarını sıralayıp ikrâhın şer'î ve hissî tasarruflara etkisini ifade edecek, son olarak bazı hissî tasarrufların dünyevî hükümlerine değineceğiz. Aynı yöntemi ıztırârı incelerken de kullanacağız.

A- İkrâh Nedir?

Sözlükte “istememek, rızâ göstermemek, zorlamak” anlamlarına gelen ve “kürh” (kerh) kökünden türeyen ikrâh, “İnsanın başkası sebebiyle yapmış olduğu ve bununla rızâsının ortadan kaldırılmış olduğu veya bununla ehliyeti kaybolmaksızın seçme imkânının yok olduğu veya ondan hitâbın düşürüldüğü fiildir.”¹

Bir kavilde kerh ve kürh'ün, zağfu ve zuğfu gibi aynı şeyler olduğu söylenirken, diğer bir kavilde :

Kerh'in insana dışarıdan yüklenen meşakkat olduğu,

Kürh'ünse kişinin bizzat zâtının tiksindiği halde yöneldiği (kesb ettiği) fiil olduğu ifade edilmiştir.

Bu doğrultuda hoşlanmamama mânâsı ile ikrâh iki ayrı sebepten kaynaklanabilir. Bunlar:

¹ Serahsî, age. , c. 24, s. 38.

1- İnsanın kendi tabiatından kaynaklanan hoşlanmama,

2- İnsanın kendi aklından ve şeriattan kaynaklanan hoşlanmama.

Bu sebeple insanın bir şey için ‘Ben onu tabiatıyla istiyorum ve ben ondan aklî ve şer’î yönden hoşlanmıyorum’ mânâsında ‘Ben onu istiyorum ve ondan hoşlanmıyorum’ demesi, ya da tam tersini, yani ‘ben onu aklî ve şer’î cihetle istiyorum ve ondan tabiatıyla hoşlanmıyorum’ demesi doğru olur.² Nitekim Allah (c.c)’ın şu kavlinde bu gerçekleşmiştir: “Siz ondan hoşlanmadığınız halde savaş size emredildi.”³

Bu anlam ayrılıklarından yola çıkılarak dini bir terim olan ‘mekruh’un birinci anlamla, ‘ikrâh’ ın da ikinci anlamla bağlantılı olduğu söylenir. İkrâh, Kelâm ilminin literatüründe bir kimsenin iman ya da inkâra zorlanmasının dînî hükmü hususunda yer alırken, Fıkıh ilminde ise bir kimsenin özgür olduğunda yapmaya râzı olmayacağı ve yapmak istemeyeceği bir işi tasarruf etmeye zorlanmasının hukûkî sonuçları tartışılırken sıkça kullanılmıştır. Bu bağlamda ikrâhın fıkıh usûlünde ehliyeti daraltan ve ortadan kaldıran hallerden (avârizu’l-ehliye) müktesep ârizalar (irâdî arızalar) arasında zikredildiğini görmekteyiz.

İslam Hukukçularının ve özellikle Hanefîlerin ikrâhı tanımlarken bu konuda kendi eğilimlerini yansıtacak bazı ilâve ve açıklamalar getirdiklerini görmekteyiz. Mesela Serahsî’nin ikrâhı “İnsanın başkası sebebiyle yapmış olduğu ve bununla rızâsının ortadan kaldırılmış olduğu veya bununla ehliyeti kaybolmaksızın seçme imkânının yok olduğu veya ondan hitâbın düşürüldüğü fiildir.”⁴ şeklinde tanımlaması Hanefî mezhebinin rızâ ve ihtiyar ayırımından kaynaklanmaktadır.

Serahsî’nin tanımını dışında yapılan tanımlara bakıldığında âlimlerimizin “Bir kimsenin serbest kaldığında râzı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya zorlanması”, “Başkasını istemediği bir işe baskı altında tutarak mecbur etmek”⁵ veya “Bir kimseyi korkutarak ve yapılan tehdidin icrâ edileceğine inandırarak istemediği bir işe zorlamak” anlamında birleştiklerini görmemiz mümkündür.⁶

Zorlayan kimseye mükrih, zorlanan kimseye ise mükreh denir. İkrâh mülcî ve gayri mülcî olmak üzere iki kısma ayrılır.

² İsfehânî, age. , s. 429; İbn Manzûr, age. , c. 13, s. 534.

³ 2/Bakara, 216.

⁴ Serahsî, age. , c. 24, s. 38.

⁵ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletüh*, Dârü’l-Fıkr, Dımeşk, 1987, c. 5, s. 386.

⁶ Bardakoğlu, Ali, “İkrâh”, *D.İ.A.*, XXII, İstanbul, 2000, c. 20, s. 31.

Kısaca ikrâhın ne olduğunu gördükten sonra şimdi de sırasıyla ikrâhın çeşitleri ve şartlarını izah edelim:

B- İkrâhın Çeşitleri

İkrâhın biri mülcî veya kâmil ikrâh, diğeri ise gayri mülcî veya nâkıs ikrâh olmak üzere iki çeşidi vardır.

1- Mülcî İkrâh

Kişinin nefesine yahut âzâlarından herhangi birisine gelebilecek bir zarar ile tehdit edilmesi halinde söz konusu olan ve kişinin kudret ve ihtiyarını tamamen ortadan kaldıran zorlamadır. Böyle bir ikrâh rızâyı yok eder, ihtiyarı bozar. Öldürmekle tehdit, âzâlarından birini kesmekle korkutmak, canın veya herhangi bir organın telef olmasından endişe ettirecek kadar çok dayak buna misal olarak verilebilir. Fıkhî tartışmalarda ikrâh terimi yalnız başına kullanıldığında bundan tam ikrâh anlaşılır.

2- Gayri Mülcî İkrâh

Bu ise aç susuz bırakmaksızın hapisle, bağlamakla, az miktarda dayakla yahut malın bir kısmını telef etmek gibi hususlarla tehdit sonucu ortaya çıkan ikinci derece ağırlıkta zararları içeren ikrâh türüdür. Rızâyı ortadan kaldırmakla birlikte, ihtiyarı ifsat etmemektedir.

Hanefilerde bu iki türe ilâveten üçüncü bir ikrâh türü daha vardır ki bu da 'Edebî ikrâh'tır. Edebî ikrâh terimi henüz yeni çalışmalarda kullanılmaya başlanmış olup Hanefilerin eserlerinde direk olarak bu isme rastlanmamaktadır. Ancak *İslam Fıkhı Ansiklopedisi* veya *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî* gibi son dönem eserlerinde bu isimlendirmenin literatüre dahil edildiğini görmekteyiz.

3- Edebî İkrâh:

Bu da rızânın bütünüyle ortadan kalkmasına sebep olmakla birlikte ihtiyarı ortadan kaldırmayan ikrâh türüdür. Kişinin usul veya furûundan, kardeş veya kız kardeşinden veya onlara benzer yakınlarından herhangi birisini hapsedmekle tehdit gibi. Böyle bir ikrâhın hükmü kıyâsen değil de istihsânen şer'î bir ikrâh olmaktadır. Buna bağlı olarak ikrâh sonucu yapılan tasarrufların geçerli olmaması söz konusudur. Fıkhın ve diğer mezheplerin ağırlıklı görüşü bu olmakla beraber hangi yakınlıkta bulunan kişilerin bu kapsama girdiği konusu tartışmalıdır. Ekseriyet bunu eş ve

mahremiyet derecesiyle sınırlandırmak isterken İmam Buhârî dâhil bazı fakihler bunların dışındaki Müslümanlara yöneltilen ağır tehdidin de ikrâh sayılacağını söylemişlerdir.⁷

Şâfîlerde⁸ ise ikrâh mülcî ikrâhtan ibaret olup mülcî olmayan ikrâha ise ikrâh denilmemektedir. Onlara göre ikrâh ileri derecede dövmek, uzun süre hapsetmek, malı telef etmek gibi çekinilen bir şeyle korkutmakla meydana gelir. İnsanların durumlarındaki değişikliklere göre ikrâhın etkisi de değişik olur. Toplumda sıradan bir insan için tokatlanmak çok çirkin ve utandırıcı olmayabilir ancak eşraftan birinin buna mâruz kalması ağır ve utandırıcıdır. Yani o an ikrâhın hangi çeşidinin vukû bulduğuna kişinin kendisi karar verecektir. Gelecekte gerçekleştirileceği bildirilen bir ceza ile korkutmakla ikrâh hâsıl olmadığı gibi, böyle bir cezaya hak kazanmış kimseyi korkutmakla da ikrâh meydana gelmez. Zira ikrâhın şartı mükrehin yaptığı tehdidi hemen ve kuvvet kullanarak gerçekleştirecek durumda olması, mükrehin de kaçmak vb. yolla bunu kendinden defetmekten aciz olması ve yapması istenen işi yapmadığında tehdidin gerçekleşeceğinden korkmasıdır. Haksız yere ikrâh edilenin tasarrufları geçerli değildir. Ancak öldürme vb. işleri işleyecek olursa ona kısas uygulanır.

C- İkrâhın Şartları

Âlimlerimiz bir meselede ikrâhın mevcut olup olmadığını tespit edebilmek için bir takım şartlarda birleşmişler ancak bazı mezhebî yaklaşımlar dolayısıyla da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Burada bu şartları şöylece özetleyebiliriz:

1- Mükrih (zorlayan) tehdit ettiği şeyi bilfiil yapabilecek güce sahip olmalıdır. Aksi takdirde ikrâhtan bahsetmek mümkün olmaz ve onun söyledikleri hezeyan olur.

Ebû Hanîfe'ye⁹ göre bu anlamda ikrâhı gerçekleştirmeye yalnızca devlet başkanı kâdirdir ve onun dışındakiler tehditlerini gerçekleştirmeye muktedir değildirler. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki dayanağı, düzene yalnızca devlet başkanının hâkim olması ve kendi döneminde ondan daha üstün bir gücün mevcut olmamasıdır.

⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1989, c. 15, s. 6820.

⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şerif ed-Dimeşkî, *Ravzatu't-Tâlibeyn*, I-VIII, thk. Şeyh Âdil Ahmed Mevcûd, Şeyh Ali Muhammed Meûz, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, trs. , c. 6, s. 57.

⁹ Serahsî, age. , c. 24, s. 88.

Serahsî, “Eğer devlet başkanının yaptığı tehdidi gerçekleştirmeyeceği biliniyorsa kişi mükreh sayılmaz”¹⁰ demektedir.

Ebû Yusuf, Muhammed ve diğer üç imam ise bunun aksini savunmakta ve ikrâhın yöneticiden de başkasından da tahakkuk edebileceğini, sulta sahibi herkesin başkasına zarar verebileceğini söylemektedir.¹¹

Âlimler, İmâm-ı Âzam ile iki talebesi arasındaki görüş ayrılığını asrın ve şartların farklılığına bağlamaktadırlar. Yoksa delil ve burhanların farklı oluşuna değil. Ebû Hanîfe de, talebeleri de zamanlarına ve şartlarına uygun fetvâda bulunmuşlardır.

2- Tehlike her an mevcut olmalıdır. Mükrehin icbar edildiği işi yapmadığında mükrihin tehdit ettiği şeyi yerine getireceğini zannı gâlip ile zannetmesi ve kaçmak, başkasının yardımını istemek, devlet başkanına sığınmak veya karşı koymak gibi bir yolla tehdit edildiği şeyden kurtulma umudunun olmamasıdır.¹² Burada mükrehin korkusunu objektif esaslara göre değil sübjektif duruma göre tespit etmek gerekir.¹³ Eğer mükreh, mükrihin tehdit ettiği şeyi yerine getirmekten âciz olduğunu anlarsa tehdidin hiçbir mânâsı kalmayacaktır.

3- Cebir ve tehdit mükreh için ciddi ve kesin zarar ihtiva etmelidir. Yani tehdit edildiği şey canının, âzâlarının, veya malının telefını, hanımının, anne-babasının hapsedilmesi şeklinde kendisinin önemseydiği kişilere eziyeti vs. içermesi gerekir. Burada tespit edilmesi gereken husus yapılan zorlamanın kişinin rızasını ortadan kaldırması yada kaldırmamasıdır.¹⁴ Çünkü bazı kimseler az bir zorlama ile müteessir olurken bazı kimseler bundan etkilenmemektedir.

Mesela, az bir dayak ya da bir günlük hapsedilme örfü göre ciddi ikrâh sayılmasa da toplumun saygın kişileri için zorlamanın mevcut olduğuna ve rızânın ortadan kalktığına hükmedilir. Çünkü bu tür bir zorlama kariyer sahibi ve toplumun eşrafından olan kişiler için şeref ve haysiyeti zedeleyicidir ve şiddetli dayak hükmündedir. Burada ikrâhın ciddi olup olmadığı objektif esaslara göre değil, mükrehin durumuna göre tespit edilir. Bu ise manevi ikrâhın (Hanefîlerin üçüncü

¹⁰ Serahsî, age. , c. 24, s. 89.

¹¹ Serahsî, age. , c. 24, s. 89.

¹² Ebû Zehra, age. , s. 304.

¹³ Aydın Hakkı, “İslam ve Türk Borçlar Hukukunda İkrâh”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1999, sy. 3, s. 1

¹⁴ Acar, H. İbrahim, “İslam Borçlar Hukukunda İrâdeyi Sakatlayan Sebepler II- İkrâh”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2002, sy. 18, s. 23.

çeşit olarak kabul ettiği, edebî ikrâh olarak tanımladığımız ikrâh) göz önünde bulundurulmasıdır.

4- Mükrehin kendisi ile tehdit edildiği şey âcil olmalıdır. İleriki zamana dönük tehdit ikrâh kabul edilmez. Zîrâ kişi bu zaman aralığında kaçmak, yardım istemek, devletten korunma talep etmek gibi imkânlarla sahiptir. Bu, Hanefiler,¹⁵ Şâfiîler¹⁶ ve bazı Hanbelîlere¹⁷ göre şarttır. Mâlikîler¹⁸ ise tehdidin hemen, acilen gerçekleştirilmesini şart koşmamaktadırlar. Onlar için önemli olan korkunun her halükarda mevcut olmasıdır. Vehbe Zuhaylî, eseri *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*'nde kabule şayan olan görüşün Mâlikîlere ait olduğunu söylemektedir.¹⁹

5- Mükrehten yapılması istenen iş dînen yada aklen câiz olmayan ya da mükrehin normal şartlarda yapmaktan kaçınacağı ve yapmaya râzı olmayacağı bir iş olmalıdır. Yani malını satmak gibi kendisine ait bir hakkı yada başkasının malını telef gibi kendi dışındaki bir kimseye ait hakkı ya da içki içmek, zina yapmak gibi şer'î bir hakkı tecavüze zorlanmak ikrâh olarak mütâlaa edilir. Ancak mükreh zorlandığı işi daha önce yapmakta olan biri ise bu onun için ikrâh sayılmaz.²⁰

6- Mükrehten yapılması istenen şeyi yerine getirdiği takdirde tehditten kurtulacak olmalıdır.²¹ Mükrih, mükrehi kendini öldürmesi için zorlarsa, sen kendini öldürmezsen ben seni öldürürüm dese mükrehin kendini öldürmesi sahih olmaz ve bu yapılan ikrâh sayılmaz. Çünkü zorlandığı işi yapmak onu tehditten kurtarmamakta bilakis kendi kendinin katili yapmaktadır.

7- Mükreh için zorlanılan iş tehdit edildiği işten daha büyük olursa, başka bir deyişle tehdit edildiği şey zorlandığı şeyden daha hafif olursa ikrâh gerçekleşmiş sayılmaz.²² Bunu şöylece örnekleyebiliriz: Kişi başkasının malını telef etmeye zorlansa ve yapmadığı takdirde bir kez tokat atılacağı şeklinde tehdit edilse ve başkasının malını telef kendisine tokat atılmasından daha hafif gelse ikrâh gerçekleşmiş olmaz.

¹⁵ Serahsî, age. , c. 24, s. 39.

¹⁶ Nevevî, age. , c. 6, s. 57.

¹⁷ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî (fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî)*, I-XII, Dâru'l-Fıkh, Beyrut, 1985, c. 7, s. 292.

¹⁸ "İkrâh", *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, I-XXV, Kahire, 1990, c. 23, s. 55.

¹⁹ Zuhaylî, age. , c. 5, s. 389.

²⁰ Bilmen, age. , c. 7, s. 319.

²¹ Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 180.

²² Zuhaylî, a.g.e., c. 5, s. 389.

8- Yapılması şer'an lâzım veya mübah olan bir şeyi yaptırmak için yapılan zorlama ikrâh sayılmaz. Mesela açlıktan ölecek duruma gelen bir kimse bir şeyler yemeye zorlansa mücbire bir şey lazım gelmez. Yine bir kadın kocasına mehrini bağışlamakla emrolunsa, bağışlamadığı taktirde kocası onu boşamakla tehdit etse ve kadın mehrini bağışlasa bu ikrâh olmaz ve bağışlaması sahih olur. Ancak bazıları bu bir ikrâh kabul edilir zîrâ koca, karısının efendisi konumundadır demişlerdir.

9) Şâfîiler²³ yapılması için zorlanılan işin tek bir iş olarak tayin edilmesini ve kişinin kendisinden istenen şeye daha az ya da daha fazlasını, ya da farklısını yapmak sûretiyle muhalefet etmemesini şart koşmuşlardır. Mükreh iki ya da daha çok şey arasında muhayyer bırakılır ve bunlardan birini tercih ederse ikrâh vukû bulmuş olmaz. Zîrâ kişi seçim yaptığına göre ihtiyarını kullanmış demektir ve ihtiyarın varlığı ikrâha engel olur. Mesela kişi, iki eşinden birini boşamak için ikrâh olunsa ve o da ikisinden birini boşasa veya karısını üç talâkla boşaması istense de iki talâkla boşasa yahut tek talâkla boşaması istense de üç talâkla boşasa boşaması gerçekleşmiş olur.

Hanefîlerle²⁴ Hanbelîler ise kişinin zorlandığı işten daha fazlasını yada başkasını yapması halinde ikrâhın gerçekleşmeyeceği ve kişinin ihtiyar sahibi olarak davrandığı hususunda Şâfîiler ve Mâlikîlerle fikir birliğindedirler. Ancak kişinin zorlandığı şeyden daha azını yapmasının sonucu hususunda farklı görüştedirler. Onlara göre azını yapmak kişiyi ihtiyar sahibi kılmaz ve mükreh olmaktan çıkarmaz. Mesela kişi içki içmeye zorlansa ve içmediği taktirde öldürüleceği söylense bunun üzerine içmekle zorlandığı miktardan bir an fırsatını bulup da daha azını içse bu azaltma ile kişi ihtiyar sahibi kabul edilemez. İhtiyar sahibi olmaksızın mükrehtir.

İkrâhın tanımını, çeşitlerini, ve şartlarını ifade ederek konumuzu ana hatlarıyla tanımış olduk. İkrâhın hissî ve fiilî tasarruflara etkisini ise teferruatıyla birlikte dördüncü bölümümüzü oluşturacak olan '*Hukûkî Alanda İkrâh*' başlığı altında inceleyeceğiz.

²³ Nevevî, age. , c. 6, s. 54.

²⁴ Serahsî, age. , c. 24, s. 132.

D- İkrâhın Şer'î Tasarruflara Etkisi ve Hükümleri

İkrâhın şer'î tasarruflara etkisi denildiğinde bugünkü anlamıyla ikrâhın kânûnî tasarruflardaki etkisi bir başka deyişle sözlü tasarruflardaki etkisi akla gelmektedir. Bu tasarrufları yapmaya ya da yapmamaya zorlanılan kişiden istenilen şey ya muayyen bir şeydir ya da kişi muhayyer bırakılmıştır.

Şer'î tasarruflar ya:

- 1- İnşâî yolla ya da,
- 2- İkrar yoluyla gerçekleşir.

1- İnşâî Yolla Gerçekleşen Tasarruflara İkrâhın Etkisi

İnşâî tasarruflar aynı zamanda akit yoluyla gerçekleşen tasarruflar olarak da ifade edilir. Bu tasarruflar iki kısma ayrılır. Bunlar:

- a- Feshi mümkün olmayan tasarruflar,
- b- Feshi mümkün olan tasarruflardır. Bunları şöyle izah edebiliriz:

a- Feshi Mümkün Olmayan Tasarruflar

Hanefiler fesh ihtimali olmayan tasarruflarda ikrâhın hiç bir etkisi olmadığını kabul etmekte ve ikrâh altında yapılan fesh ihtimali olmayan ve rızâ şartı aranmayan tasarrufları cârî kabul etmektedirler. Yani bu gibi tasarruflar lâzımdır. Yemin, boşama, nikâh yahut ric'at yapmak, îlâ, dil ile îlâdan dönme, zihâr gibi tasarruflardan herhangi birine zorlanan kişi bunları yaptığı takdirde fiilini ikrâh altında yapmış olmasına bakılmaksızın tasarrufları lâzım kabul edilir. İkrâh altında yapılan fiilde sahih maksat gerçekleşmediğinden dolayı hâzil gibi kabul edilir. Hezl ile vâkî olan tasarruflar bilindiği üzere lâzım kabul edilirler.

Hanefilerin bu konudaki delilleri, İbn Ömer'den mükrehin talâkının geçerli olduğuna dâir gelen rivâyetler ve Safvân b. Amr (Mebhut'ta Amr diye geçerken İbn Hazm İmrân olarak zikretmiştir) et-Tâî'den ve Huzeyfe el-Yemân'dan gelen şu iki rivâyettir:

Safvân b. Amr et-Tâî'den rivâyet edilen hadis şu mealdedir²⁵:

Kocasından nefret eden bir kadın bir gün kocasını uyurken yakalamış, eline büyük bir bıçak alıp kocasının göğsünün üzerine oturduktan sonra onu uyarmış ve ona:

²⁵ Serahsî, age. , c. 24, s. 41.

-Allah'a yemin ederim ki ya beni üç talâkla boşarsın ya da seni boğazlarım, demiş. Adam yalvarmış ise de kadın ısrarda bulununca adam onu üç talâkla boşamış, sonra Peygamber (s.a.v.) giderek durumu arz etmiş, Peygamber onun yapmış olduğu boşamanın geçerli olduğunu bildirmiştir.²⁶

Bu rivâyetin farklı bir versiyonu Amr b. Şurahbil'den nakledilmiştir. Bu rivâyette durum Nebî'ye değil Ömer b. El-Hattâb'a bildirilmiştir. O da bu talâkın lâzım olduğunu söylemiştir.

Huzeyfe hadisi de şu mealdedir:²⁷

Müşrikler Huzeyfe'yi yakalayıp ona herhangi bir gazvede Rasûlullah'a yardımcı olmayacağına dâir yemin ettirmişler o da etmiştir. Durumu Rasûlullah'a anlattığında Rasûlullah ona:

“Sen ettiğin yemine dur. Biz de onlara karşı Allah'ın yardımını alırız” demiştir.²⁸

Hanefiler dışındaki cumhûrun görüşünün farklı olduğunu görmekteyiz. Onlara göre ise ikrâh bu gibi tasarrufları etkiler ve ifsat eder. Mesela ikrâh altında yapılan boşama gerçekleşmez. Yine ikrâh altında yapılan nikâh da bunun gibidir. Cumhûrun bu konudaki dayanağı ise incelediğimiz âyetlerden biri olan Nahl sûresinin 106. âyetidir. Hatırlanacak olursa âyette “Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır.” buyuruluyordu.

Bu konuda hadisten gösterilebilecek deliller pek çoktur. Ancak biz bu hadisleri vermeden önce İbn Hazm'ın, Hanefilerin talâkı, nikâhı vs. lâzım görüp bey'i lâzım görmemelerini ağır bir dille eleştirdiğini ve bu konuda Hanefilere deyim yerindeyse ateş püskürdüğünü ifade etmeden geçemeyeceğiz. İbn Hazm Hanefilerin bu konudaki delillerini “fâsit haberler” olarak niteledikten sonra yukarıda zikrettiğimiz hadisleri zikretmiş ve râvîlerinin tenkidini yaparak senetlerde zikredilen râvîlerin bir kısmının zayıf, bir kısmının meçhul olduğunu, ayrıca hadisin mürsel olduğunu söyleyerek onların delillerini çürütmeye çalışmıştır.²⁹

²⁶ Rivâyetin münker olduğu hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Ukaylî, age. , c. 3, s. 441.

²⁷ Serahsî, age. , c. 24, s. 46.

²⁸ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 3, s. 222.

²⁹ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 208.

Şimdi cumhurun görüşünü destekleyen hadislerin bir kaçını ifade etmeye geçebiliriz:

Hansâ bt. Hizâm el-Ensâriyye'den rivâyet ediliyor ki, Hansâ'yı babası Hizâm, iznini, rızasını almaksızın evlendirmişti. Halbuki Hansâ dul bir kadındı (izni alınması gerekirdi). Kadın bu evlilikten hoşnut kalmayarak Peygamber'e gidip şikâyet etti. Peygamber de bu nikâhı ret ve iptal etti.³⁰

Âişe (r.a.) şöyle demiştir:

-Yâ Rasûlallah! Kadınlarla nikâh akidleri hususunda istişâre edilir mi? diye sordum. Rasûlullah (s.a.v.) :

"Evet. (Kadınlarla nikâh akidleri hususunda istişâre edilir)" buyurdu. Ben:

-(Yâ Rasûlallah) Er görmedik bâkire, evleneceği kimse hakkında istişâre edilirse utanır, susar (rızasını bildirmez)! dedim. Rasûlullah:

"Onun sükûtu, onun iznidir" buyurdu.³¹

Yine Rasûlullah Efendimiz buyurdu ki:

"Dul hanım, kendisi hakkındaki kararlarda velîsinden daha fazla söz hakkına sahiptir. Bekâr kıza ise danışılır, onun izin vermesi susmasıdır."³²

Özet olarak cumhur ikrâhla gerçekleşen hiç bir kavî tasarrufu lâzım kabul etmemektedir.

Bizim bu konudaki kanaatimiz şu yöndedir: Hadisin mürsel olduğu hakkındaki haberleri bir yana bıraksak ya da kimilerinin dediği gibi bu mürsel hadisler bazı şartlarda kullanılabilir desek bile biz bu meselede şu şekilde te'vil yapmanın uygun olacağını düşünüyoruz: Aktarılan rivâyetlerden tecrübe ettiğimiz gibi Rasûlullah (s.a.v.) zaman zaman aynı soruyu soran iki kişiye farklı cevaplar vermiştir. Aynı soruya farklı cevaplar vermesinde gözetdiği husus ise karşısındaki kişinin bedenî ve rûhî durumudur. Ekseriyetle hadislerin işaret ettiği ve cumhurun da dediği gibi ikrâh altında gerçekleşen nikâh ve talâk lâzım değildir. Ancak burada rivâyetin akışından anlaşılmaktadır ki kadın eşini sevmemekte ve kendisinden boşanmak istediği halde zorla nikâh altında tutulmaktadır. Bunu gören Rasûlullah ise bir istisna olarak böyle bir uygulamada bulunmuştur.

³⁰ Buhârî, İkrâh 3.

³¹ Buhârî, İkrâh 3.

³² Ebû Dâvûd, Nikâh 25; Tirmizî, Nikâh 18; İbn Mâce, Nikâh 11.

b- Feshi Mümükün Olan Tasarruflar

Fesh ihtimali olan ve rızâ şartı aranan tasarruflar ikrâh altında gerçekleştiğinde, Hanefiler yapılan tasarrufu fâsit kabul ederler. Müşteri ikrâh altında satılan mala kabz yoluyla sahip olabilmektedir. Ancak yapılan alışveriş lâzım değil fâsit kabul edilmektedir. Zîrâ bu tasarruflarda rızâ şartı aranmaktadır. Oysa ikrâh rızâyı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla ikrâh altında bir kimsenin yaptığı satış, hibe vs. fâsit olmakta, ancak ikrâh ortadan kalktığı takdirde bu kimse dilerse bu satışı, hibeyi vb. geçerli kabul edebilmekte ya da fesh edebilmektedir.

Hanefî mezhebinden Züfer ve Mâlikîler ise ikrâh altında yapılan tasarrufları mevkuf kabul etmektedirler. Zîrâ akdin sıhhatinde rızâ şarttır. Eğer mükreh ikrâh kalktıktan sonra zorlandığı şeyi geçerli kabul etmek isterse akit nâfiz olur.

Fâsit akitlerde akdi geçerli kabul etmekle fesat ortadan kalkmaz. Bu bakımdan bu satış fuzûlînin satışına benzer. Fuzûlînin satışı mevkuf bir satıştır ve böyle bir satışla da kabz etmek yoluyla mülkiyet sâbit olmaz.

Diğer fakihler ikrâh halinde yapılan tasarrufların sahih olmadığını, bâtil olduğunu söylemişlerdir.

İmam Züfer'in bu konudaki fikri ve delili İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne nazaran kuvvetli ve tutarlı görünmektedir.

Bu konudaki görüş ayrılıklarını açıkça görebilmek için şöyle bir örneği kısaca gösterebiliriz:

Mesela ikrâh altında yapılan bey' için:

Hanefîlerden İmam Züfer³³ müstekrehin bey'inin mevkuf olduğunu söylemiş,

Mâlikîler³⁴ müstekrehin bey'inin lâzım olmadığını, müstekrehin ikrâh kalktıktan sonra bu bey'i geçerli kılmakla kılmamak arasında muhayyer olduğunu söylemişler,

Hanbelîler,³⁵ Zâhirîler³⁶ ve Şafîîler³⁷ müstekrehin bey'inin bâtil olduğunu söylemişler,

³³ Serahsî, age. , c. 24, s. 54, c. 11, s. 62, *Mevsûatü'l- Fıkhi'l-İslâmî*, c. 2, s. 336, c. 23, s. 122

³⁴ Sehnûn, İbn Saîd et-Tenûhî, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ (Mukaddimetü İbn Rüşd ile beraber) I-V, zbt. ve tsh. Ahmed Abdü's-Selâm, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. 2, s. 436, Desûgî, Muhammed b. Ahmed b. Urfê, *Hâşiyetü't-Desûgî*, I-VI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. 4, s. 9.

³⁵ İbn Kudâme, c. 4, s. 5.

³⁶ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 206.

³⁷ Nevevî, age. , c. 6, s. 54.

İmam Ebû Hanîfe ve iki talebesi ise³⁸ müstekrehin bey'inin fâsit olduğunu, daha sonra müstekreh dilerse bu bey'i geçerli kabul ederek lâzım hale getirebileceğini söylemişlerdir.

2- İkrar Yoluyla Gerçekleşen Tasarruflara İkrâhın Etkisi

Bir şeyi ikrâr etmeye ikrâh edilen kimsenin durumu hususunda âlimlerin iki ayrı görüşte olduklarını görürüz. Buna göre:

Mâlikîler mükrehin bey'e zorlanması meselesinde olduğu gibi bir şeyi ikrâra zorlanan kimsenin ikrârının lazım olmayacağı görüşündedirler. Burada da müstekreh ikrâhın ortadan kalkmasından sonra ikrârı kabul etmek ve etmemek arasında serbesttir. Dilediğini yapabilir. Buna örnek olarak da mükrehin talâkını göstermişlerdir. Mükrehin talâkı rızânın olmayışından dolayı lâzım değildir. İkrarda da rızâ olmadığına göre ikrârın hükmünü de talâkın hükmü gibi olması gerekmektedir.³⁹

Hanefîler,⁴⁰ Hanbelîler,⁴¹ Şafîiler⁴² ve Zâhirîler⁴³ ise ikrârın geçersiz olduğunu söylemişlerdir. Buna getirdikleri delil ise Hz. Peygamber'den gelen "Ümmetimden hata, unutmama ve zorlanıldıkları şeyin hükmü kaldırılmıştır" hadîs-i şerîfidir. Bu hadis, insanın ikrâh ile yaptığı bütün tasarrufların geçersiz olduğuna delâlet eder.

İfade ettiğimiz bütün bu hükümler ikrâh olunan husus belirli, muayyen bir şey olduğunda söz konusudur. Ancak mükreh iki şey arasında muhayyer bırakıldığında kendisine terettüp edecek hükümler hususunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini görmekteyiz. Buna göre fesih ihtimali olmayan ve muhayyer bırakılan ikrâhlar hususunda görüş ayrılıklarını şöyle ifade edebiliriz:

Fakihlerin cumhuru ikrâhın hükümlerinin câri olabilmesi için ikrâh olunan şeyin muayyen olması şartını koşmamışlardır. Yani bir kimse iki şeyden birini yapmaya ikrâh olduğunda ikrâh gerçekleşmiş demektir. Buna göre kişi feshi mümkün olmayan bir iş hususunda iki şeyden birini yapmaya zorlandığı takdirde

³⁸ Serahsî, age. , c. 24, s. 93.

³⁹ Sehnûn, age. , c. 2, s. 83.

⁴⁰ Serahsî, age. , c. 24, s.51.

⁴¹ İbn Kudâme, age. , c. 5, s. 88, c. 9, s. 63.

⁴² *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, c. 23, s. 138.

⁴³ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 203.

ikrâh gerçekleşmiş olur ve yukarıda mezheplerin görüşleri ile birlikte zikrettiğimiz gibi mükreh için câri hükümler o kişiye de uygulanır.

Ancak Şâfiiler muhayyer bırakmanın söz konusu olduğu bir yerde ikrâhın varlığının söz konusu olmayacağını söylemektedirler. Feshi mümkün olmayan bir işte kişi muhayyer bırakıldığı takdirde o tasarruf nâfiz kabul edilir.⁴⁴

Bunu örneklendirecek olursak:

Bir kimse eşlerinden birini boşamakla ikrâh olursa Şâfiilere göre bu boşama lâzımdır. Zirâ burada bir muhayyer bırakma ve buna bağlı olarak da ihtiyar söz konusudur.

Cumhura göre ise burada ikrâhın hükümleri terettüp eder.

Feshi mümkün olan ve muhayyer bırakılan bir hususta ikrâha gelince:

Şâfiiler burada da muhayyer bırakmakla ikrâh söz konusu değildir demektedirler.

Diğer imamlar ise muhayyer bırakmak ikrâhın olmadığı anlamına gelmez. Bilâkis burada ikrâh hükümleri uygulanır demektedirler.

Buna göre bir kimse iki arabasından birini satmakla ya da iki eşinden birini boşamakla ikrâh olursa ve muhayyer bırakılsa, Şâfiilere göre burada ikrâh gerçekleşmiş olmaz ve yapılan satış nâfiz, yapılan boşama geçerlidir. Diğer mezheplere göre ise burada yapılan satışa ve talâka ikrâhın hükümleri terettüp eder. Bu konuda mezheplerin yorumlarını feshi mümkün olan şer'î tasarruflar başlığı altında hemen yukarıda vermiş idik.

E- İkrâhın Hissî Tasarruflara Etkisi ve Hükümleri

İkrâhın hissî tasarruflara etkisi derken maddî veya fiilî tasarruflara etkisi kastedilmektedir. Kişi hissî tasarruflarda da şer'î tasarruflarda olduğu gibi ya muayyen bir şeye ikrâh olunmakta ya da iki şey arasında muhayyer bırakılmaktadır. Muhayyer bırakılan hissî tasarruflara hem dünyaya hem âhirete ait hükümler terettüp eder. Yapılması için zorlanılan fiillerin âhirete ait hükümleri zorlanılan işin ve ikrâhın türüne göre farklılık gösterir.

Hissi tasarruflar uhrevî hükümleri itibariyle üçe ayrılırlar. Bunlar:

1- İkrâh dolayısıyla mübah görülen hissî tasarruflar

⁴⁴ Nevevî, age. , c. 6, s. 54.

2- İkrâh dolayısıyla kendisine ruhsat verilen hissî tasarruflar,

3- İkrâh dolayısıyla mübah görülmeyen ve ruhsat da verilmeyen haram olan hissî tasarruflar.

Bunları şu şekilde açıklayıp kendilerine terettüp eden hükümleri görebiliriz:

1- İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülen Hissî Tasarruflar

Hissî bir tasarrufun ikrâh dolayısıyla mübah görülmesi için öldürmekle ya da bir uzvu kesmekle tehdit etmek gibi ikrâhın mülcî ikrâh olması gerekmektedir. Eğer ikrâh bu şekilde olursa tasarrufu kişiye mübah olur. Bu tasarruflar neler üzerinde gerçekleşmektedir denecek olursa; bu tasarruflar kan, domuz eti, leş yemek, içki içmek gibi konularda gerçekleşmektedir. Mülcî ikrâhla zorlanan kişi bunlardan hangisini yemeye veya içmeye zorlanacak olursa olsun bunları yemeli ya da içmeli ve canını kurtarmalıdır. Eğer bunu yapmayı reddeder de ölürse günahkâr olur.

Eğer ikrâhın türü mülcî değil de az miktarda dövmekle, aç susuz bırakmaksızın hapsedmekle tehdit gibi gayri mülcî ise bu gibi şeyleri yapmak mübah olmaz. Hatta kişi bunları yapacak olursa günahkâr olur.

2- İkrâh Dolayısıyla Kendisine Ruhsat Verilen Hissî Tasarruflar

İkrâh dolayısıyla kendisine ruhsat verilen tasarruflara örnek olarak kalbi iman ile dolu olduğu halde küfre zorlanan kimsenin veya bir Müslüman'ın malını telef etmeye zorlanan kimsenin durumunu gösterebiliriz. Burada küfür kelimesini telâffuz mübah değildir. Yalnızca ruhsat tanınmıştır. Yani küfür kelimesini telâffuza müsaade edilmekle beraber bu fiilin haramlığı mevcuttur. Bu ruhsatın kullanılabilmesi için ikrâhın mülcî ikrâh olması gerekmektedir. Eğer ikrâh mülcî olmazsa Hanefî ve Mâlikîlere göre kişinin kalbi imanla dopdolu olsa bile küfrü kendi ihtiyarı ile seçtiğine hükmedilir.⁴⁵

Hanbelî,⁴⁶ Şâfiî⁴⁷ ve Zâhirîler⁴⁸ ise nâkıs ikrâh halinde de küfür kelimesini telâffuzu ruhsat kapsamında görürler. Zîrâ İslâm'ın ilk dönemlerinde yapılan ikrâhların çoğu nâkıs ikrâh türünde idi.

⁴⁵ Serahsî, age. , c. 24, s. 43, 50, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî*, c. 23, s. 55.

⁴⁶ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 30.

⁴⁷ *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî*, c. 23, s. 57- 65.

⁴⁸ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 203, 212.

Mâlikîler ancak öldürmekle tehdit durumunda dil ile küfür sözü söylemeyi mübah görürler. Bir uzvun kesilmesi ile tehdit dil ile küfür kelimesini telâffuz için yeterli değildir.

Bu ayrılıklardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, dil ile küfür kelimesini söyleyerek ruhsata tutunmak yerine tehdit edilen şeyi göze almak daha efdaldir. Müseyleme'nin sıkıştırdığı Müslümanlar ve onlardan her birinin gösterdiği tutum hakkında Hz. Peygamber'den gelen meşhur rivâyet bunu desteklemektedir.

Müslüman birinin malını telef etmeye gelince, ikrâh mülcî olduğu takdirde buna müsaade edilir ancak ikrâh gayri mülcî olursa buna ruhsat verilmez. Bir Müslüman'ın malının telef edilmesine müsaade edilmesinin sebebi, ikrâhın bir tür zarûret olması ve burada da açlıktan ölmek üzere olan bir kimsenin başkasının malından yemesinin zarûrete bağlı olarak mübah olması gibi ölmekle tehdit edilen kişi için de başkasının malını telefin bir zarûret haline gelmesidir. Bu görüş Hanefîlere,⁴⁹ kabul edilen görüşlerine göre Şâfiîlere⁵⁰ aittir.

Ancak Mâlikîler⁵¹ ve Zâhirîler⁵² başkasının malını mülcî ikrâh dâhî olsa telef etmeyi câiz görmezler. Çünkü Allah Teâlâ başkasının malına zarar vermeyi sarîh âyetiyle yasaklamış, Rasûlullah da bu yönde “Kanlarınız, mallarınız ve canlarınız birbirinize haramdır”⁵³ buyurmuştur. Ayrıca Mâlikîler tazminatın hem mükrihe hem mükrehe ait olduğunu söylerler.

3- İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülmeyen ve Ruhsat da Verilmeyen Haram Olan Hissî Tasarruflar

İster mülcî ikrâh olsun ister gayri mülcî, bir Müslüman'ın haksız yere öldürülmesi ya da parmak uçlarından az bir şey bile olsun kesilmesi haramdır ve buna asla müsaade edilmemiştir. Zîrâ bir Müslüman'ın haksız yere öldürülmesi açık âyetle yasaklanmış ve Hz. Peygamberin hadisiyle de bu te'kid edilmiştir. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede, “**Hak ile olması hâli müstesna Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyiniz.**”⁵⁴ buyurmaktadır.

⁴⁹ Serahsî, age. , c. 24, s. 69.

⁵⁰ Nevevî, age. , c. 7, s. 23.

⁵¹ Desûgî, age. , c. 5, s. 161.

⁵² İbn Hazm, age. , c. 7, s. 204.

⁵³ Müslim, Birr 32; Ebû Dâvud, Edeb 35; Tirmizî, Birr 18; İbn Mâce, Fiten 2; Ahmed b. Hanbel, 2/277, 370, 3/491, 4/168.

⁵⁴ 6/En'âm, 151.

Zina da ikrâh dolayısıyla bile olsa asla müsaade edilmeyen, ruhsat verilmeyen haram tasarruflardandır. Allah Teâlâ zina hususunda “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o bir hayasızlıktır ve yol olarak çok kötüdür” buyurmaktadır.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hükümler hissî tasarrufların uhrevî hükümlerini içermektedir. Hatırlanacak olursa konunun başında bu tasarrufların hem dünyevî hem uhrevî hükümler ihtiva ettiğini söylemiştik. Bu tasarrufların uhrevî hükümlerini kısaca gördükten sonra şimdi de dünyevî hükümlerine kısaca değinmeye çalışalım:

F- Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri

1- İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülen Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri

a- Hırsızlık yapmak için ikrâh

Hırsızlık yapan kişi bu fiili mülcî ikrâh altında yapmış ise kendisine had gerekmez. Ancak gayri mülcî ikrâh altında yapmışsa Hanefilere göre günah da kalkmaz, had de. Çünkü hırsızlık fiili için gayri mülcî ikrâh yeterli bir zarûret sebebi değildir. Fakihlerin cumhuruna göre ise had de, günah da yoktur. Zîrâ Peygamber Efendimiz mutlak olarak “Ümmetimden hata, unutmama ve zorlanıldıkları şeyin günahı kaldırılmıştır”⁵⁵ buyurmaktadır. Bu da ikrâh sonucu yapılan fiillerin ikrâh ister mülcî olsun ister gayri mülcî olsun affedildiğini ifade eder.

b- İçki içmek için ikrâh

Kişi eğer mülcî ikrâh ile içki içmeye zorlanmışsa ittifakla ona had uygulamak vâcip değildir. Eğer ikrâh gayri mülcî idi ise Hanefilere göre bu kişiye had vâcip olur.⁵⁶

Ancak cumhura göre ikrâh gayri mülcî olsa da had vâcip değildir. Cumhurun bu konudaki dayanağı Rasûlullah’tan gelen yukarıda zikrettiğimiz hadis-i şeriftir.

Fakihlerin cumhuru ikrâh altında içki içerek sarhoş olan kimsenin sarhoşken gerçekleştirdiği tasarruflarını geçersiz kabul etmektedirler. Zîrâ kişi sarhoş olmayı

⁵⁵ İbn Mâce, Talâk 16.

⁵⁶ Serahsî, age. , c. 24, s. 49, 151.

kendi ihtiyârı ile seçmemiştir ve kendi ihtiyârı ile sarhoş olan kimsenin sarhoşken yaptığı tasarrufların geçerli kılınmasının hikmeti ise bunun kendisine bir ceza olması ve bir caydırıcı olmasıdır. İkrâh altında kişiye bir daha içki içmesin diye bir ceza vermenin, hatta cezayı ağırlaştırmanın bir anlamı yoktur. İbn Kudâme bu konudaki açıklamasını yaptıktan sonra “Onun (ikrâhla sarhoş olanın) hakkında hiç bir ihtilâf bilmiyoruz (duymadık, yok)” demiştir.⁵⁷

2- İkrâh Dolayısıyla Kendisine Ruhsat verilen Bazı Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri

a- Küfür üzere ikrâh

Eğer ikrâh, ikrâh-ı mülcî ise dili ile küfür kelimesini telâffuz eden kişiye mürted olarak hükmedilmez ve böyle bir kimsenin karısı da kendisinden küfrü dolayısıyla fakihlerin ittifakıyla boş olmaz. Ancak Mâlikîlere göre kişi küfür kelimesini ancak ikrâh-ı mülcî altında telâffuz edebilir. Değilse onun küfrüne hükmedilir ve kendisine mürted hükmü uygulanır.

Hanefiler ve Mâlikîler, ikrâh gayri mülcî olursa kişinin küfrüne ve dolayısıyla mürted olduğuna hükmedilir derken Hanbelî,⁵⁸ Şâfiî⁵⁹ ve Zâhirîler⁶⁰ ise kişinin mürted olduğuna hükmedilmez derler. Bunların dayanakları ise “Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir ve kendilerine çok büyük bir azap vardır.”⁶¹ âyet-i kerîmesidir. Nassla hareket etme bakımından bu görüş tercihe şayandır.

Bu konuda dikkati çeken bir bilgi de küfre zorlanan kişinin küfür kelimesini telâffuz etmesinin onu mürted yapmaması, İslâm'a girmeye zorlanan kimseninse ikrârı sonucu Müslüman olduğuna hükmedilmesidir. Kişi kalbi ile iman etmiş olmasa da onun Müslüman olduğuna hükmedilmesinin sebebi ise Müslüman olduğunun tercih edilmesi ile hak dinin yükseltilmiş olmasıdır. Hak dinin yükseltilmesi ise vâcip

⁵⁷ İbn Kudâme, age. , c. 7, s. 288.

⁵⁸ İbn Kudâme, c. 9, s. 30.

⁵⁹ Nevevî, age. , c. 7, s. 291.

⁶⁰ İbn Hazm, age. ,c. 7, s. 203.

⁶¹ 16/Nahl, 106.

olan bir iştir.⁶² Bu kişinin ikrâh ile de olsa şehâdet getirmesi üzerine Müslüman olarak hükmedilse de bu kişi bilâhare İslâm'dan dönse irtidadı dolayısıyla katledilmez.⁶³

Burada tartışılabilir ikinci husus bir kimsenin Müslüman olmaya ikrâh edilip edilemeyeceği meselesidir. Ulemânın cumhûru harbînin İslâm'a girmek için zorlanabileceğinde ittifak etmiştir. Zımmî ve müste'menlerin İslâm'a girmek için zorlanmaları ise cumhûra göre câiz değilken bir kısım Hanefilere göre onların da İslâm'a girmek için ikrâh edilmeleri câizdir. Serahsî, *Mebûsût*'ta "Harbî İslâm'a zorlandığında onun müslümanlığı sahih olur ancak zımmî ve müste'menin İslâm'ı sahih olmaz"⁶⁴ diyerek buna muhalefet etmiştir. İbn Kudâme zımmî ve müste'menin İslâm'a zorlanamazken harbî ve mürtedin zorlanabilmesini "... Bunlarla (zımmî ve müste'menle) harbî ve mürted arasındaki farksa harbî ve mürtedin öldürülebilmeleri ve İslâm'a zorlanabilmeleridir. Bu kişiler ikrâhtan sonra ölseler müslüman olduklarına hükmedilir. Namazları kılınır. Kalbi farklı ise o, Allah'la kendisi arasındadır."⁶⁵ cümlesi ile açıklamıştır. İmam Nevevî haklı olarak yapılan ikrâhın sahih olduğunu, buna göre mürted ve harbînin ikrâhı ile maksadın hâsıl olduğunu belirtmiş "Esah olana göre zımmînin mükreh olarak İslâm'ı sahih olmaz"⁶⁶ demiştir. Haklı olarak yapılan ikrâhın gerçekleşeceğine Hanefîlerin "kadı borcu olan bir kimseyi malını satmak için zorladığında bu satış nâfiz olur." şeklindeki hükümleri delil teşkil eder. Bu konuda tercihe şayan olan cumhurun görüşüdür. Hatta harbînin de zorlanamayacağını söyleyebiliriz. Zîrâ âyet-i kerîmede "Dinde zorlama yoktur."⁶⁷ buyurulmaktadır.

b- Müslüman'ın malını telef etmeye ikrâh

Bir kimse mülcî ikrâh ile birinin malını telef ederse Zâhirîler,⁶⁸ Mâlikîler⁶⁹ ve Şâfiîlerin⁷⁰ bir kısmına göre tazminatı ödemek zorundadır. Yani tazminatı zorlayan değil, zorlanan kişi öder. Zîrâ bu kişi zarûret dolayısıyla açlıktan ölmek için

⁶² Zuhaylî, age. , c. 6, s. 490.

⁶³ Bilmen, age. , c. 7, s. 326.

⁶⁴ Serahsî, age. , c. 24, s. 57.

⁶⁵ İbn Kudâme, c. 9, s. 30.

⁶⁶ Nevevî, age. , c. 6, s. 55.

⁶⁷ 2/Bakara, 256.

⁶⁸ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 203.

⁶⁹ Desûgî, age. , c. 5, s. 161.

⁷⁰ Nevevî, age. , c. 7, s. 23.

başkasının malından yiyen kimse gibidir. Başkasının malını yiyen bir muztar onu nasıl tazmin ediyorsa başkasının malını yakan kimse de onu tazmin etmelidir.

Hanefîler⁷¹ ve Hanbelîlerdeki⁷² tercih edilen ve Şâfiîlerde⁷³ bir görüşe göre tazminat mükrihe aittir. Çünkü mükreh, mükrihin elinde bir âlet gibidir. İradesi tamamen elinden alınmıştır.

Hanbelîlerdeki⁷⁴ bir görüşe ve Şâfiîlerde⁷⁵ daha ziyade tercih edilen görüşe göre tazminat hem mükrihe hem de mükrehe düşer. Çünkü mükreh bu işe sebep olmakta fiil ise mükrehten sadır olmaktadır. Fiili yapmak ile yapılmasına sebep olmak arasında bir fark yoktur.

Şayet ikrâh eksik ise Hanefî, Zâhirî, Mâlikî, Şâfiî ve bir kısım Hanbelîlere göre tazminat mükrehe düşer. Zîrâ gayri mülcî ikrâh ihtiyârî tamamen ortadan kaldırmaz. Bu durumda mükreh, mükrihin bir âleti durumunda değildir. Telefi yapan mükreh olduğu için tazmin de ona aittir.

3- İkrâh Dolayısıyla Mübah Görülmeyen ve Ruhsat da Verilmeyen Haram Olan Hissî Tasarrufların Dünyevî Hükümleri

a- Zinaya ikrâh

Zinaya zorlanan taraf kadın olabileceği gibi erkek de olabilir. Bu sebeple kadın için ve erkek için terettüp eden hükümleri ayrı ayrı zikredeceğiz.

Eğer kadın zina etmek için zorlanacak olursa fakihlerin cumhûruna göre kendisine had uygulanmaz. Yapılan ikrâhın mülcî ya da gayri mülcî olması arasında fark yoktur. Zîrâ Allah Teâlâ (c.c.) âyette “Câriyeleriniz iffetlerini korumak istedikleri halde dünya hayatının geçici metânını kazanmak maksadıyla onları zînaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa Allah onların zorlanmasından sonra mağfîret ve rahmet edicidir.”⁷⁶ buyurmaktadır. Bu âyet zinaya zorlanan kadının hiç bir günahı olmadığı açık delilidir.

⁷¹ Serahsî, age. , c. 24, s. 69, 83.

⁷² İbn Kudâme, age. , c. 23, s. 140.

⁷³ Nevevî, age. , c. 7, s. 23.

⁷⁴ İbn Kudâme, age. , c. 23, s. 140.

⁷⁵ Nevevî, age. , c. 7, s. 23.

⁷⁶ 24/Nûr, 33.

Eğer erkek tam ya da nâkıs ikrâh ile zinaya zorlanacak olursa Hanbelîlere göre ona had vâciptir. Çünkü erkek biyolojisi korku mevcut olduğu takdirde zinaya müsaade etmez. Eğer zina ikrâh mevcutken gerçekleşmişse erkeğin kendi isteği ile zina yaptığına hükmedilir ve ona had uygulanır.⁷⁷

Hanefîlerden İmam Ebû Hanîfe ve Züfer önceleri zina yapan erkeğe haddin vâcip olduğunu söylerken daha sonra yöneticinin ikrâhı dolayısıyla had vâcip olmaz, onun dışındakilerin ikrâhı dolayısıyla zina gerçekleşirse had vâcip olur demişlerdir.⁷⁸ Öğrencileri İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise ikrâh, ikrâh-ı mülcî olduğu takdirde had vâcip değildir. Bu ikrâh ister devlet yöneticisi, ister onun dışındakiler tarafından yapılmış olsun demektedirler.⁷⁹ Ebû Hanîfe ve iki talebesi arasındaki görüş ayrılığının sebebi Ebû Hanîfe döneminde ikrâha yalnızca sultanın kâdir olması ve Ebû Hanîfe'nin buna göre cevap vermesi, talebeleri zamanında ise ikrâha sultandan başka kimselerin de kâdir olması ve onların da dönemlerinin şartlarına göre cevap vermiş olmalarıdır.

Şâfiîler kabul edilen görüşlerinde ikrâh ister tam olsun, ister nâkıs olsun zinaya zorlanan mükrehe had vâcip değildir. Zirâ ikrâh mülcî de olsa gayri mülcî de olsa bir şüpheli beraberinde getirir ve şüpheler ise hadleri kaldırır demişlerdir.⁸⁰

İkrâhın gayri mülcî olması durumunda Ebû Hanîfe ve iki talebesine göre de had vâciptir. Gayri mülcî ikrâh ihtiyarı ortadan kaldırmayacağı için kişinin kendi ihtiyârı ile zinada bulunduğu hükmedilir.

Mâlikîlerin bir kısmına göre eğer tehdit ölüm tehdidi olursa had vâcip değildir. Eğer ölüm dışında bir tehdit ise had vâciptir. Ancak mezhepte meşhur olan görüş erkeğe de kadına da haddin vâcip olduğudur.⁸¹

Hanbelîlerde zinaya zorlayan kimseye de had uygulanır.⁸²

Bu konuda Şâfiîlerin görüşü tercihe şâyan olandır. Zira şüphelerle hadler bertaraf edilir.

⁷⁷ İbn Kudâme, c. 9, s. 57.

⁷⁸ Serahsî, age. , c. 24, s. 88.

⁷⁹ Serahsî, age. , c. 24, s. 89.

⁸⁰ Nevevî, age. , c. 7, s. 313.

⁸¹ Desûgî, age. , c. 6, s. 310.

⁸² İbn Kudâme, age. , c. 5, s. 158.

b- Öldürmek üzere ikrâh

Hissî tasarruflarda ikrâh sonucu ortaya çıkan uhrevî hükümleri îzah ederken bir kimseyi öldürmeye zorlanıp da öldüren kişinin Allah (c.c.) katında günahkâr olduğu hususunda fukahânın ittifak halinde olduğunu söylemiştik. Ancak âlimler ikrâh-ı mülcî sonucu birini öldüren kimseye haddin gerekip gerekmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed,⁸³ İmam Şâfi⁸⁴ iki görüşünden birinde kısas mükrehe değil, mükrihe uygulanır demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ “Ümmetimden hata, unutmama ve zorlanıldıkları şeyin günahı kaldırılmıştır”⁸⁵ buyurmuştur.

Mâlikîler⁸⁶ ercah görüşlerinde, Şâfiîler⁸⁷ diğer görüşlerinde ve Hanbelîler⁸⁸ bir görüşlerinde mükrehe de, mükrihe de kısas uygulanacağını söylemişlerdir. Çünkü bunlardan biri öldürmeye sebep olmuş, diğeri de bizzat öldürme fiilini gerçekleştirmiştir.

İmam Züfer⁸⁹ ve İbn Hazm⁹⁰ mükrehe kısas gerektiği görüşündedirler. Zîrâ öldürme fiili hissene de, müşâhede yoluyla da mükrehten sâdir olmuştur. Mükrih ise sadece sebep olmuştur. Onlara göre sebep olana kısas gerekmemektedir.

Ebû Yûsuf mükrehe de, müstekrehe de kısas gerekmediğini, ortada bir şüphenin mevcut olduğunu, şüphenin de kısası bertaraf edeceğini söylemiştir.⁹¹

İkrâh gayri mülcî olduğu takdirde mükrehe kısas gerektiği hususunda fukahâ ittifak etmiştir. Zîrâ noksan ikrâh ihtiyarı ortadan kaldırmaz.

Bu ifade ettiğimiz hükümler zorlanılan hissî tasarrufun muayyen olması halinde cârîdir. İkrâh olunan hissî tasarruf muhayyer olduğu takdirde onların uhrevî hükümleri yukarıda zikrettiğimiz gibi tayin edilirler. Ancak muhayyer bırakılan bir şeyin hükmü muayyen halinin hükmünden farklılık arz edebilir. Mesela içki içmekle zina etmek arasında muhayyer bırakılan bir kimse içki içmek yerine zinayı tercih edecek olursa o kişiye had vâcib olur. Çünkü o, kendisine zarûret dolayısıyla mübah

⁸³ Serahsî, age. , c. 24, s. 72.

⁸⁴ Nevevî, age. , c. 7, s. 16.

⁸⁵ İbni Mâce, Talâk 16.

⁸⁶ Desûgî, age. , c. 6, s. 187.

⁸⁷ Nevevî, age. , c. 7, s. 16.

⁸⁸ İbn Kudâme, age. , c. 8, s. 213.

⁸⁹ Serahsî, age. , c. 24, s. 72.

⁹⁰ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 204.

⁹¹ Serahsî, age. , c. 24, s. 72.

kılınan şeyi tercih etmek yerine haramlığı kat'iyetle bildirilmiş olan zinayı tercih etmiştir.

II- İztırar ve Hükümleri

Bölümümüzün başında ikrah ve hükümlerini ele alırken yaptığımız gibi burada da önce ıztırârın ne olduğunu tariflerle anlamaya çalışacak, ıztırâr zarar kökünden geldiği ve zarûret ıztırârın ismi olarak kullanıldığı için burada sekiz madde halinde belirlediğimiz zarûret halinin ve ruhsata sığınılarak yapılan fiillerin şartlarının neler olduğunu izah edecek, son olarak da hükümler üzerinde duracağız.

A- İztırâr Nedir?

Çalışmamıza konu olan 'ıztırâr' رض-رضي-رض kökünden gelmektedir. رض ya kişinin kendisinde ilmin, faziletin ve iffetin azlığından ya bedenindeki bir yaradan veya noksanlıktan yada malının, şerefının azlığından dolayı içinde bulunduğu kötü durumdur. Allah Teâlâ'nın şu kavli-i ilâhîsi tam olarak bu üç unsuru da içermektedir:

مسم رضى لى اندي ملن اك رم مرض عن انفسك املف

مض ve ضر iki ayrı lügattir. "Bütün kötü haller ve eksiklikler, zayıflıklar مض ile faydanın zıddı ise ضر ile ifade edilir."⁹²

ضر'nın bir diğer anlamı da bir şeye mecbur olmaktır. Mastarı ررض ve ررض dır. Bu mastarlardan en çok kullanılan ررض dır. Cem'i ررض tır.

ررض ise bu fiilin افتعال babına nakledilmesiyle elde edilir. Ve genelde ررض harfi cerriyile kullanılır. Anlamı ise bir şeye ihtiyaç duymaktır. Kur'an-ı Kerim'de karşılaştığımız ررض ise 'bir şeye muhtaç duyan' anlamındadır.⁹³

Tefsîr-i Kebîr sahibi Râzî ise Bakara suresinin 173. âyetinin tefsirinde "kim muztar kalırsa" ifadesini açıklarken "اضطرر muhtaç bırakıldı, mecbur oldu manasına gelir. Bu kelime zarûret kökünden olup افتعال veznindedir. Kelimenin aslı darlık manasına gelen ررض kelimesidir"⁹⁴ demektedir.

ررض, zarra köküne dayandığı ve zarûret mastarı daha çok kullanıldığı ve eserlerde bu kelime üzerinde durulduğu için biz de zarûret üzerinden işlem yaparak ıztırârı anlamaya çalışacağız.

Hanefî fakihlerinden Cassâs zarûreti şu şekilde tanımlamaktadır:

⁹² el-Ezherî, age. , c. 11, s. 456; Zebîdî, age. , c. 3, s. 348.

⁹³ İsfehânî, age. , s. 293; İbn Manzûr, age. , c. 4, s. 483.

⁹⁴ Râzî, age. , c. 5, s.13.

“Zarûret kişinin yemeği terk etmekten dolayı nefesine ya da bazı âzâlarına bir zarar gelmesinden korkmasıdır.”⁹⁵

Şimdi zarûretin ve ıztırârın tanımını yaptıktan sonra zarûret halinin şartlarının neler olduğunu görelim.

B-Zarûretin Şartları

Her muztar olduğu iddiasında bulunan kişinin iddiası hemen kabul edilmez ve haram olan fiili işlemesi ona mübah olmaz ya da ruhsattan faydalanamaz. Kişinin muztar sayılabilmesi için bir takım şartların mevcut olması gerekmektedir. Bu şartları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Zarûret içerisinde olan kimse şer'an haram olan bir şeyi işlemek zorunda kalmalı ve tehlikeyi defedecek başka mübah bir yol bulamamalıdır. Yolda aç kalan kimse haram olan meyteden başka yiyecek bir şey bulamasa muztar olmuş olur ve meyteden yemesi gerekir. Eğer meyte ile beraber birazcık helâl yiyecek bulsa meyteyi yemesi haram olur.

2- Zarûret gelecekte bekleniyor olan bir şey olmamalı, fiilen varolmalıdır.⁹⁶ Mesela yemek yenmeyecek olursa nefsin veya malın telef olmasından zannı gâliple korkulması veya telef olma tehlikesinin kesinleşmesi gibi. Bu konuda haram yemek için ikrâh bölümünde zikrettiğimiz gibi zan yeterlidir. Kesinlik veya ölme kertesine gelmek şart değildir. Ayrıca haramı işlemekten kaçınıldığında ortaya çıkacak zarar haram işlendiğinde ortaya çıkacak olan zarardan daha büyük olmalıdır. Mesela nefsi helâk olmaktan korumak, domuz eti ve meyte yemekten daha büyük ve gereklidir.

Hamile olan bir kadın oruç tuttuğunda çocuğunu düşürmekten korksa orucunu bozar ve kaza eder.

3- Muztarın haramı kullanmasını mübah kılacak bir özür meydana gelmelidir.⁹⁷ Mesela soğuk havada suyla abdest alacak sıhhatli kişinin hastalanmaktan korkması, rahatsızlığından dolayı ayağa kalkamayan kimsenin oturarak namaz kılması gibi.

Yine yola revân olan bir kafil yolda yiyecekten yoksun kalsa ancak kafildeki insanlar yola devam edebilecek güçteyken içlerinden biri ya da bir kısmı bir şeyler yemeden yola devam edemeyecek ya da arkadaşlarından geride kalacak ve helâk

⁹⁵ Cassâs, age. , c. 1, s. 151.

⁹⁶ Zuhaylî, age. , c. 3, s. 516.

⁹⁷ Zuhaylî, age. , c. 3, s. 517.

olmaktan korkacak olsa bu durum yola devam edemeyecek olan kişi ya da kişilerin haramlardan yemeleri için haramı mubah kılan bir özürdür. Kafilenin bir kısmının bu durumdan müstağni olması muztar durumundaki şahıs veya şahısları bağlamaz. Değerlendirme kişiye göre ve kişinin zannına göre yapılır. Zîrâ insanların yaradılışları, mukâvemetleri farklıdır.

4- Muztar olan kimse kendisine tanınan bu kolaylıktan asgarî ölçülerde zararı önleyecek kadar miktarı almakla yetinmeli ve bunu aşmamalıdır.⁹⁸ Çünkü haramın mübaha dönüşmesi zarûret dolayısıyladır ve zarûretler de kendi miktarlarınca taktir edilirler. Bir kimse haram olan yiyecekte aklıktan ölmeyecek ya da yolda yürümesi gerekiyorsa yolda yürümesine yetecek kadar yemelidir. Zarûretin gerektirdiği miktar onun için mübahdır. Ancak ondan fazlası haramdır. Zîrâ kişinin helâl olan bir yiyeceğe kavuşması veya ona yardım edecek birilerinin ulaşması ihtimal dahilindedir.

Yine bir kimse namazın ilk rekatında kıyâma güç yetirir de rahatsızlığının artmasından korktuğu anda namazı oturarak kılsa bu ölçüye uymuş olur. Zannı gâlibi namazın bir kısmını ayakta kılabilceğine işaret ederken namazı bütünüyle oturarak kılsa bu ölçüyü aşmış olur.

5- Muztar olan kişi İslam'ın ilkelerine muhalefet etmemelidir. Muztar hiçbir şekilde adam öldürmemeli, zina yapmamalı, küfre girmemeli, gaspta bulunmamalıdır. Çünkü bu işler bizatihi fesattırlar. Mezheplerin mâsiyet yolculuğu ile helâl yolculuk arasında fark görmelerinin sebebi de budur.⁹⁹ Bununla beraber âyette açıkça belirtildiği gibi kalp imanla dopdolu olduğu halde sadece dille küfrü gerektirici sözler söylemek veya sahibi muztar olmadığı taktirde başkasının yiyeceğini zorla almak ruhsat dahilindedir. Burada mübahlık ve ruhsat arasında bir fark olduğunu görmekteyiz. Mübahlık haramı helâle çevirip haram olma niteliğini ortadan kaldırırken, ruhsat günahı kaldırmakta ancak fiil haram olma özelliğini muhafaza etmektedir.

⁹⁸ Cassâs, age. , c. 1, s. 151.

⁹⁹ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 332; Nevevî, age. , c. 2, s. 557; Desûgî, age. , c. 1, s. 569; İbn Hazm, age. , c. 7, s. 205, c. 6, s. 106.

6- İlaç için zarûret bulunduğu takdirde haram olan ilacı âdil, dinine ve ilmine güvenilir bir doktorun belirlemesi ve onun yerini tutacak başka bir ilacın bulunmaması gerekir.¹⁰⁰

7- Tehlike kaçınılmaz olmalıdır. Mesela yoldan geçen arabaların sıçrattığı çamurun miktarı çok olsa da tehlike kaçınılmaz olduğundan dolayı affedilmiştir. Kasapların elbiselerin de bulunan kan namaza, boyacıların tırnaklarında, abdest azalarında bulunup da hemencecik çıkıvermeyen boyalar da abdeste engel değildir. Bu iki hüküm yalnız kasaplar ve boyacılar gibi işlerinde bazı kaçınılmazlıklar dolayısıyla zarûret bulunan kimseler içindir. Zîrâ buradaki illet zarûrettir.

8- Tehlike mülcî olmalıdır. Fukahâ tehlikenin ölçüsü hakkında detaya inmemekle beraber hadislere göre değişik esaslar koymuştur. Bunun yanında hayâtî bir tehlikenin mevcut olması esasında ittifak etmiştir. Bir uzvun yok olma tehlikesi de buna dahildir. Bunlardan başka hastalığın artmasından ve iyileşmenin uzamasından korkulması gibi tehlikeler de zarûretin mevcudiyeti için esas kabul edilmiştir.

Hatırlanırsa ikrâhta zarûretin tahakkuk edebilmesi için her şeyden önce mükrihin tehdit ettiği şeyleri yapmaya gücünün yetmesi gerekir demiştik. Çünkü zarûret mükrihin tehdit ettiği şeyi hayata geçirmesiyle vukû bulur. Yani zarûretin varlığından söz edebilmek ve zarûretin kapsamına girebilmek için ikrâhın da mülcî olması gerekmektedir.

İkrâh bölümünde mülcî ikrâhın şartlarını sıralamıştık. Buna göre öldürülmekle tehdit edilmek, mükrihin buna kâdir olduğunu bilmek ve tehditten herhangi helâl bir yolla kurtulmak imkânına sahip olmamak gibi şartlar bir araya geldiğinde mülcî ikrâh vâkî olur ve ıztırâr (zarûret) hali mevcuttur denir. Ancak kişi yalnızca hapisle veya bağlamakla tehdit edilmişse ıztırâr (zarûret) hali meydana gelmez ve bu gayri mülcî ikrâh olur. Çünkü bu durumda kişinin kendisinin veya bir uzvunun zarar görmesinden korkulmaz. Ancak belki bundan biraz acı duyulur. Bununla da ıztırâr tahakkuk etmez.

Zarûreti, ıztırârı ve muztarı tanımaya çalışırken başta yaptığımız tanımlama ve zarûret halinin şartlarını görerek konumuzu kısmen aydınlatmış bulunuyoruz. Ancak

¹⁰⁰ Zuhaylî, age. , c. 3, s. 518.

konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için zarûret halinde işlenen fiilin şartlarına da değinmemiz gerekmektedir.

C- Zarûret Halinde İşlenen Fiilin Şartları

Bir durumda zarûretin olduğunu söyleyebilmek için bir takım şartlar olduğu gibi zarûret halinde kesb edilen fiiller de bir takım şartları kendilerinde barındırmalıdır. Bunları teferruata girmeden şöylece özetleyebiliriz:

1- İşlenen fiil Şâri'in koyduğu esaslara uygun olmalıdır. Muztarın başındaki sıkıntıyı defederken dikkate alması gereken bazı hususlar vardır. Bir kimse açlıktan ölecek hale gelse âyette ifade edildiği gibi meyte, kan, domuz eti vs. gibi haram olan şeyleri veya başkasının malını alıp yemesi câiz olur. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi zarûret hali her haramı işlemeyi mübah kılmaz. Mesela ıztırâr hali tahakkuk ettiğinde açlıktan ölmek için ne etini yemek üzere masum bir insanın öldürülmesi veya bir uzvunun kesilmesi helâldir ne de ikrâh halinde mükrehin kendi canını kurtarmak için bir adamı öldürmesi veya uzvunu kesmesi helâldir. Zîrâ öldürmek hususunda âyette **“De ki: Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Düşünesiniz diye Allah size bunları emretti.”**¹⁰¹ ve **“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik. O da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü ona (dinin kendisine verdiği yetki ile) yardım olunmuştur.”**¹⁰² buyruluyor. Ancak Şâfiîler ölmüş halde bulunan insan etinin ve harbî ve mürtedin, zânînin, namazını terk edenin ve üzerinde kısas bulunanın öldürülerek etlerinin yenmesinin câiz olduğunu söylemektedirler.¹⁰³ Yine zina da sanki adam öldürmek gibidir. Hanefî fukahâsının çoğu kadın zinaya zorlandığı zaman onda bir mes'ûliyet olmadığına birleşmişlerdir. Çünkü ayette, **“Câriyeleriniz iffetlerini korumak istedikleri halde dünya hayatının geçici metanını kazanmak maksadıyla onları zinaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa**

¹⁰¹ 2/Bakara, 151.

¹⁰² 17/İsrâ, 33.

¹⁰³ Nevevî, a.g.e., c. 2, s. 550.

Allah onların zorlanmasından sonra mağfiret ve rahmet edicidir.”¹⁰⁴
buyrulmaktadır.

Bir kimse muztar kaldığında iki haramdan birini tercih etmek zorunda kalsa fesat yönünden daha hafif olanı, zarar cihetinden de daha az olanı tercih etmesi gerekir. Bu tercihe riâyet etmek o kimsenin üzerine vâciptir. Mesela ihramlı bir kimse avlayabileceği bir av hayvanı ve meyte bulsa Ahmed b. Hanbel, İmam Ebû Hanîfe¹⁰⁵ ve Şâfiîlere¹⁰⁶ göre meyteyi yer. Zira avda üç cinayet vardır. Bunlar avlanması, kesilmesi ve yenmesidir. Meytede ise bir cinayet vardır. Ama bir kimse ihramlı birinin kestiği av hayvanı ve meyte arasında kalsa av hayvanını yer. Zîrâ her ikisinde de birer cinayet vardır. Burada tercih sebebi meytenin aslen haram olması ve avın aslen temiz olmasıdır.¹⁰⁷

Şayet bir kimse ikrâh gibi bir sebeple muztar kalsa ve iki haramdan birini tercih etmek zorunda bırakılsa yapması gereken yukarıda zikrettiğimiz yolu izlemektir. Yani mefsedetçe daha hafif ve zarar cihetinden daha az olanı tercih etmelidir. Mesela kişi, birini öldürmek ile Allah’a küfretmek arasında muhayyer bırakılsa dili ile küfrü seçmelidir. Ancak cümleleri Nahl suresi 106. ayette buyrulduğu gibi kalbi imanla dolu olduğu halde sâdır olmalıdır. Eğer küfrü değil de öldürmeyi tercih ederse ona kısas gerekir. Zîrâ zarûretten dolayı dili ile küfre müsaade edilmişken o kendisine hiçbir şekilde müsaade edilmeyen katli tercih etmiştir. İkrâh mülcî de olsa adam öldürmek ve zinâ yapmak hiçbir şekilde helâl olmaz. Bu fiilleri işleyenlere terettüp edecek hükümleri dördüncü bölümde ifade edeceğiz.

2- Zarûret halindeki fiil zarûret miktarını aşmamalıdır.

Fiil ancak zarûret halini giderecek kadar işlenmelidir. İleride işleyeceğimiz Bakara suresinin 173. âyet-i kerîmesinde **“Başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zarûret ölçüsünü geçmemek şartıyla”** kaydı bulunmaktadır. Bu ise haramı yemekte haddi aşmamak şeklinde tefsir edilmiştir.

Haddi aşmamak şartında sınırın ne olduğu hususunda fukahâ ikiye ayrılmıştır. Buna göre:

¹⁰⁴ 24/Nûr, 33.

¹⁰⁵ Serahsî, age. , c. 24, s. 155.

¹⁰⁶ Nevevî, age. , c. 2, s. 556.

¹⁰⁷ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 334.

a- Ahmed b. Hanbel'den¹⁰⁸ tercih edilen bir rivayete ve Mâlikîlerden¹⁰⁹ bir kısım fukahâya, Hanefîlere¹¹⁰ ve Şâfiîlerden¹¹¹ tercih edilen kavle göre muztar açlık ve susuzluk halinde ancak nefsinden helâk olmayı giderecek kadar yiyebilir. Bunun miktarı da ayakta namaz kılabilir kadarıdır.¹¹²

b- Mâlikîlerden¹¹³ mutemet olan bir kavle, Ahmed b. Hanbel'in¹¹⁴ diğer kavline ve Şâfiîlerden¹¹⁵ bir kavle göre ise muztar haram olan şeyden doyuncaya kadar yiyebilir. Yolculukta darda kalmaktan korkarsa yanına azık olarak alabilir. İhtiyaç duymazsa atar. Bu ikinci kavle göre zarûret halinde haramlık kalkar. Meyte ve diğer muharremât helâl mesâbesine gelir. Şâfiîler¹¹⁶ ve Hanbelîler¹¹⁷ muztarın haram olan yiyeceklerden yanına alıkoyabileceği hususunda Mâlikîlerle görüş birliğindedirler. Ancak bu yiyeceklerden helâl olan yiyeceğe erişinceye kadar faydalanılabilir. Bundan sonra yenmesi kesinlikle haramdır.

D- İztırâr Halinin Hükümleri

İkrâhı ve hükümlerini kavradıktan sonra çalışmamızın diğer önemli taşı olan ıztırâr ve hükümlerini burada verecek ve böylece çalışmamızın hukukî alanını da tamamlamış olacağız.

1- Muztar ve Mukim-Seferi Olmak

Zarûret kesin olarak ya da zannı galiple helâk olmaktan korkmaktır. Bu sebeple muztarın yararlanabileceği haklardan yararlanabilmek için ölme aşamasına kadar sabretmek şart değildir. İnsanlar farklı yaratılışlara, mizaçlara sahip oldukları için kişiye göre değerlendirme yapılır. Bu sebeple kişiler kendi zanları ile hareket edebilirler. Bu doğrultuda zarûretin olup olmadığına karar verebilmek için bir bilirkişi heyetine gerek yoktur. Ancak zarûret halinin mevcut olup olmadığının belirlenebilmesi için bir takım kriterler vardır ki bunlar göz önüne alınarak karar

¹⁰⁸ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 330.

¹⁰⁹ *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, c. 14, s. 67.

¹¹⁰ Serahsî, age. , c. 24, s. 78.

¹¹¹ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹¹² İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 330.

¹¹³ *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, c. 14, s. 67.

¹¹⁴ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 330.

¹¹⁵ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹¹⁶ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹¹⁷ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 332.

verilmelidir. Biz bu kriterleri çalışmamızın başında ikrâh ve ızırârı genel çerçevesiyle tanıtmaya çalışırken *'İztırârın Şartları'* başlığı altında belirtmiştik.

Bir yerde zarûret vâkî olup da kişi muztar durumda kalmışsa mesela bu yemek konusunda ise kendisini ölümden kurtaracak miktar kadar muharremâttan yemesi dört mezhepçe de vâciptir. Eğer yemez de sabır adı altında ölüme giderse Allah'a karşı isyan etmiş olur. Zîrâ Kurtubî'nin de belirttiği gibi o kişi için yanında bulunan bu muharrem yiyecekler helâl yiyecekler gibidir.¹¹⁸ Ancak Hanbelîlerden¹¹⁹ bir görüşe göre muztar kalan kimse bulduğu muharremâttan yemek zorunda değildir, bunları yemenin hükmü mübahlıktır. Zîrâ kişi bu muharremâttan Allah'ın rızâsı için, onun genel geçer olarak yasakladığı haram yiyeceklerden yememek için kaçınmaktadır. Ayrıca kişi meyte yemekten tiksinti duyabilir. Allah Teâlâ "Halbuki O, size neleri haram kıldığını ayrı ayrı bildirmiştir. Zarûret içinde ona muhtaç kaldıklarınız müstesna"¹²⁰ buyurmaktadır. Burada haramdan bahsederken zarûret hâlini istisnâ etmiştir. Haram olandan istisnâ edilen şey ise mübah veya helâldir. Buna göre muharremâttan yemek vâcip değil mübahdır.

Bu ayrılıkla beraber iki gruba göre de bugün hapisanelerde yapılan ve ölümlerle sonuçlanan açlık grevleri helâl olmaz.¹²¹

Zarûret yolculuk ve mukimlik halini beraberce kapsamaktadır. Zorunlu kalındığı takdirde haramlar her iki halde de mübaha dönüşür. Zîrâ zarûrette şer'î ruhsattan faydalanmak canı korumak içindir ve insan yolcu iken de mukim iken de bunu yapmak zorundadır. Dört mezhep bu konuda ittifak halindedir. Ancak mezhepler ve bazı âlimler yapılan seferin şekli, sebebi gibi hususlar dolayısıyla bir takım yolculuklarda zarûret halinde tanınan kolaylıklardan faydalanmayı câiz görmezler. Hanefîler bu konuda bir ayrıma gitmezler. Yani kişi ister mübah bir yolculuğa çıkmış olsun, ister mâsiyet yolculuğuna çıkmış olsun, isterse mübah bir sefer esnasında günah işlesin hepsi müsâvîdir. Her türlü yolculuk esnasında muztar kalan kimse ruhsatlardan faydalanabilir. Hanbelîler tarafından tercih edilen görüş de budur.

Hanbelîler¹²² ve Şafiîler¹²³ ile Mâlikîlerin¹²⁴ meşhur olan görüşlerinde mâsiyet yolculuğu ile sefer esnasında mâsiyet işlenmiş yolculuk ayrı tutulmuştur. Mesela

¹¹⁸ Kurtubî, age. , c. 2, s. 227.

¹¹⁹ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 330, 331.

¹²⁰ 6/En'âm, 119.

¹²¹ Zuhaylî, age. , c. 4, s. 328.

birini öldürmek için çıkılan yolculuk bir mâsiyet yolculuğudur. Bu yolculuğa çıkan kimsenin muztar kaldığında domuz eti vs. yemesi, şer'î ruhsatları kullanması mübah değildir. Zîrâ onun yolculuğu bizâtihi mâsiyet yolculuğudur. Mâsiyetler ruhsatların dahilinde değildir. İbn Hazm mâsiyet yolculuğundaki kimsenin tevbe etmeden bu yiyeceklerden yemesinin kendisine helâl olmadığını, tevbe ederse bunlardan yemesinin helâl olduğunu, hem tevbe etmeyip, hem de yememesinin sonucunda Allah'a âsî olacağını söyler.¹²⁵

Eğer aslen mübah olan bir yolculuğa çıkılmış ancak yolculuk esnasında mâsiyet işlenmişse şer'î ruhsatlardan yararlanılabilir. Çünkü şer'î ruhsatların esası yolculuktur ve burada yolculuk bizâtihi mâsiyet yolculuğu değildir.

Şâfiîler mukim olan muztarın açlığını yatıştırarak kadar yiyebileceğini, misafirin ise yanına bu muharremâtan azık olarak alabileceğini ancak ona ihtiyacı kalmadığını gördüğünde onu atması gerektiğini, eğer muztar olan başka birine rastlarsa elinde bulunan meyte vs. cinsinden yiyeceklerden ona verebileceğini ancak karşılık alamayacağını zîrâ meytenin bey'inin câiz olmadığını söylemektedirler.¹²⁶

2- Muztar ve Mübah Olan Yiyecekler

Muztar kalındığında yenilmesi mübah olan yiyeceklerin cinsi hakkında mezhepler farklı görüşlere sahiptirler. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

Mezhep imamları yemek hususunda muztar kalma dolayısıyla Müslüman'ın yahut mâsum bir kâfirin öldürülmesinin veya herhangi bir uzvunun vücudundan ayrılmasının helâl olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bir canı kurtarmak için diğer bir canın telefi kesinlikle helâl değildir. Ancak Şâfiîler ölmüş halde bulunan insan etinin ve harbî ve mürtedin, zânînin, namazını terk edenin ve üzerinde kısas bulunanın öldürülerek etlerinin yenmesinin câiz olduğunu söylemektedirler.¹²⁷ Cumhûra göre ölmüş insan etini yemek mübah değildir. Zîrâ insanın şerefi vardır ve onun etinin yenmesi yakışık almaz.

¹²² İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 332.

¹²³ Nevevî, age. , c. 2, s. 557.

¹²⁴ Desûgî, age. , c. 1, s. 569.

¹²⁵ İbn Hazm, age. , c. 7, s. 205, c. 6, s. 106.

¹²⁶ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹²⁷ Nevevî, a.g.e., c. 2, s. 550.

Şâfiîler ölmüş insanın etini yemeye nazaran açlıktan ölmenin daha büyük günah olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak Peygamberlerin naaşlarını bundan ayrı tutmaktadırlar. Peygamberlerin yenmesi zarûret olsa da câiz olmaz. Bir Müslüman şerefli olduğu için, bir zımmînin bir Müslüman'ın ölüsünü yemesinin câiz olmadığına hükmederler. Ancak Şâfiîler arasında bu hükme muhalif olup insan etinin yenmeyeceğini savunanlar da mevcuttur. ¹²⁸

Hanbelîler bir Müslüman'ın yahut mâsum bir kâfirin öldürülüp yenmesinin câiz olmadığını söylerken mâsum olmayan ölmüş kimselerin yenmesini câiz görmüşlerdir. Mâsum olmayan kimseler arasında savaşa katılan harbîleri, zânîleri, katilleri sayabiliriz. Ayrıca Hanbelîler muztar kalan kimsenin harbîyi ve mürted olmuş kimseyi öldürüp etini yemenin câiz olduğu hususunda Şâfiîlerle fikir birliği içindedirler. Zîrâ mürted de harbî de mâsum değildir. Onların kanları İslâm tarafından korunmuş değildir. Yine muztar kimse, üzerinde kısas bulunan ve yol kesen kimseyi imamın iznini almaya gerek duymaksızın öldürebilir. ¹²⁹

Zarûret içinde bulunan bir kimse muvahhid, zımmî, müste'men gibi kimseleri öldürüp etini yiyemez. Zîrâ onlar durumlarından ötürü bir koruma altındadırlar ve öldürülmeleri haramdır. Savaşa kadınlar ve çocuklara dokunulmaz. Ancak harbe bizzat iştirak etmiş olan kadın ve çocuklar da zarûret halinde öldürülebilirler. Zaten onların savaşa öldürülmemelerinin sebebi onların hürmete lâayık olmalarından dolayı değil, ganimet alacak olan Müslümanların hakkını korumak içindir. ¹³⁰

Diğer yenilebilecek muharremât konusunda mezhepler arasında farklı deyişler mevcuttur. Mâlikîler insanı ve içkiyi mübah olan yiyecek ve içeceklerden istisnâ etmişlerdir. Bunlar açlık sebebiyle de susuzluk sebebiyle de mübah olmazlar. Meytenin veya kanın vs. yenilip içilebilmesi ama içkinin içilememesinin sebebi Mâide sûresi 3. ayette meytenin haram kılındığının söylenip Bakara sûresi 173. ayette muztar için muharremattan istisnâ edilmesi, içkinin Mâide sûresi 90. ayette haram kılındığının ifade edilip bu konuda muztar ya da başkası için herhangi bir istisnânın gelmemesidir.

Mâlikîler sahibi bulunamayan kaybolmuş deveyi yemeyi de mübah görmezler. Eğer aynı anda hem leş hem kayıp bir deve bulunmuşsa leşin yenmesinin tercih

¹²⁸ Nevevî, a.g.e., c. 2, s. 551.

¹²⁹ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 335.

¹³⁰ İbn Kudâme, age. , c. 2, s. 550.

edilmesi gerektiğini söylerler.¹³¹ Hanbelîler bu konuda Mâlikîlerle fikir birliği içindedirler. İbn Kudâme bunun sebebinin açıklarken “Çünkü birinde Allah’ın hududu, birinde âdemoğlunun hudûdu vardır. Allah’ın hudûdu müsâmaha ve kolaylığa, insanın hudûdu ise cimrilik ve tedirginliğe mebnîdir.”¹³² demektedir.

Şayet ihramlı biri hem meyte hem de bir av bulsa Hanefî,¹³³ Hanbelî¹³⁴ ve Şâfiîlere¹³⁵ göre meyteyi yemeyi tercih etmelidir. Çünkü meytenin ibâhası âyet ile sâbittir. Avın ibâhası ise ictehad iledir. Mansûsun aleyhin onun önüne geçmesi evladır. Ayrıca meytede bir haramlık (meyte olması dolayısıyla), avda üç haramlık vardır. Bunlar: a) Öldürme dolayısıyla, b) Yeme dolayısıyla, c) Meyte olması dolayısıyla. Zîrâ ihramlının kestiği meyte hükmündedir. Buna göre de meytenin tercihi daha uygundur.

Tedavide idrar ve içki arasındaki tercihe gelince: İbn Rüşd: “Ben yaranın idrar ile yıkanmasının içki ile yıkanmasından daha hafif olduğu görüşündeyim. Çünkü Allah (c.c.) Mâide sûresi 90. ayette içkinin pis olduğunu ve ondan kaçınılması gerektiğini söyledi. Emrin zâhiri ondan içmek dışında kaçınmayı da gerektirir. İdrar hakkında böyle bir şey gelmemiştir. İdrar yalnızca icmâ ile necis kabul edilir. Ve onu içmek sûretiyle tedavi yasaklanmış, yara ve benzerinin yıkanması şeklinde tedaviye cevaz verilmiştir.”¹³⁶ demektedir.

3- Zarûret Hali ve Yenilecek Miktar

Muztarın bulduğu muharremâtta ne kadar yemesinin câiz olduğu hususunda ihtilâflar mevcuttur. Kimi âlimler bunu açlığı gidermekle sınırlarken kimi doyuncaya kadar müsaade etmiş, kimi bu muharremâtta saklanabileceğini ve yolcunun yanına yüklenebileceğini söylerken kimi de buna müsaade etmemiştir.

Hanefîlere,¹³⁷ Şâfiîlerde¹³⁸ daha zahir olan bir görüşe ve Hanbelîlerde¹³⁹ iki rivâyetten esah olan kavle ve İbn Mâcişûn ve İbn Habîb gibi bazı Mâlikî âlimlere¹⁴⁰

¹³¹ İbn Rüşd, age. , c. 1, s. 314.

¹³² İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 334.

¹³³ Serahsî, age. , c. 24, s. 155.

¹³⁴ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 334.

¹³⁵ Nevevî, age. , c. 2, s. 556.

¹³⁶ İbn Rüşd, age. , c. 18, s. 428.

¹³⁷ Serahsî, age. , c. 24, s. 78.

¹³⁸ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹³⁹ İbn Kudâme, a.g.e., c. 9, s. 330.

¹⁴⁰ *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî*, c. 14, s. 67.

göre muztar kalan kimse meyte, başkasına ait olan mal gibi yiyeceklerden kendisini ölümden kurtaracak kadar yer, susuzluğunu giderecek kadar içer. Daha fazlasını yemez, içmez. Kendisini ölümden kurtaracak kadar miktar ise kişinin ayakta namaz kılmasına ve oruç tutmasına yetecek kadar bir miktardır ve bir kaç lokmayı geçmez. Zarûret hali beslenebileceği bir şey bulamadığı vakitten başlar ve helâllerden bulabileceği zamana kadar devam eder. Muztar kimse bu miktarı yedikten ve içtikten sonra muztar durumundan çıkmış sayılır. Zirâ artık o kimse muztar olmaktan çıkmış ve muztar olmadan önceki haline dönmüştür. Dolayısıyla muharremâttan yemek içmek artık o kişi için mübah değildir.

Mâlikîlerde¹⁴¹ daha çok kabul gören görüşe göre ise muztar olan bir kimse muharremâttan karnı doyuncaya kadar yer içer. Ayrıca yolcu durumunda ise ve yolda helâl rızık bulamama, çölde kaybolma gibi endişeleri varsa bunlardan yanına da alır. Eğer ihtiyacı olursa bunları yer-içer. İhtiyacı olmazsa bu muharremâttan kurtulur. Mâlikîlerin bu görüşlerine delilleri; zarûretin haram hükmünü kaldırması ve meyte vs. gibi yiyeceklerin hükmünün böylece mübah hale gelmesidir. Bunun yanında anber hadisini de meyteden istendiği kadar yenilebileceğine delil gösterirler ki Müslümanların kumandanı önce “O meytedir!” deyip anberi (balina etini) müfrezesine yedirmemiş daha sonra “Sizler Allah yolunda çarpışıyorsunuz ve muztarsınız, yeyin” demiştir.¹⁴² Şâfiîler¹⁴³ ve Hanbelîler¹⁴⁴ muztarın haram olan yiyeceklerden yanına alıkoyabileceği hususunda Mâlikîlerle görüş birliğindedirler. Ancak bu yiyeceklerden helâl olan yiyeceğe erişinceye kadar faydalanılabilir. Bundan sonra yenmesi kesinlikle haramdır.

Ancak yukarıda ifade ettiğimiz hükümler herhangi bir vakitte ve nadiren karşılaşılan zarûret durumlarını şâmindir. Şayet açlık kıtlık gibi bir sebeple genel ve uzun süreli ise haram olan yiyeceklerden doyuncaya kadar yemenin câiz olduğunda ilim adamları arasında ihtilâf yoktur.

4- Zarûret Sebebiyle Başkasının Malını Zorla Almak

Eğer bir kimse muztar kalmışsa ve bulduğu helâl yiyecek ya da içeceğin sahibi varsa ve sahibinin bu yiyecek ve içeceklere zarûret derecesinde ihtiyacı yoksa muztar

¹⁴¹ *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, c. 14, s. 67.

¹⁴² Kurtubî, age. , c. 2, s. 227.

¹⁴³ Nevevî, age. , c. 2, s. 550.

¹⁴⁴ İbn Kudâme, c. 9, s. 332.

kalan kimseye bunlardan kıymeti karşılığında vermesi vâciptir. Eğer vermeyecek olursa ya da semen-i mislinden fazlasını isteyecek olursa muztar kimsenin mal sahibinden bunu -mal sahibi Müslüman'sa bile- zorla almaya hakkı vardır. Onunla çarpışması câizdir. Çünkü Müslümanlar birbirlerine iyi ve kötü günlerinde yardımcı olmalıdırlar. Mal sahibinin muztara yardımcı olmaması ise bir Müslüman'ın telefne sebep olacaktır.

Bu durumda olan muztarın meyteden yemesi caiz değildir. Çünkü böyle bir kimse muztar sayılmaz. Ayrıca üzerinde ihtilâf olmakla beraber kabul olan görüşe göre muztar kişi aldığı malın kıymetini ödemek zorundadır. Zîrâ zarûretin haramlığı ortadan kaldırması, gereken bedeli ödemeye engel değildir. Ancak genel bir açlık varsa kişi yemeğini başkasına vermek zorunda değildir. Zira kendisi için de ölüm tehlikesi söz konusudur. Başkasını kurtarmak için kişinin kendini feda etmesi gibi bir şey de câiz değildir.¹⁴⁵

5- Muztarın Yiyecekler Arasında Tercih Sıralaması

Muztar kalan kimsenin bulduğu bir kaç çeşit muharremâttan hangisini yemesi gerektiği hususunda farklı görüşler vardır. Muztar kalan bir kimse aynı anda hem meyte, hem başkasına ait bir yiyecek hem usulüyle boğazlanmamış bir hayvan ve hem de ihramlı bir kimse tarafından avlanılmış bir hayvan bulsa yapması gereken nedir? Bunların herhangi birini meyte yemeye tercih edebilir mi yoksa bunun bir sıralanış keyfiyeti var mıdır bu konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Şâfiîler¹⁴⁶ ve Hanbelîlere¹⁴⁷ göre ve Hanefilerin¹⁴⁸ mutemet kabul ettikleri görüşe göre muztar kalıp da yukarıda saydıklarımızı aynı anda bulan kimse meyteyi yer. Zîrâ meyteyi muztar kalındığında yemenin câiz olduğu âyetle sabit olmuşken başkasına ait olan bir yiyeceği ya da ihramlının avladığı hayvanı yemenin câiz olduğu ictihâdla sabit olmuştur. Tefsir usûlüne göre de nassla sabit olanı ictihâdla sabit olana tercih etmek gerekmektedir. Yine meyte üzerinde kimsenin bir hakkı yoktur ancak başkasının yemeği üzerinde sahibinin hakkı vardır ve sahibinin tutumunun nasıl olacağı bilinemediğinden dolayı dünyada da ahirette de kimsenin üzerinde hakkı bulunmayan meyteyi tercih etmek gerekir. İhramlı olan kimse hem

¹⁴⁵ Serahsî, age. , c. 24, s. 139; İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 334; Nevevî, age. , c. 2, s. 552.

¹⁴⁶ Nevevî, age. , c. 2, s. 555.

¹⁴⁷ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 334.

¹⁴⁸ Serahsî, age. , c. 24, s. 155.

canlı bir hayvan ve hem de meyte bulsa meyteyi tercih etmesi gerekmektedir. Zîrâ hacda avlanmak hac vazifesinin yasaklarından ve bir hac cinayetidir. İhramlıya böyle bir cinayet câiz olmadığına göre meyteyi yemelidir. Şayet meyte bulunmamış ve yalnızca av hayvanı bulunmuş olursa o takdirde hayvan boğazlanıp yenebilir.

Yiyecek bulunamadığında vücuttan bir parçanın kesilip yenilebileceğini söyleyenler de mevcuttur. Nevevî, organın tamamının değil bir kısmının kesilerek yenilebileceğini ve bu şekilde ölüm tehlikesinin savuşturulabileceğini söylemektedir. Ancak organ kesildiğinde ortaya çıkabilecek tehlikenin boyutu yemenin terk edilmesi sonucu ortaya çıkacak tehlikeden daha az olmalıdır. Daha fazla veya eşit durumda olursa organı kesmek kesinlikle câiz olmaz. Yine bir kimsenin kendisine gelebilecek bir zarardan dolayı başkasının bir organını kesmesi de caiz olmaz.¹⁴⁹

Mâlikîler,¹⁵⁰ muztar kimsenin meyte yemeyi domuz eti yemeye vâcip olarak tercih etmeleri gerektiğini söylemektedirler. Zîrâ domuz etini yemek âyetle bizâtihi haram kılınmıştır. Oysa meytenin haramlığı bizâtihi değildir, ârizîdir. Başkasına ait olan yemeği meyteye tercih etmek Eğer bu öne alış dolayısıyla kişi malın sahibi tarafından cezalandırılmayacaksa, herhangi bir zarara uğratılmayacaksa, hırsız olarak adlandırılmayacaksa uygulanmalıdır. Değilse meyte yemek başkasının malını yemeye tercih edilmelidir.

Vehbe Zühaylî meyte ile başkasının malının yenilmesi arasında tercih hususunda “Ben zarûreti önlemek maksadıyla, başkasına ait olan yemekten yemeyi, meyteyi yemeye öncelik tanımanın vacip olduğu görüşümdedir.”¹⁵¹

6- Şarap ile Tedavi, Susuzluk ve Muztar

Dört mezhepçe kabul gören görüşe göre şarap gibi sarhoş edici içeceklerle tedavi haramdır. Çünkü Peygamber Efendimiz (sav) bir hadis-i şeriflerinde Ümmü Seleme'den rivâyetle “Allah size haram kıldığı şeylerde şifanızı halk etmiş değildir”¹⁵² buyurmuştur.

¹⁴⁹ Nevevî, age. , c. 2, s. 551.

¹⁵⁰ *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, c. 14, s. 81.

¹⁵¹ Zuhaylî, age. , c. 4 , s. 336.

¹⁵² Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I-XIII, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hâtib, *Dârü'l-Ma'rife*, Beyrut, h. 1379, c. 13, s. 261, Münâvî, Abdurraûf, *Feyzû'l-Kadîr*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, h. 1356, c. 4, s. 454.

Bir başka yerde Târik b. Süveyd Peygamber'e içki hakkında soru sorduğunda Peygamberin ona içki yapmayı yasakladığını veya içkiyi yapmasını kerih gördüğünü, Târik'in buna cevaben: "Ben içkiyi tedavide kullanılsın diye yapıyorum" dediğini, Peygamberin de cevaben: "O bir ilaç değildir, bilâkis o bir hastalıktır"¹⁵³ buyurduğunu görmekteyiz.

Ancak Hanefiler¹⁵⁴ şifa vereceği kesin olarak bilindiği ve ondan başka bir çarenin bulunmadığı durumlarda içkinin ilaçla karıştırılarak alınmasının câiz olacağını söylemektedirler. Ancak içkinin bizzat kendisinin kullanımı ve tedavi için kullanılacak başka helâl bir ilaç varsa veya tam sonuç alınacağından emin olunmamışsa bu karışımın da kullanımı helâl olmaz.

Şâfiiler¹⁵⁵ içkinin tedavi için kullanımını sırf şarap halinde bulunduğu ya da başka bir şeyin içine karıştırılarak kullanılmadığı hallerde yasaklamışlardır. Eğer bir şeylerin içine karıştırmak, yoğurmak gibi yollarla kullanılacak olursa başka bir tedavi yolu yoksa caiz olur. Kurtubî eserinde bu hususta zarûret dolayısıyla içkiden tedavi amaçlı faydalanmanın câiz olacağını ancak içmenin câiz olmayacağını kaydetmiştir.¹⁵⁶

Susuzluk halinde muztarın şarap içmesi meselesine gelince:

Fakihlerin cumhuru susuzluk, ikrâh ya da lokmanın boğazda tıkanması gibi durumlarda zarûreti ortadan kaldıracak kadar bir miktarı içmenin câiz olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Mâlikîlerden ve Şâfiîlerden bir kavle göre ise eğer kişi içki içmeye ikrâh olundu ise bilâ hilâf onu içer. Ancak açlık ya da susuzluk dolayısıyla ise içmez. Bu konuda İmam Mâlik, "İçki ancak susuzluğu artırır."¹⁵⁷ buyurmuştur. Bu, İmam Şâfiî'nin de kavlidir.

Hanbelîler¹⁵⁸ bu konudaki cevazı içilecek olan şarabın susuzluğu gidermeye yarayacak bir şeyle karıştırılması şartını koymuşlardır. Saf şarap içilirse veya içilen şarap az miktarda ve susuzluğu gidermeyecek kadar başka bir şey ile karıştırılmışsa bunu içmek mübah değildir ve içene ceza verilir.

¹⁵³ Müslim, Eşribe 12; Ebû Dâvûd, Tıbb 11; Tirmizî, Tıbb 8.

¹⁵⁴ Serahsî, age. , c. 24, s. 22, 24, 25.

¹⁵⁵ Nevevî, age. , c. 2, s. 551.

¹⁵⁶ Kurtubî, age. , c. 2, s. 231.

¹⁵⁷ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd İbn Rüşd el-Kurtubî, el-Beyân ve't-Tahsil, I-XVIII, thk. Muhammed Haccî , Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, c. 1, s. 314.

¹⁵⁸ *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî*, c. 14, s. 73.

7- Muztar ve Bahçelerdeki Meyvelerden yahut Ekinlerden Yemenin Hükümü

Eğer kişi muztar kalmışsa yanından geçtiği bahçenin yaş meyvelerinden yiyebilir. Ancak kıymetini ödemesi gerekir.

Fukahâ yoldan geçen kimsenin sahibinin izni olmaksızın birinin bahçesinden yemenin câiz olmadığı görüşündedir. Zîrâ Peygamber (sav) “Her bir Müslüman’ın kanı, malı ve ırzı diğer bir Müslüman’a haramdır”¹⁵⁹ buyurmuştur.

Hanbelîler bu konuda bir takım ayırdımlarda bulunmuşlardır. Açlık ve zarûret durumunda başkasının bahçesinden meyve vs. koparıp yemek câizdir ancak kişinin aç veya ihtiyaç halinde olması şarttır. Eğer bahçe bir duvarla çevrili ise o bahçe bir sınır altına alınmış demektir. Sahibinin bahçe içindeki yiyeceklerin alınması hususunda müsâmahakâr davranmadığını gösterir. Bu sebeple duvarla çevrili bir bahçeye girip meyvesinden yemek câiz değildir.¹⁶⁰

Duvarla çevrili olmayan bir bahçenin meyvesinden alınıp yenebileceğine delil olarak Ebû Saîd el-Hudrî’den gelen şu rivâyet gösterilmiştir: “Bir bahçeye gidersen üç defa bahçe sahibine seslen. Şayet sana cevap verirse iznini al, eğer cevap vermezse zarar vermeksizin ye.”¹⁶¹

İmam Ahmed b. Hanbel’den bize ulaşan bir başka rivâyete göre etrafi çevrilmemiş olan bahçeden kişi ister aç olsun ister tok olsun yiyebilir. Ancak bu, ağaca çıkmamak veya dalları taşa tutmamak kaydıyla câizdir. Buna cevaz verilme sebebi Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet edilen hadis ve örfen insanların ağacın dibine düşen meyvelerden yemesine yahut uzanabildikleri dallardan koparmalarına müsaade edilmesi sebebiyledir.

Başkasının davarını sağma hakkında İmam Ahmed’den iki ayrı rivâyet mevcuttur.¹⁶²

Bunlardan ilki başkasının davarını ihtiyacı olan kimsenin sağıp içebileceği yönündedir. Zira Peygamber Efendimiz Semure’den gelen bir rivâyette şöyle buyurmuştur: “Sizden biri koyun sürüsüne rastlarsa sahibi orada ise izin istesin. Şayet sahibi izin verirse onu sağsın ve içsin. Sahibi yoksa üç kez seslensin, sahibi

¹⁵⁹ Müslim, Birr 32; Ebû Dâvûd, Edeb 35; Tirmizî, Birr 18; İbn Mâce, Fiten 2; Ahmed b. Hanbel, 2/277, 370, 3/491, 4/168.

¹⁶⁰ İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 332.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel 3/85.

¹⁶² İbn Kudâme, age. , c. 9, s. 333.

cevap verirse izin istesin, eğer sahibi cevap vermezse onu yalnızca sağsın ve içsin. Ancak onu yüklenmesin.”¹⁶³

Ancak diğer rivâyete göre İmam Ahmed b. Hanbel sahibi olmayan bir davarı bir kimsenin sağması da içmesi de câiz değildir demiştir. Buna dayanağı ise bu konuda bir rivâyet işitmemiş olması ve Abdullah b. Ömer yoluyla Hz. Peygamber’den rivâyet edilen şu hadis-i şeriftir: “Kimse kimsenin davarını izni olmadıkça sağmasın. Sizden herhangi birinizin su deposuna girilip su kabının kırılması ve oradan yiyeceğin alınması hoşuna gider mi? İşte davarların memeleri de onların yiyeceklerini depolar. Bu bakımdan hiç kimse başkasının davarını izni olmaksızın sakın sağmasın”¹⁶⁴

Bu iki hadis arasında zâhiri bir teâruz göze çarpmaktadır. Fukahânın bir kısmına göre Semure b. Cündüb hadisi muhkemdir. Bu hadis muztar kalınsa da kalınmasa da başkasının bahçesinden meyve yenmesine, davarın sağılmasına müsaade etmektedir. Bunun karşılığında bir şey ödemek de gerekmemektedir. İmam Ahmed b. Hanbel’in tercih ettiği görüş budur. Ancak Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Mâlik’e göre başkasının malı izinsiz olarak ancak zarûret halinde alınabilir. O zaman da kişi malın kıymetini ödemekle sorumludur.

Başkasına ait ekinden yemenin hükmü hususunda ise İmam Ahmed b. Hanbel’den iki ayrı rivâyetin geldiğini görmekteyiz. Bir rivâyete göre başkasının ekininden izin alınmaksızın yemek caiz değildir. Zira izin meyveler hususundadır ve İmam Ahmed bu konuda bir şey işitmemiştir.

Diğer rivâyete göre bir kimse olgunlaşmış buğdaydan yiyebilir. Çünkü âdette olgunlaşmış buğday taze olarak yenir.

İbn Kudâme bu konudaki fikrini eseri *Muğni*’de “Meyvelerde ve diğerlerinde evla olan üzerlerinde ihtilâf olması ve tahrîmine delâlet eden haberler olması sebebiyle ancak sahibinin izni ile yemektir.”¹⁶⁵ şeklinde ifade etmiştir.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, Cihâd 93; Tirmizî, Buyû’ 60.

¹⁶⁴ Müslim, Lükata 13; Buhârî, Lükata 8; Ebû Dâvûd, Cihâd 95; İbn Mâce, Ticâret 68; Muvatta’, İsti’zân 17.

¹⁶⁵ İbn Kudâme, age. , c.9, s. 333.

SONUÇ

İnsanlığın iyiliğe ve kötülüğe meyli olduğu bilinmektedir. İyilik ve kötülüğün hangisinin beslendiği sorusuna verilecek cevapla doğru orantılı olarak her iki vasfın da mükemmel ürünleri, insan üzerinde müşahede edilebilir durumdadır. İnsanın kendi kendine irtikap ettiği ve olumsuz sonuçları ancak zaman içinde anlaşılabilenler bir yana, diğer insanlara zarar veren ve akl-ı selimin hemen itiraz ettiği kötü davranış modelleri, kimi zaman insanlığın bittiği noktaya kadar sürüklenebilmektedir. İnanç konusunda insanlara baskı uygulamak, vicdanları şiddetle karartmak, toplum mühendisliği faaliyetleri neticesinde en meşru hayat taleplerini, güç odaklarının desteğini de alarak suç ve günah ilan etmek ne yazık ki; kulaklara âşinâ uygulamalar olabilmektedir. Minareyi çalanın diktiği kılıfın genişliği sayesinde, bütün zulümler meşru ilan edilebilmekte, bu olamıyorsa en azından mâzur gösterilebilmektedir.

Eğriyle doğrunun birbirine karıştığı bu vasatta, bir yön göstereceğini diye Kur'an eksenli bir araştırma yapmayı uygun bulduk. Kur'an'ın, ilk muhataplarının, ilk müminlerine uyguladığı baskı ve şiddet karşısında sabrı tavsiye ettiği görülmektedir. Tek başına Burûc sûresi, tek suçları Allah'a inanmak olan müminlerin öldürülüş hikayesini son derece dramatik bir dille anlatmakla, inananlara inkâr karşısında vakur ve başı dik tavırlarının büyük ecrini ifade etmiş olmaktadır. Bu söylem aynı zamanda, zulmü uygulayanlara da uyarıdır. Söz konusu yaklaşım, her davanın çilesini ilk çeken, bu uğurda kurban olan nesillerin varlığının zorunluluğu ilkesi ile uyum halindedir. Bütün peygamberlerin ve onların ilk inananlarının, gönderildikleri toplum tarafından baskı görmelerinin doğal süreç olarak algılanmasını sağlayacak şekilde bol örnekler verilmesi, bu bağlamda hatırlanmalıdır. Kur'an'da inançsızlığın baskıyla eşleştirilmesi, ilk inananların alay, hakaret ve işkenceyle karşılanmaları sürecini de tablonun bir parçası olarak resmetme sonucunu getirmiştir. Burûc şuresinde dolayısıyla müminlere "bu işin doğasında var, ilk sizin başınıza gelmiyor, sabretmek gerekiyor" mesajı, bu kelimeler hiç kullanılmadan verilmiş olmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulaması da bu yöndedir, o da baskı altında kalanlara sabretmelerini tavsiye etmektedir.

Kur'an'ın ilk elde, müminlerden istediği, inkârcılara boyun eğmemeleri ve başı dik olarak izzet içinde dinlerine bağlılıklarını korumaları olmakla beraber, bütün insanların aynı azme ve cesarete sahip olamayacakları da peşinen kabul edilmelidir. Vakıa ile talebin arasının açılması durumunda Kur'an'ın kolaylaştırıcı bir ilkesi göze çarpmaktadır. Anne babasının imanlarını korumaları sebebiyle öldürülüşlerini gören Ammâr'ın aynı salâbeti gösteremeyip

kalbinin cümlelerini değil, kendisinden istenen küfür cümlelerini söylemesi üzerine nâzil olan Nahl sûresi 106. âyeti, hayati tehlike durumunda Allah'ın kalbi imanla dolu olan insanların ağızlarından çıkan kelimelerle ilgilenmeyeceğini bildirmiştir. Bununla beraber, canını kurtarmak için imanı reddetmek, güçsüz Müslümanlara verilmiş bir izindir, azimeti tercih etmek ve iman uğruna canını vermeyi göze almak, övülen bir davranış olmaya devam etmiştir.

Öte yandan fizikî şartların kısıtlaması sonucu, zorda kalan bir kişinin yine hayatını kurtarmak gayesiyle kendisine haram kılınan gıdayı tüketmesine izin verilmiştir. Bunun bir önceki izinden farkı; fizikî koşullardaki daralma sonucu ölüm tehlikesiyle karşı karşıya gelen bir müminin söz konusu izni kullanması zorunlu olduğu halde, can havliyle imanı inkar etme konusundaki izni kullanmanın ihtiyarî oluşudur.

Sosyal boyutta zor koşullar altında kalındığında ise; Müslümanların diğer din mensuplarıyla sıkı fıkî dostluk kurmalarının yasak olmasına rağmen, baskı durumunda onlarla yüzeysel ilişkiler kurmalarına izin verilmiştir. Bu izin, onlar tarafından beğenilmek için haram işlemeyi içermemektedir. Normal koşullarda ise, müminlerin, kendilerine zulmetmeyen diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmalarının, onlara güzel davranmalarının önünde bir mani yoktur. Yaşadığı toplum içinde imanını hayatına yansıtmakta tamamıyla engellenen ve herhangi bir şekilde mukâvemet gösteremeyenlerin ise, yaşadıkları yeri terk ederek, kendilerine yeni bir hayat kurmaları Kur'ânî bir görevdir.

Görüldüğü üzere, Kur'an'ın inananların zorda kaldıkları zaman kullanabilmeleri için verdiği izinler, olağan üstü koşullara ve özellikle Müslümanların güçsüz olup hayatlarının risk altında olduğu zamanlara yönelik düzenlemelerdir. Hem maddi, hem manevi alana yönelik bu ruhsatlar, bir yandan insan canının azizliğine, öte yandan insanların tamamının aynı kişilik özelliklerine sahip olmadıkları konusuna vurgu yapmaktadır. Her iki konu da, Kur'an'ın insanı önceleyen yaklaşımı ile uyum içindedir.

Müslümanların baskı altında nasıl davranmaları gerektiği konusundaki cevabın ana hatları böylece özetlenebilir. Bu genel ilkeleri şartlara uyarlamak, inanan kişinin hassasiyetle üzerinde durması gereken bir konudur. Öte yandan, özellikle dini alanla ilgili baskıların dindirilebilmesi yolunda bir çözüm önerisi olarak, Kur'an'ın baskıyı külliyyen reddeden tavrını bir kez daha okumak gerekmektedir. Bu okumanın başta Müslümanlar olmak üzere insanlığın önüne yeni ufuklar açması umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, H. İbrahim, “İslam Borçlar Hukukunda İradeyi Sakatlayan Sebepler-İkrah”, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sy. 18, Erzurum, 2002.

ACLÜNÎ, İsmâil b. Muhammed, 1162/1748, *Kesfu'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1405.

AHMED b. HANBEL, 241/855, *Müsned*, I-VI, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, trs.

ÂLÛSÎ, Şihâbuddin es-Seyyid Muhammed, 1270/1854, *Rûhu'l-Meânî*, I-IX, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Mısır, H.1310.

ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer, 852/1448, *Fethu'l-Bârî*, I-XIII, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hâtib, Dârü'l-Mârife, Beyrut, H. 1379.

..... , *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, I-II, thk. Yusuf Ali Berîvî, Dâr-u İbn Kesîr, Beyrut, 1995.

AYDIN, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

AYDIN, Hakki, “İslam ve Türk Borçlar Hukukunda İkrah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1999.

BAKTIR, Mustafa, “Azimet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul, 1991.

BARDAKOĞLU, Ali, “İkrah”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul, 2000.

BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Huseyn, 458/1066, *Sünen-i Beyhakî*, I-X, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994.

BİLMEN, Ömer Nasûhî, 1971, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-X, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs.

BROTHMANN, R., “Takiye”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, 256/870, *es-Sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, 1979.

BURSAVÎ, İsmail Hakki, 1137/1725, *Rûhu'l-Beyân*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, trs.

CASSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râbizî, 370/980, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-III, İltizam: Abdurrahmân Muhammed, Matbaatü'l-Behiyyeti'l-Mısıryye, İdâretü'l-Mısıryye, Beyrut, H.1347.

CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, 400/1010, *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, I-VI, thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attar, Dâru İktibâbi'l-Ğazâlî, Kâhire, 1956.

DÂRİMÎ, es-Semerkandî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, 255/868, *Sünenü'd-Dârimî*, I-VI, trc. , şrh. , thk. Prof. Dr Abdullah Aydınli, Medve, İstanbul, 1996.

DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980.

DERVEZE, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-VII, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.

DESÛĞÎ, Muhammed b. Ahmed b. Urfe, 1230/1815, *Hâşiyetü't-Desûğî*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1970.

DEYLEMÎ, Ebû Şücâ', 509/1115, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, I-V, thk. Es-Saîd b. Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, 275/888, *es-Sünen*, I-IV, İstanbul, trs.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, 1974, *İslam Hukûku Metodolojisi*, trc. Prf. Dr. Abdülkâdir Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1986.

EBU'S-SUÛD, 982/1574, *Tefsir-i Ebu's-Suûd (İrşad-ü Akli's-Selim İla Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim)*, I-V, Darü'l-Fikir, Lübnan, trs.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, 1361/1942, *Hak Dîni Kur'an Dili*, I-X, sdl. Doç. Dr. İsmâil Karaçam, Yrd. Doç. Dr. Emin Işık, Dr. Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, trs.

ESED, Muhammed, 1992, *Kur'an Mesajı Meal Tefsir*, trc. Câhit Koytak, Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul, 2002.

EZHERÎ, Ebû Mansûr, 370/981 Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, I-XV, thk. Muhammed Abdü'l-Mün'im Hifâcî, Mahmûd Ferrâcu'l-Ukde, el-Metâibu Sebîli'l-Arab, Kahire, trs.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Yâkub, 817/1414, *Basâiru Tevî't-Temyîz fî Latâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, thk. Muhammed Ali Neccâr, Kâhire, H. 1387.

Kâmûsi'l-Muhît, I-IV, Dâru'l-İlmi li'l-Cemîi, Beyrut, trs.

HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983.

HEYSEMÎ, Ali b. Ebû Bekir, 807/1404, *Mecmau'z-Zevâid*, I-X, Dâru'r-Reyyân bi't-Türâs, Kâhire, H. 1407.

HORASÂNÎ, Ebû Osman Saîd b. Mansûr, *Kitâbu's-Sünen*, Dâru's-Selefiyye el-Hind, 1982.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, 1394/1973, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XV, Dâr-u Sehnûn li'n-Neşri ve't-Tevzi', Tunus, 1997.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, 395/1004, *Mu'cemü Makâyisi'l-Lüğa*, VI, thk. ve zbt. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ceyyid, Beyrut, trs.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Saîd el-Endelüsî, 456/1063, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, thk. Abdu'l-Ğaffâr Süleymân el-Bündârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

İBN HUMEYD, Abdullah, 219/830, *Müsned-i Abdullah b. Humeyd*, thk. Subhi el-Bedrî, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî es-Sâmîrâî, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1988.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, 620/1223, el-Muğnî, I-XVI, Dâru'l-Fıkh, Beyrut, 1985.

İBN MÂCE, el-Hâfiz Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, 273/886, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Dâru'l-Hayati'-Turasi'l-Arabî, basım yeri yok, 1975.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, 711/1311, *Lisânü'l-Arab*, I-XIV, Dâru Sadr, Beyrut, trs.

İBN RÛŞD, Ebu'l-Velîd ibn Rüşd el-Kurtubî, 520/1126, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, I-XVIII, thk. Doktor Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

İSFEHÂNÎ, Râgıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, 502/1108, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. ve zbt: Muhammed Seyyid Keylânî, Şirket-i Matbaati'l-Mustafâ el-Bâbi'l-Halebî ve Evlâdih, Mısır, 1961.

KAFFÂL, Seyfuddîn Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed eş-Şâşi'l-Kaffâl, 507/1113, *Hilyetü'l-Ulemâ fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fukahâ*, I-IX, thk. Dr. Yasin Ahmed İbrahim, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hâdise, Amman, 1988.

KEFÛRÎ, Ali Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârek, 1353/1964, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii'-Tirmizî*, I-X, tsh.: Abdurrahmân Muhammed Osman, Matbaatü'l-Fibâletü'l-Cedîde, Yer adı yok, 1967.

KULEYNÎ, Ebû Câfer, Muhammed b. Yâkub, *Usûlü'l-Kâfi*, I-VIII, thk. Muhammed Cevad el-Fakih, Yusuf el-Bekâî, Dâru'l-Ezväi, Beyrut, 1992.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, 671/1273, *el-Câmi' li Ahkâmil'l-Kur'an*, I-XX, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1967.

MÜNÂVÎ, Abdurraûf, 103/721, *Feyzü'l-Kadîr*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, h. 1356

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, 261/874, *Sahih-i Müslim*, I-V, thk. M. Fu'ad Abdülbâkî, Beyrut, 1956.

NESEÎ, 303/915, *Sünenü'n-Neseî* (bi Şerhi'l-Hâfiz Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyeti el-İmam es-Sindî), I-VIII, el-Mektebetü't-Ticâretü'l-Kübrâ, Mısır, trs.

NEVEVÎ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şerif en-Nevevî ed-Dimeşkî, 676/1277, *Ravzatü't-Tâlibeyn*, I-XII, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Şeyh Ali Muhammed Meuz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979.

RÂZÎ, Fahrüddîn, 606/1209, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, I-XXX, el-Matbaatü'l-Behiyetü'l-Mısriyye, Kahire, trs.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, 580/1184, *Safvetü't-Tefâsir*, I-VI, trc: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995.

SAVA PAŞA - *İslâm Hukûku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* - , trc. Bahâ Arıkan, Diyânet İşleri Yayınları , Ankara, 1956.

SEHNÛN, İbn Saîd et-Tenûhî, 240/854, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Mukaddimetü İbn Rüşd ile beraber) I-V, zbt. ve tsh. Ahmed Abdü's-Selâm, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

SERAHSÎ, 490/1097, *Kitabu'l-Mebcut*, 1-30, Darü'l-Marife, Beyrut, 1978.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, 360/970, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, 310/923, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, I-XXX, Darü'l-Marife, Beyrut, 1987.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevde, 279/892, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, trs.

YENİEL, Necati, KAYAPINAR, Hüseyin, *Sünen-i Ebi Davud Terceme ve Şerhi*, I-XII, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1992.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ, 1205/1790, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, Dârü'l-Fikr, Lübnan, trs.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, 538/1139, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Egâvili fî vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

....., *el-Esâs ve'l-Belâğa*, Dâru Sadr, Beyrut, 1965.

ZERKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdü'l-Bâkî b. Yusuf, *Şerh-u Muvatta-i İmam Mâlik* I-V, thk. İbrahim Atve Avz, Şirket-i Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî ve Evladih, Mısır, 1961.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1987.